

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ* SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI PROGRAMI

KELİME AİLELERİNDE

SES, BİÇİM VE ANLAM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gülşen ÖZÇAMKAN

MAYIS-2012

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ* SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI PROGRAMI

KELİME AİLELERİNDE

SES, BİÇİM VE ANLAM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gülşen ÖZÇAMKAN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Osman Kemal KAYRA

MAYIS-2011

TRABZON

ONAY

Gülşen ÖZÇAMKAN tarafından hazırlanan *Kelime Ailelerinde Ses, Biçim Ve Anlam* adlı bu çalışma tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği/oyçokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalında **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

.....
(Başkan)

Prof. Dr. Osman Kemal KAYRA (Danışman)

.....
Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. .../.../....

.....
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Gülşen Özçamkan

23.05.2012

ÖN SÖZ

Varlığı, düşünme eyleminin tarihi kadar eski; soyut yuvasındaki düşüncenin somut plandaki dengi; hatta kendisi olan dil, onunla ilgilenilen yüzyıllara rağmen hâlâ kapılarını aralamaktan öte bir kabulde değildir. İnsanoğlu ise yaşayanı ve aynı zamanda da yaşatanı olduğu dilin büyüüne vakıf olmak; bütünü halli muhalse bile mümkün olan kadarını kavramak yolundaki ısrarlarını sürdürmektedir. Kapsam, yöntem ve üsluplar değişirken zemin aynı merak duygusu; esrarlı olanı tanıma arzusudur.

Bu çalışma da tarihsel süreçte kayda geçmiş kelimeleri üzerinden Türkçenin ses, biçim ve anlam davranışlarını izlemek yolunda dar bir deneme olup öncelikle kelime, ardından ses denklik ve olayları üzerinde durulmuştur. Konuyla ilgili olarak nöbetleşme ve protez ses meselelerine değinildikten sonra tabloyu bütünüyle görmek ve mukayeseyi kolaylaştırmak amacıyla türetme yönüne göre kümelenmiş kelime aileleri geniş düzlemde basılmıştır.

Çalışmalarında ve daha pek çok hususta bilgi ve tecrübesinden yararlandığım kıymetli hocam, danışmanım Prof. Dr. Osman Kemal KAYRA' ya; konuyu belirlemekle başlayan yardımlarını olanca yoğunluğunun arasında da esirgemeyip çalışmalarımı takip ve kontrol eden cömert hocam Doç. Dr. Mehmet Mahur TULUM'a ve tezin başlangıcından sonuna kadarki yönlendirmeleri, her türlü ilgi ve desteğinden ötürü hocam, rehberim Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR'a saygı ve teşekkürlerimi sunar; üzerimde emeği bulunan tüm hocalarıma minnetimi belirtmek isterim. Dünümden bugünüme yanımı boş bırakmayan aileme buradan şükranlarımı iletirim.

Mayıs 2012

Gülşen ÖZÇAMKAN

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	IIV
İÇİNDEKİLER.....	V-VI
ÖZET	VII
ABSTRACT	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ	IX-XII
GİRİŞ.....	1-5

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KELİME.....	6-19
1.1. Kelimenin Birimleri	7
1.2. Türkçede Kelime Kökleri ve Hece Yapısı.....	9
1.2.1. İkili Kökler	13
1.2. Kelime Ailesi ve Kavram Alanı.....	17

İKİNCİ BÖLÜM

2. SES OLAYLARI; DENKLİK VE DEĞİŞMELER.....	20-39
2.1. Ses Olayları Ve Nedenleri.....	20
2.1.1. Kaynaklarda Ses Olayları.....	21
2.2. Türkçede Ses Değişme/ Gelişmeleri	22
2.2.1. Dil Akrabalığı.....	22
2.2.2. Altay Dillerinde Ses Denklikleri	23
2.2.3. Türkçenin Tarihsel Dönemlerinde Ses Değişmeleri	27
2.2.3. Türkçenin Seslik Davranışları.....	29
2.3. Nöbetleşme ve Protez Ses	33
2.3.1. Nöbetleşme.....	33
2.3.2. Türeme Sesler.....	35

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KELİME AİLELERİ.....	40-164
SONUÇ.....	166-166
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	167-174
ÖZGEÇMİŞ.....	175

ÖZET

Bu çalışmada Türkçenin tarihi seyirindeki birtakım seslik, morfolojik ve semantik değişme ve gelişmeler konu edilmiştir. Kelime aileleri üzerinden gerçekleştirilen incelemenin kapsamı a ilk sesli köklerle ve Doğu Türk yazı dilinin yazıtlardan 15. yüzyılın ikinci yarısına kadarki zaman dilimiyle sınırlı tutulmuştur. Kök biçimine metinlerde rastlanmamış ve ilk bakışta kök izlenimi uyandıran gövdeler de ait oldukları tek heceli köklerin grubuna dahil edilerek akraba kelimeler bir araya getirilmiştir. a sesiyle başlayan kökler, kelime başına geçen protez seslerle yeni birimler meydana getirmiş ve birincil köklerin türetmelerine bu yeni biçimlerin ürünleri eklenerek kelime ailelerini ve dolayısıyla söz varlığını genişletmiştir. Oluşturulan kelime ağaçlarıyla, ses gelişmeleri, eklemeler sonucunda meydana gelen ses olayları kökler ve köklerin türetme yönüne göre sıralanmış isim ve fiil gövdelerinde karşılaştırmalı olarak takip edilebilmektedir. Kelime aileleri, genel bir nöbetleşme terimiyle ifade edebileceğimiz seslik değişmelerden başka birtakım anlam olaylarının yanı sıra tarihsel sürecinde Türkçenin türetme ve üretme davranışlarını örnelemektedir.

Anahtar Sözcükler: Kelime ailesi, türetme, ses değişme ve gelişmeleri, protez ses.

ABSTRACT

In that study, several phonothèque, morphologic and semantic change and developments in the historical course of Turkish were entreated. Content of the research which was put into practice in terms of word families was cramped with first voiced roots and timeframe of East Turkish written language which was until from epigraphes to second half of 15th century. It was not coincided to root form in the texts and so the stems, which gave the impression of root at first glance, by being included to monosyllable roots which belong to cognate words were gathered. The roots which preface with 'a' sound generated new units with replacement sounds which come to the head of the word and by adding products of these new styles to the roots' derivations broadened to the word families and utterance entities. Sound developmets and sound events which occured in consequence of the affixations are able to be followed comperatively with the word trees which were constituted in conjoined noun and verb stems according to the roots and derivation ways of the roots. Word families exemplify derivation and generation behaviours of Turkish in historical processs aside from phonothèque developments we will be able to express as general alternation term and in addition to several meaning events.

Key Words: word families, derivation, sound change and developments, replacement sound

KISALTMALAR LİSTESİ

Eser Kısaltmaları

AH	Atebetü'l-Hakâyık
AOYB	Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi
BM	Kitâbu Bulgatü'l-Müşâk Fî Lügati't-Türk Ve'l-Kıfçak
BV	Baytaratu'l-Vâzıh
CC	Codex Cumanicus
DLT	Divanü Lügati't-Türk
DM	Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye
ETG	Eski Türkçenin Grameri
EUTS	Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
GT	Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan Bi't-Türkî)
İH	El-İdrâk Haşiyesi
İKPU	Budacı İyi ve Kötü Prens Masalının Uygurcası
İM	İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtin
İML	Mühenna Lügati
İN	Kitâb Fî İlmi'n-Nüşşâb
KB	Kutadgu Bilig
KE	Kısasü'l-Enbiyâ
KF	Kitâb Fî'l-Fıkh
KFT	Kitâb Fî'l-Fıkh Bi'l-Lisâni't-Türkî
Kİ	Kitâbü'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk
KK	El-Kavanînü'l-Küllîye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye

KT	Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası)
KTSV	Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı
LD	Lutfi Divanı
ME	Mukaddimetü'l-Edeb
MG	Münyetü'l-Guzât
MM	Mu'înü'l-Mürîd
MS	Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkindî
NF	Nehcü'l-Ferâdîs
OY	Orhon Yazıtları
RH	Kitâb Fî Rıyâzâtı'l-Hayl
SD	Mevlâna Sekkâkî Divanı
TA	Kitâb-ı Mecnû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî
TZ	Et-Tuhfetü'z-Zekıyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye
Üİ	Üç İtigsizler

Dil ve Lehçe Kısaltmaları

Alm.	Almanca
Alt.	Altayca
Ar.	Arapça
Br.	Brahmi
Çuv.	Çuvaşça
EAT.	Eski Anadolu Türkçesi
ET.	Eski Türkçe
Ev.	Evence
Fa.	Farsça
Fr.	Fransızca
GT.	Genel Türkçe

Hal.	Halaçça
İng.	İngilizce
Jap.	Japonca
Ko.	Korece
Lat.	Latince
Mo.	Moğolca
Rum.	Rumca
TT.	Türkiye Türkçesi
Tu.	Tunguzca
Uyg.	Uygurca

İşaretler

//	Fonem parantezi
>	Bu şekle gider
<	Bu şekilden gelir
-	Grammer tahlilinde fiil kökü; fiil köküne gelen ek
+	Grammer tahlilinde isim kökü; isim köküne gelen ek
~	Değişken şekil; nöbetleşme
*	Tanıklanamayan şekil; yeniden kuruluşu yapılmış şekil
ø	Ses düşmesi

Çeviri Yazı İşaretleri

ğ	Art damak k
ķ	Art damak g
đ	Dudak arası d
ŋ	Nazal n
ħ	Hırıltılı h

Diğer Kısaltmalar

age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
bk.	Bakınız
C.	Cilt
ev.	Çeviren
DTCF	Dil ve Tarih- Coğrafiya Fakültesi
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
s.	Sayfa
S.	Sayı
TDAYB	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten
TDK	Türk Dil Kurumu
TKAE	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TTK	Türk Tarih Kurumu
vb.	Ve başkası, ve başkaları, ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi
vd.	Ve devamı, ve diğeri
Yay.	Yayını, yayınları

GİRİŞ

İnsanoğlu mevcut yetisi üzerinden dili yaşar ve yaşatırken çizilemeyen sınırları ve çözülemeyen sınırlarıyla dil, ürünü olduğu zihne kendisini tam bir idrak izni vermemektedir. Belgelerle tespit edilemediğinden, dilin kökenine yönelik açıklamalar yalnızca birer teoridir. İnsan dilinin başlangıcı günümüzden bir milyon yıl kadar geriye götürülerek yapılacak bir oranlamada yazının beş bin yıllık tarihçesini Özcan Başkan, üç buçuk saati aşkın bir sürenin yalnızca son dakikasını bilmeye benzetir.¹

İster dilin başlangıcını insanoğlunun varlığıyla bir ve aynı noktadan alan; dili insanlığın var olduğu anla var sayan anlayışta olunsun isterse “sıfır noktası”² üzerine sonradan koyulan bir edininim olarak değerlendirilsin, genel anlamda dil olgusunun ve tek tek dillerin ilerleyen zamana paralel birtakım değişim ve gelişim evrelerinden geçtiğinin kabulü kaçınılmaz; akışmazlık dilin doğasına aykırıdır. Toplumların geçirdiği birtakım sosyal, coğrafi, kültürel aşamalar gibi dillerde de bazı seslik, morfolojik, semantik değişimler gözlenir. Dil, dününden gününe, kurallarını kendi belirlediği sürekli bir devininim içerisindeyken konuşurları “hal”i yaşamakta olduğundan bildirişim kesintisiz olarak sürer. Dilin değişim süreci ise bu halin haricinde, dile art zamanlı bir bakışla izlenebilir.³

¹ Özcan Başkan, “İnsan Dilinin Doğuşu”, **TDAYB**, 1968, s. 143.

² Durmuş Hocaoglu, “Dil Üzerine Notlar: İnsan’ın ve Dil’in Sıfır Noktası; İnsan, Dil ve Bir Tipoloji Olarak Aveyron’lu Victor”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 13, (2007), s. 5-36. Bir dilin tam sıfırdan başlangıç ânının Durmuş Hocaoglu’nda “sıfır noktası” deyimine ifade bulduğu bu yazı hiçbir millette olmadığı gibi hiçbir dilde de bir sıfır noktasından söz edilemeyeceği; birbirinden farksız olan düşünme ve konuşma; yani düşüncedekini duyulur kılma faaileyetlerinin gerçekleşebilmesi için de, Ludwig von Mises’in tabiriyle bir “konuşma (dil) cemaati”nin zorunluluğundan bahseder. Hocaoglu’na göre, insanın salt biyolojik varlığının emek yoluyla dil kazanmadaki acziyeti ancak dilin bir veri oluşuyla aşılabılır.

Dilin kökeniyle ilgili felsefi değerlendirmeler başlıca iki görüş etrafında kümelenmiştir; dil öğrenme kabiliyet ve sistemiyle insanın dünyaya geldiğini savunan “doğuştancı görüş” ile insanın, biyolojik gelişim sürecindeki tecrübeleriyle dili kazandığını ileri süren “deneyimci/ bilişselci görüş”.

³ Y. Bhattacharjee, “Köklerden Göklere”, (Çev. Alp Akoğlu), **Dilin Serüveni- Bilim ve Teknik**, (Mart 2004), s. 12-13. Çocuğun, ebeveyniyle kurduğu iletişim üzerinden dili öğrendiği göz önünde bulundurulduğunda anne baba çocuğa kendi konuştuğunu öğretecek çocuk da bunu alt soya aktaracaktır. Bu çerçevede dildeki değişimler bir paradokstur; ancak tarihi metinler dilin dünüyle bu günü arasındaki farka kanıt olmakla araştırmacıları bu değişime zemin hazırlayan tarihsel koşulları incelemeye yöneltmiştir. Örneğin, Pennsylvania Üniversitesi’nde dilbilimci Anthony Kroch başkanlığında İngiltere’nin kuzey ve güneyinden alınmış dini metinler kıyaslanarak yapılan bir çalışmada Kuzey İngilizcesinin Viking fatihleriyle evlenen Anglo- Sakson kadınlarla bir değişim sürecine girdiği anlaşılmıştır. Yapay zeka ve dönüşümsel dilbilim çalışmalarıyla bilinen Partha Niyogi ve bilgisayar bilimcisi Robert Berwick’in bireysel değişimlerin

dile ayrı pencerelerden bakılarak ve dilin farklı hususiyetlerinde yoğunlaşan bakış açılarıyla yapılmış bütün tanımlamaların ortak malzemesi dilin ses ve anlam örüntüsü olup Fransız dilbilimci Andre Martinet'in çift eklemlilik kavramıyla ifade ettiği de yine budur.⁴ "Dil, bir topluluk içinde doğal olarak gelişen, zaman içinde değişen, çifteklemlili göstergeler dizgesidir."⁵ Ses birim ve biçim birimlerden kurulu biçim ile anlamın oluşturduğu dizgesel yapı dilin çift eklemliliğidir. Diğer bir deyişle çifteklemlilik, dildeki anlamlı birimler olan sözcüklerle bu sözcükler bünyesinde anlamı bina ve işaret eden ayırıcı birimlerin; seslerin biraradalığını ifade eder. Dilin işaretleyen yanı yayılım ortamı, kulak hassasiyeti ve enerji sahipliğinde duyu organlarıyla algılanan mekanik titreşimler olup⁶ fizikselken işaretlenen yanı da soyut kurallarla örülü somut bir bildiridir.⁷ Dil birimleri, biri anlamla diğeri de sesle ilgili olan iki düzleme ayrıldığında birinci eklemlilik düzeyinde anlam ifadeli monemler ve ikinci eklemlilik düzeyinde ise görevli fonemler elde edilir. Yalnız halde anlam ifade etmezken bağlı / bağımlı oldukları diğer yapılarla anlama dahil olan fonemlerin sınırsız sayıda anlam üretebilme kabiliyeti vardır.⁸ Değişim her iki eklemde de gerçekleşebilir; dil, seslerini dönüştürür, eklerini değiştirir ve türlü anlam olayları sahneler.

Dilde değişim, Humboldt'ta bir eser değil; bir faaliyet olduğu yargısıyla ifade bulan dilin üretken yapısını kasteder. Dil, çağlar boyunca beliren ihtiyaçlar doğrultusunda yeni

dildeki değişimlerdeki yerini izlemek amacıyla hazırladıkları sanal modellerden çıkan sonuçlar dilbilimci Norbert Hornstein'in yerel değişimlerin genelleşerek toplumlara etkilediği görüşüyle uyumaktadır. Bu modeli gerçek dünyada inceleyen Ted Briscoe de sentez dil özelliklerinin ancak iki kuşak sonra kalıcı hale geldiği kanısındadır.

Dildeki değişimleri dıştan bir müdahale olup olmamasına göre ayıranlar dilin kendinden doğan, tarihsel sürecinde kendi kendine gerçekleştirdiği değişimleri doğal gelişme, evrim ya da tekamül kelimeleriyle ifade ederken dilin evrimine oranla çok daha kısa sürede ve insan müdahalesiyle gerçekleşen değişimleri devrim ya da inkılap kelimeleriyle anlatır. Zeynep Korkmaz, "Dilde 'Doğal Gelişme' ve 'Devrim' Açısından Türk Dil Devrimi", **DTCF Dergisi**, C. 4, S. 1, (1972), s. 97-114.

Dildeki hareketlenmeleri ifade ederken çoğunluğun tercihi, dilin gelişmelerini de içine alan bir *değişme* teriminden yanadır; bk. Kâmile İmer, **Dilde Değişme ve Gelişme Açısından Türk Dil Devrimi**, Ankara: TDK Yay., 1976, s. 12.

⁴ "İnsan dilinin eklemliliği, aktarılabilecek her deneyim olgusunun, başkalarına bildirilmek istenen her gereksinimin her biri sesli bir biçim ve bir anlamla yüklü bir birimler dizilişi olarak çözümlenmesini sağlayan eklemliliklerdir." Andre Martinet, **İşlevsel Genel Dil Bilim**, (Çev. Berke Vardar), İstanbul: Multilingual Yay., 2001, s. 21.

⁵ Emel Huber, **Dilbilime Giriş**, İstanbul: Multilingual Yay., 2008, s. 45.

⁶ İclâl Ergenç ve Levent Güner, "Sesin Doğası ve Oluşumu", (http://www.jandarma.tsk.tr/kriminal/turkish_internet/anasayfa/bilarinde_dosyalar/yazilar_dosyalar/bilarinde_5.pdf)

⁷ İclâl Ergenç, "Fonolojik İstatistik Yoluyla Karşılaştırmalı Bir Üslup Araştırması", **DTCF Dergisi**, C. 31, S. 1, s. 148.

⁸ Dil öğretimine dair, dilin çift eklemliliği çerçevesinde Türkçenin eklemeli dil yapısı üzerinden yapılan bir değerlendirme için bk. Bilginer Onan, "Eklemeli Dil Yapısının Türkçe Öğretiminde Oluşturduğu Bilişsel (Kognitif) Zeminler", **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 6, S. 11, (2009), s. 237-264.

kelimeler türetir, anlamlık öğeler ve kullanım biçimleri geliştirir. Değişim üretim; üretmekse aynı zamanda değişmektir; süreç bu canlılık üzerinden takip edilir.

Dildeki değişmelerin bir çok sebebi bulunmakla birlikte en bilineni olan en az çaba yavaşının her dilde etkili ve dil olaylarında temel sebep olduğu düşünülmektedir. Fakat bundan ayrı olarak her dilin kendi fonetik kanunları, morfolojik ve semantik tercihleri vardır ve bunlar dilin değişme/ gelişme- üretme faaliyetlerini çerçeveler. Bu çalışmada da, artzamanlı bir bakışla, Türk dilinin üretim sürecindeki eğilimler kelimeleri üzerinden takip edilmeye çalışılmıştır.

Türk dili Sümerceyle birtakım ortaklık ve benzerliklerinden⁹ yola çıkılarak M.Ö. 3500'lere kadar uzanan tarihinde Sakalardan, Hunlardan geçip kesin olarak bilinen en eski örneğini Çoyr yazıtıyla 7. yüzyılda verdikten sonra 8. yüzyıla ait Tonyukuk, Kültigin ve Bilge Kağan yazıtları bu dilin mazi ve işlenmişliğine somut deliller olmuştur. Köktürk mirası üzerine Türk kültür dilinin yoğuruculuğunu üstlenen Uygurlar'ın Çin, Tohar, Soğd, Tibet ve Sanskrit dillerinden çoğu Maniheizm ve Budizm'e ait dini metinleri çevirme faaliyetleri dolayısıyla özellikle artan kelime türetmeleri Türklerin İslami çevreye dahil olmalarından sonra da devam ederken yazıya geçirilmiş metinler ve bunların tespiti oranında söz varlığı da günümüze ulaşmıştır.

İnsan dün, bugün ve yarını ayrı ayrı yaşayıp bunlar arasında türlü bağlantılar kurabilmekle; yani tarihsel oluşuyla doğanın diğer canlılarından ayrılır. Bugünkü insanın dünkü algı, bilgi ve bilgiyi kullanma biçimini sorgulama araçlarından biri de dildir. "Dil düşünce tarafından imal edilir ve düşünceyi imal eder"¹⁰ olduğundan türetme yolları ve anlamlandırma tercihleriyle dilin mevcut durumu ait olduğu toplumun düşünceyi kullanma biçimidir. Karşılıklı belirleyicilik rolünün bir sonucu olarak düşünce yapısı ve kültür dilde yansıma bulur. Dil malzemesi bu bakımdan önemli; kelimeler de bu sürecin seslik, biçimlik ve anlamlık seyrinin tespitinde araçtır.

Bu çalışmanın amacı da Türkçenin tarihi lehçelerinde, a sesiyle başlayan köklerden türemiş kelime aileleri üzerinden fonetik, morfolojik ve semantik dil olaylarını gözlemlerken kelime üretme davranışındaki seyri izlemektir. Kelime malzemesini Orhon

⁹ Ayrıntılar için bk. Osman Nedim Tuna, **Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ve Türk Dilinin Yaşı Meselesi**, Ankara: TDK Yay., 1990.

¹⁰ Ayhan Songar, **Dil ve Düşünce**, İstanbul: Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Psikiyatri Kliniği Vakfı Yayınları, 1986, s. 19.

Yazıtlarından başlayarak Eckmann'ın değerlendirmesiyle kısmen de olsa Eski Türkçe özelliklerin korunmaya devam ettiği, Çağatay Türkçesinin Klasik Öncesi (15 yy başlarından 1465'e değin)'ne¹¹ kadar geçen zamanda oluşturulmuş başlıca Türkçe eserlerin söz varlığı oluşturmaktadır. Kelimeler OY, ETG, EUTS, Üİ, İKPU, DLT, AH, KB, KE, KT, KTSV, İML, ME, MM, NF, AOYB, LD, SD, BM, BV, CC, DM, GT, İH, İM, İN, KF, KFT, Kİ, KK, MG, MS, RH, TA, TZ¹² gibi eserlerin maddebaşı, dizin ve sözlüklerinden yararlanılarak derlenmiştir. İnceleme, köklerde a sesiyle başlayanlar; dönemlendirmede ise Doğu Türk yazı dilinin 15. yy a kadarki süreciyle sınırlı tutulmuştur.¹³

Çalışmanın birinci bölümünde kelimenin tanım ve birimlerinden başka özellikle kelime kökleri konusu ele alınmıştır. Türkçenin tek heceli kelime kökleri ve dolayısıyla da hece yapısı üzerinde durularak hem fiil hem de isim özelliği gösteren ikili kökler meselesi beraberinde Türkçenin türetme yönünün isimlerden fiillere mi yoksa fiillerden isimlere mi olduğuyula ilgili çeşitli görüşler aktarılmıştır. Kelime ailesi ve kavram alanı bahsinde ileri ögeler konusuna değinilmiştir. İkinci bölümde, kaynaklarda ele alınmış biçimleriyle ses olaylarının meydana geldiği zemine temas edilmiş, bilim dünyasında ağır basan görüşün Altay dilleri ailesine dahil etmek yönünde olduğu Türkçe ile grubun diğer üyeleri arasındaki ses denklikleri ve Türkçenin kendi tarihsel sürecinde geçirdiği birtakım ses değişme ve gelişmelerinden bahsedildikten sonra Türkçenin seslik temayül ve davranışlarının genel bir çerçevesi çizilmiştir. Üçüncü bölüme her türlü ses değişme/ gelişme ve olaylarının genel bir adı olabilecek nöbetleşme ve kelime başında türeyerek mevcut köklerden yeni dil birlikleri kuran protez ses konuları alınmıştır.

Kelime ailelerinin gösterildiği şemalarda, fiil türetmeleri kök veya gövdenin sağ tarafına isim türetmeleri ise sol tarafına yerleştirilmiştir. Yeni birimler üzerinden gerçekleşen türetmelerde de aynı yerleştirme uygulanmıştır. * işareti, yararlanılan kaynaklarda geçmemiş; fakat ileri ögelerin varlığını işaret ettiği bir kök veya gövde yerine konulmuştur. Aynı dereceden türemiş; örneğin bir fiil kökünden önce yeni bir fiil sonra bu yeni gövde üzerine yeni bir fiil daha ve bundan da sonra bir isim olmuş biçimlerin her biri

¹¹ Janos Eckmann, **Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar**, (Haz. Osman Fikri Sertkaya), Ankara: TDK Yay., 2003, s. 74-108.

¹² Eser adlarının açık biçimleri için bk. Kısaltmalar Listesi.

¹³ Doğu ve Batı Türk yazı dili kavramlarıyla ilgili olarak bk. Aysu Ata, "Moğol Fütuhati ve Doğu-Batı Türk Yazı Dili Kavramları Üzerine", **Ankara Üniversitesi DTCF Türkoloji Dergisi**, C. 17, S. 1, (2010), s. 29-37.

yapıdaşlarıyla aynı sütunda yer almıştır. Hapax legomenonlarla¹⁴ en az üç elemanı bulunmayan kelime aileleri dışarıda bırakılmış; Soğdça, Farsça, Çince gibi dillerden alıntı kelime kökleri Türkçe kelimeler gibi türetmeye girip en az üç elemanlı bir aile oluşturmuşsa tablolar arasına alınmıştır. Derin etimolojilerden kaçınılarak şüpheli olabilecek veya alternatif açıklamalar getirilebilecek durumlar ? ile belirtilmiş; kısaltmayla gösterilen eserde kelimenin kullanıldığı anlam “ “ işareti içinde verilirken ince anlam ayrımlarına gidilmemiştir.

¹⁴ Yalnızca bir kez geçen (sözcük). Eski Türkçenin hapaxlarıyla ilgili olarak bk. Erdem Uçar, “Eski Türkçe Hapakslar”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C. 9, S. 1, (Mart 2012), s. 73-100.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KELİME

Hüseyin Cahit Türkçe Sarf Ve Nahiv’de herhangi bir anlam ifade etsin ya da etmesin, ağızdan çıkan heceleri “lâfız”la karşılayıp “kelime”yi de bu lafızların anlam taşıyanları olarak tanımlar.¹⁵ Muharrem Ergin’in kelime tanımı ise “mânâsı veya gramer vazifesi bulunan ve tek başına kullanılan ses veya sesler topluluğu” biçimindedir¹⁶. Haydar Ediskun’un “anlamı ya da cümlede bir dilbilgisi görevi bulunan bir ya da birkaç heceli ses işareti”¹⁷; Zeynep Korkmaz’ın “bir veya birden çok heceli ses öbeklerinden oluşan ve tek başlarına zihindeki belirli kavramlara karşılık olan [...] anlamlı ya da görevli dil birimleri”¹⁸ tanımlamalarının hepsinde işaret edilen, bir ses birliğinin kelime sayılabilmesi için herhangi bir anlam veya görevi olmasıdır.¹⁹

Kısaca, tek başına anlamsız; ancak anlamlı diğer kelimelerle bir arada kullanıldığında anlam ifade eden kelimeler görevli kelimelerdir; kelimeler arasında ilişkiyi ve dolayısıyla cümle kuruluşunu sağlarlar. Kelimenin anlamlı olması ise başka bir kelimenin komşuluk ve desteğini almadan da bir iş, hareket, kavram veya nesneyi temsil edebilmesidir. Bu temsilin de türlü durumlarda anlamca ve görevce çeşitlenebildiğine değinilmelidir. Biri ses diğeri anlam olmak üzere çift taraflı bir yapı olan kelime, seslerin belli bir düzene göre kümelenmesinden başka anlam yönüyle de bağımsız değildir. Temel sözlük anlamından ayrı olarak “... kelime bir de kullanımda başka kelimelerle bir arada bulunmakla anlamca onlara bağımlı olmak durumundadır ki, buna da *bağlamca birliktelik* denir.”²⁰ Bu birliktelik örneğin; *kahve* kelimesine *git-* fiiliyle mekan; *iç-* fiiliyle içecek;

¹⁵ Arap gramerciliğinden Avrupa gramerciliğine geçiş aşamasının ilk ürünlerinden olan Türkçe Sarf Ve Nahiv Hüseyin Cahit tarafından 1908 yılında yazılmış olup Türkiye Türkçesi ve Tarihî Devirler Yazı Dilleri Gramerleri Projesi kapsamında yeni harflere aktarılmıştır. Hüseyin Cahit’in liselerde okutulmak üzere hazırlanmış olduğu bu dil bilgisi kitabı kendinden sonraki gramerlere örnek olmuştur. Hüseyin Cahit, **Türkçe Sarf ve Nahiv**, (Haz. Leylâ Karahan, Dilek Ergöneç), Ankara: TDK Yay., 2000, s. 18.

¹⁶ Muharrem Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul: Minnetoğlu Yay., 1977, s. 100.

¹⁷ Haydar Ediskun, **Türk Dilbilgisi**, 7. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999, s. 87.

¹⁸ Zeynep Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, Ankara: TDK Yay., 2003.

¹⁹ Anlamlı veya anlamsız ses birliklerini ifade eden lafzın bir çok yerde kelime ve sözle karşılandığı görülür. Lafız, bir hukuk terimi olarak da “Yasanın sözle anlatmak, bildirmek istediği anlam”dır. **Türkçe Sözlük**, 10. Baskı, Ankara: TDK Yay., s. 1293. Oysa ki lafız bir anlam ifade etmeyebilir. Tahir Nejat Gencan sözcüğü tanımlarken mananın sese eşlik etmesi gereğine değinmiş; söylemek fiilinin kökünden üretilmiş söy terimini lafza denk kullanmıştır. “Tek ve birleşik seslerden var olan ime söy (lafız) diyoruz.” Tahir Nejat Gencan, **Dilbilgisi**, Ankara: Tek Ağaç Eylül Yay., 2007, s. 56. *Kelimenin* öz Türkçe karşılığı olarak üretilen *sözcük* ise anlamca kelimeyle bire bir örtüşmektedir.

²⁰ Bugün dil bilimcilerce kabul gören, kelimelerin anlamlarının değil kullanımlarının olduğu görüşü de aynı şeyi ifade eder. Bir yandan kelime, ögesi olduğu metnin anlamını kurarken diğer yandan kastedilenin

çek- fiiliyle çekirdek halindeki gıda; “*Kahve, Yemen ’den gelir.*” kullanımında toz halindeki gıda anlamlarını yükler.²¹ “Tutmak, elde etmek, yakalamak” gibi temel anlamlarının yanı sıra “beğenmek, varsaymak, kiralamak” gibi yan anlamları olduğu bilinen *tut-* kelimesinin Kutadgu Bilig’deki “ve, veya, dahi, bile” yerine kullanımı da kelimelerde mündemiç anlam ve görev çeşitlenmelerine örnek olup türler arasında geçişlerin muhal olmadığını gösterir.²²

Anlam ve /veya görev durumu ölçüt alınarak Türkçe kelimeler için farklı sınıflandırmalar yapılmıştır. Arap gramer geleneğinde olduğu gibi, kelimeyi anlam esasında isim, fiil ve edat ana gruplarına ayıranlardan başka, farklı terim tercihleriyle isim, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç, ünlem ve fiil şeklinde kelimenin üstlendiği göreve göre tasnif yapanlar da vardır.²³ Anlam esaslı tasnifte zamir, sıfat ve zarflar isim kategorisine sokulmuş; bağlaç ve ünlemler edatla bir değerlendirilmiştir. Bunlardan başka, Kaya Bilgegil kelimeleri isim ve fiil üst gruplarına ayırıp sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç, ünlem ve isim-fiili isim grubuna dahil etmiştir.²⁴ Zeynep Korkmaz’ın üçlü tasnifinde adlar ve ad soylu kelimeler olan sıfat, zamir, zarflar ile fiiller anlamlı kelimeler grubunu oluştururken görevli kelimeler edatlar ve bağlaçlar; anlamlı-görevli kelimeler de ünlemlerdir.²⁵ Meseleyi farklı ölçüt ve ifadelerle yorumlayan tüm tasniflerde isim ve fiilin ayrımı esastır.

1.1. Kelimenin Birimleri

Cümle düzeyinde kelime, anlam ve görev yüküne göre ayrıldığı gibi kendi bünyesinde de anlamlı ve görevli öğeleri ayırır. Kelimenin anlamlı öğeleri tek başlarına kullanıldıklarında da herhangi bir kavram, durum ya da varlığın ifadesidirler. Görevli öğeler ise kelimedeki anlamlı diğer birimlerle ifade bulan *ek*lerdir. Kelime köküne

kelimedeki hangi anlam olduğu da bağlamdan belirlenir. Bununla birlikte kelime bağlamın dışında kaldığında da bir kavramın ifadesidir, bütünü anlamsız değildir. Tek başına bir kelime işitilmek ya da okunmak suretiyle algılandığında zihinde bir canlandırma gerçekleşir. Eğer bağlamsız kelime anlamsız kalsaydı sözlük yazımından da bahsedilemezdi.

²¹ Mertol Tulum, **Tarihî Metin Çalışmalarında Usul**, İstanbul: Deniz Kitabevi, 2000, s. 21-22.

²² Mehmet Vefa Nalbant, “Türkçede Tarihî Türk Dili Alanında Fonksiyon Değiştirmeye Bir Örnek: Tut-Fiili”, **Bilig**, S. 38, (Yaz 2006), s. 137-148.

²³ Tahsin Banguoğlu, **Türkçenin Grameri**, 3. Baskı, Ankara: TDK Yay., 1990, s. 152; Ediskun, age., s. 103; Nurettin Koç, **Yeni Dilbilgisi**, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1990, s. 107; Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, 4. Baskı, Ankara: TDK Yay., C. 2, 2007, s. 84.

²⁴ M. Kaya Bilgegil, **Türkçe Dilbilgisi**, İstanbul: Dergâh Yay., 1982.

²⁵ Korkmaz, age.

eklenerek yeni anlam birimleri de oluşturabilen ekler, anlamlı birimler arasında ilişki kurar, söz içinde işlerliği sağlar.²⁶

Kelime teşkili, anlamın en küçük birimi; daha doğrusu kelime içindeki anlamlı en küçük birim temelinde gerçekleşir. *Kök* herhangi bir türeme olayına uğramamış olan, tek başına da kullanılabilen ve daha küçük parçalara ayrılamayan anlam birimidir.²⁷ Kökler yapım ekleriyle genişlediğinde ise kökün anlamına bağlı yeni anlam birimleri, *gövdeler* oluşur.²⁸ Gövdenin kök terimiyle ifade edildiği; ayırım yapılacağı zaman da *birincil* ve *ikincil köklerden* bahsedildiği de görülür.²⁹

Ayrıca Batı literatüründe İng. *root* (Fr. *racine*, Alm. *Wurzel*) ve İng. *stem* (Fr. *radical*; Alm. *Stamm*) terimleri kökün niteliğiyle ilgili ayrımları ifade eder. *Gezi*, *gezinti*, *gezgin* kelimelerindeki *gez-*; *vergi*, *veri*, *verim* kelimelerindeki *ver-* birimi *root* ; *tüketici*, *tüketim*, *tükenmez* kelimelerindeki *tüket-/tüken-* (< tüke-) birimi ise *stem* terimine denk gelmektedir. Kamile İmer, bu ikinci gruba gövdeden ayrı olarak *türemiş kök* adını vermekle türetilmiş olduğu açık; ancak kökü tek başına kullanımda olmayan biçimlerle tek başına kullanımı olan köklerden yapım ekleriyle genişletilmiş olan gövdeleri ayrı tutar.³⁰

Anlamları henüz dilin başlangıcında tayin edilmiş kelime kökleri üzerinden gerçekleşen türetmelerle söz varlığı genişler, yeni kökler üretilemez. Ancak ses yansımaları kelimeleri burada ayrı tutmak gerekir; çünkü doğadaki seslerin taklidi olan onomatope sözcükler kelime köklerinin aksine dilin her döneminde ve değişik biçimlerde üretilebilir.

²⁶ Anlambilim açısından “anlamlı en küçük söz birimi” tanımlamasının her ikisi için de geçerli olduğu kök ve ek, biçimbilgisi açısından bağımlı ve bağımsız olmak; yani yalnız başına kullanılabilen ve cümlede yalnız başına anlam ifade etmemek bakımından ayrılır. Sözcük biçimbilgisi açısından “... tek başına kök durumundaki bir öğeden ya da en az bir biçimbirimi kök durumunda olmak üzere bir ya da daha çok bağımlı biçimbirimden (ekten) kurulu öğedir...” Köklerle eklerin ayrıldığı noktalardan biri de eklerin alomorfları olmasıdır; örneğin üçüncü şahıs iyelik eki dilde dört değişik biçimde kullanılmaktadır. Biçimbilgisi bakımından sabit, bağımsız öğe olan kök eki kendine uydurur. Kâmile İmer, **Türkiye Türkçesinde Kökler**, Ankara: TDK Yay., 1976, s. 14.

²⁷ Ergin daha çok, yalnız başına anlamsız olup kelimenin anlamlı birimlerine eklenmekle vazifeli morfemin anlamını genişleterek kelimenin anlamlı ya da anlamsız/ vazifeli tüm birimleri için kullandığından kökü de bir morfem sayar. Ona göre kelime bünyesinde asıl; kök morfemleri ve bağlı; ek morfemleri vardır. Ergin, age., s. 111-112. Günay Karaağaç’ın tanımında da “Anlamı olan, anlam değiştirici veya anlam birleştirici olan ses veya ses demeti biçim birimidir.” Günay Karaağaç, **Türkçenin Dil Bilgisi**, Ankara: Akçağ Yay., 2012, s. 247.

²⁸ Banguoğlu “anlam değişikliği yapan *üretim ekleri* ile uzatılmış kelimeler”i *kökenler (radical)* terimiyle anlatır. Banguoğlu’nun *anamlık (sémantème)* dediği de kelimenin parçalanamayan temel anlam unsurudur ve kökü karşılar. Türkçenin her bir eki de *yapılık (morphème)*’tir. Sözlükteki yalnız biçimleriyle tüm kök ve kökenleri *taban (base)*’la ifade eder. Tahsin Banguoğlu, age., s. 144-145 Günay Karaağaç, **Türkçenin Söz Dizimi**, İstanbul: Kesit Yay., 2009, s. 20.

²⁹ Nurettin Demir ve Emine Yılmaz, **Türk Dili El Kitabı**, Ankara: Grafiker Yay., 2006, s. 169.

³⁰ İmer, age., s. 16-17.

Kök kelimelerle yansıma sözcüklerin ayrıldığı bir diğer nokta da seslerin anlamları ilişkisidir. Kök kelimelerin işaret ettikleri varlıklarla ilişkisi saymacadır.³¹ “..Sesle nesne, kelimelerle mânâları arasında mevcut uygunluk önceden kabul edilmiş ve kökleşmiş bir birleştirme dışında her hangi bir münasebet ifade etme[zken] tabiattaki sesleri taklit suretiyle ortaya çıkmış kelimelerde sesle nesne, kelime ile mânâ arasında önceden öyle kabul edilmiş olmak dışında mantıkî bir münasebet vardır. Çünkü böyle kelimeler seslerin taklidine dayandıkları için nesne sesle değil, ses sesle karşılanmıştır.”³² Yansıma sözcükleri ses sembolizmi (phonetic symbolism , sound symbolism) denilen disiplinin malzemesi yapan da bu hususiyet olmuştur. Ses yansımaları kelime hece sayısı ile da Türkçe kelime köklerinden ayrılan bir özelliktedir; yansıma ile ilgili olarak kökler birden fazla heceden oluşabilir.

1.2. Türkçede Kelime Kökleri ve Hece Yapısı

Türkçede köklerin tek heceli olduğu genel kabul görmüştür. Öyleyse Türkçenin hece yapısı aynı zamanda Türkçe kelime köklerinin de olası biçimleridir. (V: ünlü; C: ünsüz) VC, CV, CVC, VCC, CVCC tipindeki hece yapılarından başka tek ünlüden oluşan hecelerin de kelime olduğu nadir de olsa görülür.³³

Reşit Rahmeti Arat tek heceli Türkçe kelimeleri dört türlü yapıyla ele almıştır. *Tek ünlülü* açık, *ünlü+ ünsüz* biçimli kapalı, *ünsüz+ ünlü* biçimli açık, *ünsüz+ünlü+ünsüz* biçimli kapalı hecelerden tek ünlülü ve ünlü+ ünsüz biçimlerin Türkçenin tek hecelilikten uzaklaşma eğiliminden dolayı tarihi seyrinde azaldığı izlenir. Ünlü+ ünsüz biçimler çoğunlukla başka kelimelerle bir arada kullanıldığından nispeten korunmaktadır. *ö-> ö+g*, *sö-> sö+z* kelimelerini, ünlü+ ünsüz ve ünsüz+ ünlü biçimlerinin kök olabilmenin yanında

³¹ Özcan Başkan da dili tanımlarken dildeki bu keyfiliği vurgulamaktadır: “İnsan dili en uygun biçimde şöyle tanımlanabilir. Bir toplulukta insanların birbirleriyle karşılıklı olarak anlaşmalarına yarayan bir bildirişim düzeneği olup, iki kesimden oluşmuştur. Birincisi, anlamları 'saymaca' olarak saptanmış, temelde sözlü fakat yazılı da olabilen sözcük göstergeleri; ikincisi ise, bu göstergelerin kullanımını düzenleyen, yine saymaca nitelikli bir kurallar topluluğu ...” Özcan Başkan, **Bildirişim, İnsan Dili ve Ötesi**, İstanbul: Altın Kitaplar Yay., 1988, s. 102. Guiraud’a göre dil olgularında iki durum söz konusudur; birincisi, sözcüklerin çoğu değişik oranlarda nedenli olup bu da sözcüklerin kullanım ve gelişimini belirler; ikincisi, başlangıcında her sözcük nedenlidir, zamanla nedensizleşir. Gösterilenle gösteren arasında konuşmacıların anlaşmasına bağlı olarak gelişen ilgi ölçüsünde kelime nedenlidir. Pierre Guiraud, (çev. Berke Vardar), **Anlambilim**, İstanbul: Multilingual Yay., 1999, s.

³² Ergin, age., s. 101.

³³ Emine Gürsoy- Naskali'nin bunlara ek olarak bahsettiği 10 farklı hece tipi Türkçeye yabancı dillerden geçmiş kelimelerde görülür. Emine Gürsoy-Naskali, “Türkçe Kelimesi- Türkçede Hece Tipleri- Cümle Unsurlarını Tayin Kıstası- Ek Hâlinde Zamir Olabilir Mi?”, **Türk Gramerinin Sorunları**, Ankara: TDK Yay., 1995.

genişlemiş veya daralmış biçimler de olabileceğine örnek gösterir. *ana* “anne”, *ata* “ata, baba”; *kara* “siyah”, *töpu* “tepe” gibi iki heceli kelime köklerinin de bir şekilde sonradan genişletilmiş olduğunu düşünürken bu türlü gelişmiş biçimler için açıklanabilir *uz*, *uz-a-* “uzamak”; *ot*, *ot-a-*; *yan-*, *yan-a* “yine”; *kan*, *kan-a-* “kanamak” örneklerini verir.³⁴

Besim Atalay, Türk dilindeki kelimelerin tek heceli olduğu konusunda Ramstedt ve Radloff’un da kendisiyle aynı görüşü paylaştığını belirterek bu hecelerin çoğunlukla iki ünsüz ile bir ünlü veya bir ünlü ile bir ünsüzden meydana geldiğine değinir; hecelerin yoğrulduğu seslerin de bir zamanlar ayrı ayrı anlamlar bildiren birimler olduğunu ifade eder.³⁵

Ömer Demircan, en yaygın kullanılan hece türlerini (Y: ünsüz; O: ünlü)YO, O, Y OY, OY biçiminde sıraladıktan sonra YO’nun her dilde bulunan; OY’ nin ise nadir kullanılan türler olduğunu belirtir. Dillerin hece türlerini ise şöyle sınıflandırır (I: baş ünsüz silimi; II: sona ünsüz katımı):

“	İşlem
I. YO	Ø
II. YO, O	I
III. YO, YOY	II
IV. YO, O, YOY, OY	I, II”

Demircan, bu sınıflamada Türkçeyi son gruba dahil ederek Türkçenin genel hece yapısının YOY olarak düşünülebileceğini ifade eder.³⁶

³⁴ Reşit Rahmeti Arat, “Türkçede Kelime ve Eklerin Yapısı”, **Türk Dili**, C. IV, S. 43 (Nisan 1955), s.396-401.

³⁵ Besim Atalay, **Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme**, İstanbul, 1941, s. 7-9. Besim Atalay, Türkçeyle Sümercenin ilişkisinden yola çıkarak Sümercede “yemek, ev, baba, el, kanat, su, yağmur” gibi anlamlar ifade eden ve tek sestem oluşan bir “a” kökünün Türkçede de “aş, ağız, ata, almak” gibi kelimelerin yapısında var olduğunu düşünür.

³⁶ Ömer Demircan, **Türkçenin Ses Dizimi**, 1. Baskı, İstanbul: Der Yay., 1996, s. 66-67. Efrasiyab Gemalmaz, Türkçenin fonetik olarak 6 çeşide ayrılan hece yapısının (V, KV, VK, KVK, VKK, KVKK) fonoloji bakımından $K_f V_f$ (K_f : ünsüz fonem, V_f : ünlü fonem) formülüyle ifade edilebileceğini ve Türkçede bu formüle uyan tek tip hecenin geçerli olduğunu söyler. Efrasiyab Gemalmaz, “Türkçenin Fonemler Düzeni ve

Jean Deny bulunması şart olmayan ünsüzleri parantez içinde göstererek;

“Açık hece : (c) v. Örn.: o; ko-

Kapalı hece : (c) vc. Örn.: al-; kal-

: (c) vcc. Örn.: ürk-; kürk” şeklinde Türkçe tek heceli kelime tiplerini şemalandırır. *Kara* kelimesindeki gibi hece yapısına sahip kelimelerin bağımsız kökler kabul edilmesi durumunda ise bunlara iki açık hecesi olan bir grup daha eklemek gereğine değinir ve Türkçedeki kökleri kısaca iki formülle açıklar:

“1° isteğe bağlı ünsüz + temel ünlü + ünsüz veya ünsüz diftongları (isteğe bağlı)

2° isteğe bağlı ünsüz + temel ünlü + ünsüz + uyumlu (harmonik) ünlü”³⁷

Ceval Kaya, Türkçenin tek heceli muhtemel kelimelerinden kesinlikle kök olan V yapılarının yanı sıra baştaki ünsüz protez değilse (K: ünsüz; V: ünlü) KV yapılarının da kök olduğunu; diğer kelimelerin ise kök olabileceği gibi gövde de olabileceğine değinir.³⁸

Karl Menges *ant*, *art-*, *ört-* gibi örneklerde esas köken kesin olarak bilinmemekle beraber sondaki ünsüzün son ek olabileceğini düşünür.³⁹

Baskakov’a göre “...Türkçe kelimenin kompozisyonu, tarihî bakımdan temel yapı unsurlarından, yani KVK şeklindeki başlangıçta gerçek nesnel anlamı olan bağımsız kök biçimbirimlerin daha sonraki çağdaş eklemeli yapının kalıplaşma sürecinde yavaş yavaş gramerleşerek eklere dönüşüp onu izleyen unsurlarla birlikte daha birleşik komplekslere dönüşmesiyle oluşmuştur.” Türk dillerindeki köklerin çoğunun KVK şeklinde kapalı hecelerden oluştuğunu ifade eden araştırmacı Genel Türkçe ve Proto Türkçe dönemlerindeki kök yapılarını V, KV, VK, KVK olarak belirler.⁴⁰

Bu Fonemler Düzeninin İşleyişi”, **Türkçenin Derin Yapısı**, (Haz. Cengiz Alyılmaz, Osman Mert), Ankara: Belen Yay., 2010, s. 129.

³⁷ Jean Deny, **Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları (Türkiye Türkçesi)**, (Çev. Oytun Şahin), Ankara: TDK Yay., 1995, s. 81-85.

³⁸ Ceval Kaya, “Orhun Türkçesinin Tek Heceli Muhtemel Kelimeleri”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, S. 2, 1994, s. 121-140. Ceval Kaya, Orhon Türkçesinin ses düzeni doğrultusunda başta, ortada ve sonda bulunabilecek sesleri belirleyip bu çerçevede bilgisayar yardımıyla türettiği kelimelerin sayısını 1680 isim ve bir o kadar da fiil olmak üzere 3360 olarak verir. Kapalı e ve var sayılırsa bu sayı 3780; bütün kelimelerde bir de uzun ünlülü biçimin var olduğu hesaba katılırsa 7560 olur.

³⁹ Akt. İmer, age., s. 32.

⁴⁰ Nikolay Aleksandroviç Baskakov, **Türk Dillerinin Tarihi- Tipolojik Sesbilimi**, (Çev. Kenan Koç, Oktay Selim Karaca), İstanbul: Multilingual Yay., İstanbul, 2006, s.189-191. Eski Türk dillerinin kök biçimbirim

Necmettin Hacıeminoğlu “*Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*”de, fiil ağırlıklı bir dil olan Türkçenin isimlerinin yapısıyla ilgili herhangi bir tespitte bulunmazken Türkçenin asıl kök fiillerini tek ünlüden ibaret olanlar ve bir ünsüz yanında bir ünlüden oluşanlar şeklinde tek heceli iki tipte açıklar. Tek ünlüden ibaret kök fiillerin sayısı Ön Türkçedeki ünlü sayısı kadardır; a-, e-, ı-, i-, u-, ü-, o-, ö-; â-, ê-, î-, î-, û-, ü-, ô-, ô-. Tarihsel süreçte beliren ihtiyaçlar doğrultusunda -ç-, -d-, -k-, -k-, -l-, -m- (?), -n-, -p- (?), -r- , -s- (?), -ş-, -t-, -z- ekleri bu tek sestem ibaret köklere eklenerek VC yapılı yeni fiiller oluşturmuştur. Bir ünsüz ve bir ünlünün; yani Türkçede kelime başında bulunabilen b-, ç-, k-, k, s-, ş-, t-, y- ünsüzleriyle ünlülerin oluşturduğu kök fiiller de yine -ç-, -d-, -k-, -k-, -l-, -n-, -r- , -ş-, -t-, -z- ekleriyle üç sesli kökleri meydana getirmiştir.⁴¹ Böylece de Türkçenin fiilleri V, CV, VC, CVC tiplerinde kök fiiller ile türemiş ve birleşik fiiller sınıflarına ayrılır.⁴² Hacıeminoğlu, süregelen anlayışa göre tespitinde ölçüt tek hecelilik olan kök kelimeleri incelerken “kök ünlüsü müşterek kelimeleri, tek tek ele alıp, aralarında anlam birliği veya aykırılığı olup olmadığını araştır[..]”arak Eski Türkçede kök olduğu sanılan pek çok kelimenin aslında gövde olduğu sonucuna varmıştır.⁴³ Örneğin; ad-, ay-, ar-fiilleri ve bunların türevlerini anlamlarıyla değerlendirdiğinde aynı köke; “ayırma” anlamındaki a- köküne iner :

ad- < *a-d-* “ayrılmak”; *adağ/ yadağ* “ayak (birbirinden ayrılan organ)”, *adağın/yadağın* “ayakla”, *adım* “adım (iki ayağın birbirinden ayrılmış hali)”; *adas- / adaş-* “yolunu şaşırma, doğru yoldan ayrılmak”; *adin* “başka (diğerlerinden ayrılmış)”; *adın-* “ayılmak; değişmek (bir halden ayrılıp diğerine geçmek)”; *adırt* “ayırma, ayırt etme”, *adırt-* “ayırma, ayırt etmek”...

ay- < *a-y-* “ayrılmak, sarhoşluktan ayılmak”; *ayruğ* “başka (diğerlerinden ayrılmış)”; *aykırı* “aykırı, kurallara uymayan (kurallardan ayrılmış)”...

ar- < *a-r-* “aldatmak (doğru yoldan ayırmak)”; *ara* “ara, orta (ayrılmış iki nokta arasındaki açıklık)”; *arın-* “arınmak, temizlenmek (kirden, günahlardan ayrılmak)”; *yar-* “yarmak, iki parçaya ayırmak”; *h’arım* “tarla sınırı (arazileri ayıran çizgi)”...

yapılarını şu oranlarla verir: % 76,3 KVK; % 15,1 (K)VK; % 3, 6 KVKK; %2 (K)VKK; %2,5 KV(K); % 0, 5 (K)V(K). Baskakov, age., s. 33.

⁴¹ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1991, s. 12-16.

⁴² Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yay., 2008, s. 114-181.

⁴³ Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, s. 15-20.

“Bütün bu kelimeler arasındaki mânâ birliği, mânâ yakınlığı ve paralelliği bize, şimdiye kadar kök kabul edilen ad-/ay- ve ar- fiillerinin çok eski bir a- fiilinden -d- ve -r- ekleriyle türediğini açıkça göstermektedir. O halde ad-< a-d- ve ar- < a-r, a- kökünden doğmuş iki kardeştir [...] başka kardeşleri de vardır”:

aç- < *a-ç-* “açmak (kapının kanadını bulunduğu yerden ayırmak)”; *ak-* < *a-k-* “akmak, (bulunduğu yerden ayrılmak)”; *al-* < *a-l-* “almak (bulunduğu yerden ayırmak); *aş* < *a-ş-* “aşırı gitmek (ölçüden ayrılmak)”; *at-* < *a-t-* “atmak (yerinden ayırmak); *az* < *a-z-* “azmak (doğrudan ayırmak)...⁴⁴

Karahanlı Türkçesi Grameri'nin isim bahsinde Hacıeminoğlu, isimleri kök isimler, yalın isimler, isimden türemiş isimler, fiilden türemiş isimler ve birleşik isimler olmak üzere beş yapıda ele alır. Tek heceli köklerden başka tek heceli kök gibi görünen yine tek heceli gövdelerin varlığına değinir. *kö-r-* “görmek”, *kö+z* “göz”, *ti+l* “dil” örneklerindeki gibi parçalara ayrılamayan birden fazla heceli *tuman* “duman”, *toklı* “altı aylık kuzu”, *kidiz* “keçe”, *berge* “değnek, kamçı” gibi kelimeleri gramerdeki genel kullanımdan ayrı bir anlam yüklediği *yalın isim* terimiyle ifade eder.⁴⁵

Hece; dolayısıyla da kelime oluşturma esnasında fonemler arasındaki fonolojik ilişkilerle ilgili olarak, Türkçede ünsüzle biten bir kelime / hece ünlüyle başlayan bir birimle birleşirken son ünsüzün ulanan ünlüyle yeni bir hece kurduğu; kelimeler içinde, heceler arasında beliren dar ünlülerin kendilerinden önceki ünsüzle yeni bir hece kurmaktan başka anlam üzerinde herhangi bir tesirde bulunmadığına değinilebilir.⁴⁶

1.2.1. İkili Kökler

Türkçenin köklerinin tek heceli olduğunda birleşen görüşler bu köklerin isimde mi yoksa fiilde mi temellendiği konusunda ayrılır. Vecihe Hatiboğlu ikili kökler adı altında konuyu ele alarak Türkçenin hem ad kökü hem de eylem kökü olarak kullanılan kökleri olduğunu ve sözcüklerin ad köklerinden türediğini; dolayısıyla eylem köklerinin de ad köklerine dayandığını savunur. “Başlangıçta ad kökü ile eylem kökü arasında, görevlerinin gerektirdiği, biçim, şekil bakımından ayrı bir özellik yoktu, denebilir. Nitekim, başlangıçta da, bugün de sözcüğün ad ya da sıfat veya eylem olduğunu gösteren belirli eklerimiz

⁴⁴ Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, s. 19- 22.

⁴⁵ Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, s. 11-28.

⁴⁶ Gemalmaz, age., s. 127-128

yoktur.”⁴⁷ *ayıt* “öğüt, vaaz”, *ayıt-* “demek, söylemek”; *adın* “başka, diğer”, *adın-* “değişmek, başkalaşmak” gibi çift heceli ikili köklerde sesteş olan ad yapım ekleri ve fiil yapım ekleri görülür. *açığ* “acı” isim köküne paralel bir *açığ-* “acımak” fiil kökünün varlığını da muhtemel bulur; ad köklerinin ünlüyle biten biçimleriyle g/ ğ/ k/ k̄ ünsüzleriyle biten biçimlerini aynı sayarak fiil köklerinin ünlüyle bitenlerden oluştuğunu söyler; *acı*, *acı-*, *açığ*, *açı(ğ)-* vb.

Talat Tekin’in “*Türkçenin Yapısı ve Eşsesli İsim- Fiil Kökleri*” başlıklı yazısı Hatiboğlu’nun bu görüşlerine eleştiridir. Tekin, Hatiboğlu’nun tezini örneklediği *art(-)*, *boz(-)*, *dil(-)*, *geç(-)*, *kit(-)*, *öd(-)* *ög(-)*, *sal(-)*, *sok(-)*, *sin(-)*, *taş(-)*, *toz(-)*, *uç(-)*, *yan(-)*, *yay(-)*, *yaz(-)*, *bağır(-)*, *böğür(-)*, *yüz(-)*, *üleş(-)*, *ün(-)* gruplarını Ana Türkçedeki fonemik ünlü uzunluğuyla açıklayarak Hatiboğlu’nu kelimeleri yanlış seslerle vermekle ve yanlış anlamlandırıp zorlama anlam ilgileri kurmakla eleştirir. Bunlarla birlikte, Tekin’e göre, *bediz* “resim, tasvir” ile *bediz-* “süslemek”, *oy* “çukur, oyuk” ile *oy-* “oymak”, *tong* “don, soğuk” ile *tong-* “donmak” gibi sesteş ve aynı zamanda da kökteş isim ve fiil kök veya gövdeleri varsa da çok azdır. “Türk dilinde geçmişte pek az olan eşsesli isim-fiil kök ve gövdelerinin sayısı, Türkiye Türkçesinde (ve bütün Oğuz grubu dillerinde) iki veya daha çok heceli kelimelerin sonundaki ğ/ g ünsüzlerinin düşmesi sonucu daha da artmıştır.”⁴⁸

Kaare Grönbech, istisnaları olmakla birlikte, Türkçe kelime tabanlarını kesin sınırlarla, isim ve fiil gruplarına ayırır. Anlamca uyuşan ve sesçe eşit olan isim ve fiil tabanı örneklerini de ayrı bir kategori açılmayacak kadar az bulur. âç- “acıkmak” ve âç “tok olmayan, aç” kelimelerinin akrabalığından şüphe etmezken seslerinin aynılığını tesadüfe bağlar. Kanaatince “(...) eski ekler Osmanlıcada şimdi ârı “ağrı” ile aynı sesi veren, Uygurca vs.’de *agrı-* “ağrı”ın karşısında *agrığ* “ağrı” (krş. Tel. *ûru*, *ûrı-*, Doğu Türk. *agrık*, *agrı-*, vs.) olan ârı “ağrı” gibi, ses kanunlarına uyarak aşınmış olabilirler. Yahut sebep, Eski Türkçedeki *süñüş* “savaş” ve “savaşmak” gibi, mahiyeti farklı iki son ekin seslerinin tesadüfen eşit olması olabilir; her ikisi de artık kaybolmuş bir *süñ-*’e indirgenebilirler.” Grönbech bu durumu fiilden isim yapan -ış ile işteşlik eki -ış’ın sesteşliğiyle açıklar.⁴⁹ Gerundiyumlar isim tabanlarının işlevini görebilirken çekimli bir

⁴⁷ Vecihe (Kılıçoğlu) Hatiboğlu, “Türkçenin Yapısı ve İkili Kökler”, **Türk Dili**, C. XXII, S. 224, (Mayıs 1970), s. 110-111.

⁴⁸ Talat Tekin, **Türkoloji Eleştirileri**, Ankara: Simurg Yay., 1997, s. 50-65.

⁴⁹ İsim ve fiil kök/ gövdelerindeki eşsesliliğin muhtemel sebepleri arasına Vahit Türk fonetik gelişmeler neticesinde ya da alfabenin yetersizliğinden ötürü birtakım seslerin aynılaştığı olmasını da ekler. Vahit Türk,

ismin fiil olamaması ve isim tabanına gerundiyum ekinin gelememesi de Türkçenin kelimelerindeki isim ve fiil ayrılığının bir delilidir.⁵⁰

Ahmet Cevat Emre top, tok isim temellerinin yanı sıra tol-, toğ- fiil temellerinin varlığını, verbal sayılan *to- kökünün aslında hem verbal hem de nominal olduğuna ispat sayar. Türkçede keser, gelir gibi temeller de kökler gibi hem verbal hem nominaldir. Geniş bir çerçevede bakılacak olursa, Hint gramercilerine göre kök tek heceli ve verbaldır; isimler de bu fiil köklerden ürer. Hint- Avrupa dil ailesi araştırmalarının öncülerinden Franz Bopp fiil ve isimlerin ürediği verbal ; zamir ve diğerlerinin ürediği pronominal köklerden bahseder. Aynı anda hem verbal hem de nominal kök ve temellere sahip olma noktasında iki dil ailesi benzeşir.⁵¹

C. F. Vogel'in ve M. E. Ellinghausen "Türkçenin Yapısı"ndaki Fiil İsim Homonimleri (Eşsesleri) başlığı altında eşsesli isim ve fiil köklerini *muhtelit kökler*; işteşlik eki almış fiiller ve bunlarla eşsesli isimleri *muhtelit gövdeler*; bazı prefinal eklerle kurulmuş fiiller ve bunlarla eşsesli isimleri de *girift muhtelit kökler* şeklinde gruplandırmıştır. Menfi ekten önceki vokal vurgulanmayan muhtelit kökler *boya, bağır, düz, ekşi, geç, kuru, koca, sakın* kelimeleriyle örneklenmiştir. "Ali güreşte her-kezi yener" cümlesinde bulunma hal eki almış *güreş* kelimesiyle "Bay Conz her gece Türkçe dersiyile güreşir." cümlesindeki geniş zaman eki almış *güreş* muhtelit gövdeye örnektir. Girift muhtelit köklerde isimler geniş zaman, gelecek zaman ve olumsuz çekimli fiiler ile rivayet biçimlilerin aynıdır. Girift muhtelit köklerden *gelecek*, "Gelecek hafta eve gelecek." cümlesinde hem bir isim hem de bir yapı sonu fiilidir.⁵²

"Türkçede İsim ve Fiil Olarak Ortak Kullanılan Bazı Kelimeler Üzerine", 3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı, Ankara: TDK Yay., 1999, s. 1167.

⁵⁰ K. Grönbech, **Türkçenin Yapısı**, (Çev. Mehmet Akalın), 3. Baskı, Ankara: TDK Yay., 2011, s.19-22.

⁵¹ Ahmet Cevat Emre, **Türkçede İsim Temelleri**, İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1943, s. 13-14. Emre'nin bu çalışmasında değindiği başka bir konu da *taban (base)* terimidir. Karşılaştırma yoluyla dillerdeki farklı fonetik biçimlerin kendisinden geliştiği tespit edilebilen, morfem ve dölenekleriyle mevcut ana unsur tabandır. Örneğin, *sub, subça, suv*, (Şor. Sag. Koyb.) *sug, û, suyu (susu değil), suyun (sunun değil), suva/ siva, suvar-/ sivar-, suvık* vb. biçimlerin tabanı İlk Türkçede **sakw/sagw* gibi bir kelime olmalıdır. (s. 17-18) Dölenek, doğrudan köke gelerek yeni anlam kategorileri yaratmaksızın kökten yeni temeller türetmekle vazifeli birimlerdir; **to-* köküne gelen -k, -p, -l, -d/đ fonemleri gibi. (s. 14) *Temel*, kökün yapım eki olarak oluşturduğu gövdedir.

⁵² C. Vogel'in ve M. E. Ellinghausen, "Türkçenin Yapısı", (Çev. Saffet Korkut, Vecihe Kılıçoğlu), **DTCF Dergisi**, C. 4, S. 1, s. 129-130.

Bilgisayar yardımıyla belirlediği tek heceli muhtemel kelimeleri iki katıyla değerlendirmesi Ceval Kaya'nın da ikili kökler konusundaki kabulünü gösterir.⁵³

Haydar Ediskun kökleri anlam bakımından ikiye ayırır; isim kökleri ve fiil kökleri. Bir kökün genellikle, hem isim hem de fiil kökü olamayacağını; *boya* ile *boya-*, *yama* ile *yama-* gibi köklerin eskiden fiil kökleri olduklarını kabul eder ; *bodhu-* > *bodhuğ*, *yama-* > *yamağ* ... gibi.⁵⁴

Reşit Rahmeti Arat, Türkçenin teşekkülünde fiil grubunun esas olduğu kanaatindeyse de kesin bir yargıdan kaçınır.⁵⁵

Necmettin Hacıeminoğlu, esas itibariyle Türkçede iki kelime grubu; isimler ve fiiller olduğuna değinmiştir ve “başlangıçta bir birinden farklı olduğu tesbit edilen isimler ve fiiller, Türk Dilinin kendine has yapısı sayesinde, bir birine dayanan, bir birinden doğan iç-içe kelimelerdir.”⁵⁶

Kamile İmer, isimlerle fiillerin ayrılığı esas olmakla birlikte eşesli köklerin başlangıçtan beri mi var olduğu yoksa sonradan mı böyle bir özelliğin ortaya çıktığı sorununu tartışmaya açık bulur ve Türkçenin somuttan soyuta doğru ilerleyen gelişmesini göz önünde bulundurarak fiillerin isim köklerinden türediğine kanaat getirir.⁵⁷

Atalay'a göre de önce müşahhas nesnelere adlandırılmış; fiiller kelimelerin basit kalıplarından daha sonra; iş, zaman ve şahıs gerektiren çekimler ise çok daha uzun bir zaman sonra kullanılmaya başlanmıştır.⁵⁸

Nicelik bakımından ise İmer'in tespiti Türkçede isim köklerinin fiil köklerine üstünlüğü yönündedir.⁵⁹

⁵³ Kaya, agm., s. 127.

⁵⁴ Ediskun, age., s. Muharrem Ergin de Ediskun'la aynı görüşü paylaşır. Ergin, age., s.117-119.

⁵⁵ Arat, agm., s. 396.

⁵⁶ Hacıeminoğlu, **Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller**, s. 12-16.

⁵⁷ İmer, age., s. 30-33.

⁵⁸ Atalay, age., s. 11. İkili kökler bahsinde hangi grubun diğerini doğurduğu tartışılırken mesele, dilin başlangıç devrine uzanmakta ve insanın ilk adlandırmalarını neye göre gerçekleştirdiği sorusunu sordurmaktadır. Konuyla ilgili kuramlar hakkında bk. Ragıp Özdem, **Dil Türeyişi Teorilerine Toplu Bir Bakış**, Ankara, 1944.

⁵⁹ İmer, age., s. 20-22. Sayımda Besim Atalay'ın 1943 tarihli Divanü Lügati't-Türk Dizini ve 1973 basımlı Yeni Yazım Kılavuzu esas alınmıştır. Buna göre Divan'da yaklaşık % 33 yalın ve % 29 türemiş olmak üzere; toplam %63 oranında isim kökü varken % 17,5 yalın ve % 20, 5 türemiş olmak üzere; toplam % 38 oranında fiil kökü vardır. Yazım Kılavuzu'nda % 68 oranındaki isim kökünün % 26, 5 'i yalın; % 41, 5'i türemiş iken % 32 'lik eylem kökünün yarısı yalın yarısı da türemiş olarak sayılmıştır.

1.2. Kelime Ailesi ve Kavram Alanı

Doğan Aksan, anlambilimi çalışmalarının Türkçenin yaşıyla ilgili birtakım tespitlere bakan yönüne temas ettiği “Türkçe Araştırmalarında Yeni Yollar” başlıklı konuşmasında, mevcut dil malzemesi üzerinde izlenecek kelime ailesi- kavram alanı ilişkileri, çok anlamlılık olayı ve bu belgelerin diliyle ilgili stilistik çalışmalarının dilin tarihi hakkında önemli veriler sağlayacağını dile getirerek bu fikrini kelimeler ve anlamları; türevleri ve bunların da anlamları ile kısmen örneklemiştir.⁶⁰ Aksan’ın “Kavram Alanı -Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine” adlı çalışmasının asıl konusu da doğrudan kavram alanı ve kelime ailesi olmayıp Türk dilinin en eski belgelerindeki söz varlığının yeni bir açıdan incelenmesi üzerinde duran Aksan yargısını şöyle özetler: “Bir dilde aynı kavram alanına giren, aynı kelime ailesine ait olan ve ancak başka öğelerden sonra meydana gelebilecek kelimeler, o dilin en eski ürünlerinde geçiyorsa bu durum dilin eskiliği ve yazı dili haline gelişinin tarihini kestirmede yardımcı olabilir.”⁶¹

Anlam alanı, dil alanı gibi terimlerle de ifade edilen konuyu Aksan, kavram alanı terimini tercih ederek *usanç*, *bıkkınlık*, *bezginlik*; *bezmek*, *usanmak*, *bıkmak* örneğinde olduğu gibi “birbiriyle ilişkili ve birbirine yakın kavramların, eş anlamlıların içinde düşünüldükleri alan” biçiminde tanımlar. Bir kavram alanına dahil elemanlar, zihnin işleyişi, kullanım esnasında kelimelerin seçilişine dair çözümlemelerde yol göstericidir. Kelime ailesi ise “..aynı kökten türemiş çeşitli kelimeleri, bunların meydana getirdikleri aileyi...” ifade eder; Türkçede *al-* fiil kökünden türemiş *alıcı*, *alıntı*, *alım*; *alın-*, *aldır-*, *aldırt-* ... türevleri buna örnektir.⁶²

Örneğin, “günah işlemek, hata etmek, yanılmak” gibi anlamları olan *yaz-* fiilinden türemiş *yazın-* fiili “günah işlemek; yanılmak; itaatsizlikte bulunmak” anlamlarına gelmekte ve bunun da türevleri olan *yazınç* “günah”, *yazınçsız* “günahsız, masum” kelimeleri Eski Türkçe metinlerden tanıklanmaktadır. Doğrudan, *yaz-* fiilinden türemiş isimler olan *yazuk* “günah”, *yazukluğ* “günahkar”, *yazuksuz* “günahsız, masum” kelimelerinden *yazuk* ve *yazuksuz* sırasıyla *yazınç* ve *yazınsız* kelimelerinin anlamdaşı olup

⁶⁰ Doğan Aksan, “Türkçe Araştırmalarında Yeni Yollar”, **TDAYB**, (1969), s. 45-55.

⁶¹ Doğan Aksan, “Kavram Alanı- Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine”, **TDAYB**, (1971), s. 255.

⁶² Aksan, “Kavram Alanı- Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine”, s. 254.

yazın- fiili varken yine aynı anlamda *yazukla-* fiili türemekle aynı kavramı ifade eden farklı kelimeleri barındıran dilin gelişmiş ve işlenmişliğine işaret eder. Bugün de aynı yazuk kelimesi “Yazık!” ünleminde, “Yazık günah!”, “Yazıklar olsun!”; yazık etmek, yazık olmak söz kalıplarında varlığını sürdürmektedir.⁶³

Til (tul)’in “bir organ adı” olan temel anlamı en eski yazılı belgelerde geçmezken “savaşa konuşturulmak üzere alınan tutsak” anlamında kullanılması dilin geçirdiği birtakım semantik evrelerin delilidir. “Temel anlamının yanı sıra, bir kelimenin yan anlamlar kazanması, birtakım aktarmalar, bu arada deyim aktarmaları (métaphore’lar), doğaya uygulama, somutlaştırma gibi çeşitli eğilimler sonucunda olur.”⁶⁴

Hacim ve konusu bakımından oldukça sınırlı metinler olan en eski Türkçe yazılı belgelerin; kitabelerin söz varlığını dil bilim ve anlam bilimsel bir yaklaşımla ele alan Aksan’ın kullandığı eş anlamlılık, çok anlamlılık, soyut kavramlar bakımından zenginlik, stilistik özellikler ve ileri öğeler ölçütleri onu "Köktürkçenin VIII. yüzyıldan çok daha önceye uzanan, daha başka ürünleri bulunması gereken bir dil niteliği taşıdığı ve bir yazı dilinin başlangıç çağı olmadığı" yargısına götürmüştür.⁶⁵

Nelson Goodman’ın mantıksal ispatıyla da desteklediği, dilde büsbütün aynı anlama gelen iki ayrı kelimenin bulunamayacağı kuralından hareketle, en eski dil malzemesinde birbirine tam eş anlamlı olarak kullanılan *ögir-* ile *sebin-*; *eşid-*, *tuñla-* ile *duy-*; *yabız*, *yablağ* ile *anığ* kelimeleri bu duruma gelmeden önce uzun bir evre geçirilmiş olduğunu gösterir.⁶⁶

Uygur metinlerinde ve Divan’da temel anlamıyla da kullanımı örneklenen *bişük* kelimesi henüz Kültigin Yazıtı’nın güney yüzündeki “bir kişi yañılsar uguşı bodunı bişükiñe tegi kıdmaz ermiş” cümlesinde “akraba, hısım” anlamıyla kullanılmıştır. Semantik gelişmenin somuttan soyuta doğru ilerleyişi göz önünde bulundurulduğunda sürecin, yazı dilinin bilinen ilk örneklerinde zaten tamamlanmış olması da dilin yaşıyla ilgili tahminlere vardırır.⁶⁷

⁶³ Aksan, “Kavram Alanı- Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine”, s. 257-258.

⁶⁴ Aksan, “Kavram Alanı- Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine”, s. 258.

⁶⁵ Doğan Aksan, “Eski Türk Yazı Dilinin Yaşıyla İlgili Yeni Araştırmalar”, **TDAYB**, (1975-76), s. 141.

⁶⁶ Doğan Aksan, “Lengüistik Verilere Göre Türk Yazı Dilinin Yaşı Konusunda Değerlendirmeler”, **TDAYB**, (1989), s. 323-326.

⁶⁷ Aksan, “Lengüistik Verilere Göre Türk Yazı Dilinin Yaşı Konusunda Değerlendirmeler”, s. 328.

İleri ögeler ise oluşması ancak aynı kelime ailesi içinden başka kelimelerin varlığına bağlı; yani bir kelime üzerinden türetmelerle oluşmuş anlamca da diğerlerinden ilerde bulunan türevlerdir. Örneğin, Köktürk metnindeki *tüketin*in kökü olan *tüke-* fiili ve bunun herhangi bir türevine bu dönemde rastlanmazken *tüket-* gövdesi ancak Uygur metinlerinden tanıklanır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SES OLAYLARI; DENKLİK VE DEĞİŞMELER

2.1. Ses Olayları Ve Nedenleri

Bir dil, başlangıcından itibaren türlü aşamalardan geçer ve bu süreç kurallı ya da kuralsız; diğer bir deyişle açıklanabilir veya tahminlerden öteye gidilemeyen birtakım ses, biçim ve anlam olaylarını barındırır. Dilin canlı bir varlık oluşundan kasıt, zaman içerisinde kendi bünyesinden doğan; doğasına uyan birtakım değişme ve gelişmelerle sabit kalmayan yapısıdır. Bu değişme ve gelişmelerin bazıları çeşitli biçimlerde anlam üzerinde gerçekleşerek semantik biliminin konuları arasına girerken bazıları da “anlamla ilgili olmadan kelime kökünde veya eklemeler esnasında bazı seslerin düşmesi, yeniden türemesi, yer değiştirmesi ya da başka sese dönüşmesi yoluyla olur.”⁶⁸

Efrasiyap Gemalmaz ses olaylarını , “...bir dil veya lehçesindeki monemleri oluşturan fonemlerin ses olarak gerçekleştirilmeleri sırasında morfemlerin bünyesinde uğradıkları genel veya özel, kalıcı veya geçici, bireysel veya toplumsal başkalaşımalar...” şeklinde tarif eder.⁶⁹ Saussure ve Grammont’tan faydalanarak ses değişmelerini ırkın ve coğrafyanın etkisi, dil edinimi dönemindeki eğitim, sosyal ve siyasal etkenler, alt katman-üst katman etkileri, en az çaba yasası, moda ve örneksime gibi başlıklarda toplayan Necip Üçok değişimlerin bir tek sebebe bağlı olmayıp meselenin esasının ise en az çabayla en kolay konuşmayı gerçekleştirme meyli olduğunu belirtir.⁷⁰

Anlamlı ya da görevli birimler oluşturmak üzere biraraya gelen seslerden herbiri dizilim sırasında bağımsız kalamayıp birliğin diğer üyeleriyle türlü ilişkilerde bulunur. “Birlikteki bir sesi çıkartmak için harekete geçen uzuvlar sesi meydana getirdikten sonra normal sükûnet hallerine geçmeden birliğin ikinci sesinin teşekkülünü sağlayacak hareketlere başlarlar. Böylece gramer birliğindeki sesler, aralarına fasılalar girmeden birbirlerine bağlanırlar.”⁷¹ Susma durumuna geçmeden sesleri dizmeye devam eden ses organları böylelikle bir hareket tasarrufu sağlamış olurken tezahürü ses olay ve değişmeleri olur.

⁶⁸ Musa Duman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*, Ankara: TDK Yay., 1995, s. 17.

⁶⁹ Gemalmaz, age., s.145.

⁷⁰ Necip Üçok, *Genel Fonetik (Ana Çizgileri)*, İstanbul: Multilingual Yay., 2007, s. 160-167.

⁷¹ Ergin, age., s. 55.

Merkezine vokali yerleştiren söz konusu birleşim tek vokalden ibaret kalabileceği gibi en çok bir vokal beraberinde bir ya da birden fazla konsonanttan da oluşabilen hecedir.⁷² Hecenin meydana geldiği seslerde olmayan serbestlik, birden fazla hecenin biraraya gelerek oluşturduğu dil birlikleri söz konusu olduğunda da hecelerde yoktur; “...fakat heceler arasında hece içindekinden çok zayıf bir bağlantı ile karşılaşırız. Yani birden fazla heceli bir kelimedede veya başka bir gramer birliğinde hece içinde bir kaynaşma, heceler arasında bir eklenti vardır. Heceler arasındaki bu eklenti sağlam bir birleşmeden çok, arka arkaya bir söyleyişten ibarettir”⁷³ ve bu eklenmeler de yine çeşitli ses olaylarının sebebi olur.

2.1.1. Kaynaklarda Ses Olayları

Muharrem Ergin, birleşmeler esnasındaki; yani seslerin kendi bünyelerinden değil birimin diğer üyeleriyle biraradallığından kaynaklanan ses olaylarından başka, dildeki ses değişmelerini *ses gelişmeleri* ve *ses değişiklikleri* olmak üzere iki ayrı grupta değerlendirir. *tag* > *dağ* örneğindeki gibi Eski Türkçenin kelime başı t- sesinin yerini Batı Türkçesinde d’ye bırakması, bir sesin kendi yerine genellikle yine kendine yakın bir sesi koyması olup ses değişikliğidir. Kelimedeki bir sesin gelişme yoluyla kendinden türemiş bir başka sese yer vermesi olayı da ses gelişmesidir ve Eski Türkçe d > d̄ > d / y / z gelişmesi ; *kanyu* > *kayu* / *kanu* değişmesi buna örnektir.⁷⁴

Haydar Ediskun’un konuşma dilinde başlayıp sonrasında yazı diline yerleşme şeklinde bir gelişim gösteren ses değişmelerini anlatırken sesin kendisiyle aynı nitelikteki başka bir sesle yer değiştirmesi olayından ayırdığı, kurala bağlı olarak gerçekleşen ses değişmeleridir. Bunlar da isim ya da fiil tabanları ek alırken gerçekleşen ünlü daralmaları, yardımcı ses türemeleri gibi olaylardır.⁷⁵

Günay Karaağaç ses değişmelerinin bireysel ya da dar çevrelere ait kullanımlar halinde ortaya çıkıp zamanla ortak sesler haline geldiği yönüne değindikten sonra dil ediniminde yer alması veya kullanımdan kaynaklanmasına göre ses değişmelerini *düzenli ses değişmeleri* ve *düzensiz ses değişmeleri* diye ayırır. Düzenli ses değişmeleri, bir dildeki

⁷² Banguoğlu, age., 52.

⁷³ Ergin, age., s. 55.

⁷⁴ Ergin, age., s. 88.

⁷⁵ Ediskun, age., s. 76-78.

seslerin belli bir zaman dilimi ve coğrafyada eski şekillerini unutturup ortak kullanıma geçmiş halini ifade eder. Düzensiz ses değişimleri ise sistemli olmaktan uzak, beraber kullanıldığı diğer seslere bağlı, ses birimsel farklılaşma ifade etmeyen düzensiz değişikliklerdir.⁷⁶ *alakır+tı > lakırdı örneğindeki önses düşmesi, yoş > loş kelimesinde y yarı ünsüzünün tam bir ünsüz haline gelmesi Türkçedeki düzensiz ses değişimi örnekleridir.⁷⁷

Farklı kaynaklarda farklı başlıklarla ele alınan ses olayları tarihsel süreçte seslerin bizzat kendilerinden doğan değişim/ gelişmelerin (tarihi seyirinde adak> adak > ayak örneğindeki gibi bir gelişme halindeki d; ab> aw > av örneğindeki b vb.) yanı sıra dil birliğinin bir elemanı olmaktan kaynaklanan, ekleşme/ birleşmeler neticesinde görülen değişimler (ayak + ı > ayağı; ögret- ~örget- vb.) olup dilin, söyleyişin en kolay şekline yönelen doğasıyla çerçevelidir, denilebilir.

Eklenmeyle ilgili ses değişimleri anlaktır, ekin kullanımına bağlı olarak vardır; kelime kök ya da gövdesi yalın halde bırakıldığında söz konusu değişimler ortadan kalkar. Ancak ek almaktan kaynaklanan bu ses değişimlerinin gövde / tabanda kalıcı olup tamamlanmış süreçlere katıldığına da örnekleri vardır (adın -a - > adna- gibi); eşzamanlılık artzamanlılığa dahil olmuştur.

2.2. Türkçede Ses Değişme/ Gelişmeleri

2.2.1. Dil Akrabalığı

Pek çok farklı görüş üzerinden hayli tartışılmış olan dillerin akrabalığı meselesinin 1786 yılında Sanskrit diliyle Latince, Yunanca'nın yakın ilişkisi üzerinde Sir William Jones tarafından gerçekleştirilen keşiflerle kuramlaştığı kabul edilir. Jacob Grimm ve Rasmus Christian Rask dillerdeki akraba kelimelerde seslerin düzenli denkliklerine dikkat çekmiş; ardından Genç Gramerciler'ce ses değişimlerinin kesin kanunlarla bağlı ve kurallı olduğu ileri sürülerek; istisnalarinsa ancak ödünclemelerden kaynaklandığı iddia edilmiştir. Schleicher 1871'de, dilin monoton seyreden ilkel çağlarından sonraki gelişme ve değişim evrelerinde ardarda bölünmelere uğradığı fikrini bir soy ağacı üzerinde göstermiştir.

⁷⁶ Karaağaç, age., s. 107-109.

⁷⁷ Günay Karaağaç, "Türkçede Düzensiz Ses Değişmesi Örnekleri, **Türk Dili**, C. 1999/II, S. 571, (Temmuz 1999), s. 573-576. Ayrıca bk. Vahit Türk, "Türkçede Önsese Ünlü Düşmesi (Aphaeresis- Aphesis) Örnekleri", **TDAYB**, (2003) 2001, C. I-II, S. 44, s. 223-233.

Böylece, türlü ses denkliklerini tanımlamak üzere yapılan kelime karşılaştırmaları; tarihi-karşılaştırmalı metot, araştırmacıları aynı kökten gelişmiş akraba dillerin; diğer bir deyişle dil ailelerinin keşfine götürmüştür.⁷⁸

Diller sınıflandırılırken “söz dizimi, zaman, yapı, canlı- ölü, kaynak- türeme, edebî dil- konuşma dili olma gibi” farklı ölçütlerle değerlendirilir.⁷⁹ Türkçe, kök sabit kalmak şartıyla kelime sonuna getirilen eklerle türetmeyi gerçekleştirdiğinden eklemeli diller; köken bakımındansa Ural - Altay dilleri grubuna dahildir⁸⁰. Buna göre bu diller ortak bir dilden, farazi Ana Altay dilinden türemişlerdir. Başlangıçta sadece Türk, Moğol ve Mançu-Tunguz dillerinin akrabalığı konuşulurken bu gruba sonradan Kore dilinin yanında özellikle Samuel E. Martin ile Roy Andrew Miller’in katkılarıyla Japon dili de eklenmiştir.

2.2.2. Altay Dillerinde Ses Denklikleri

18. yüzyılın ilk yarısında, Strahlenberg’in *Tatar* adı altında Sibiry’a’nın bir bölümüyle Avrupa’nın kuzey doğusunda konuşulan 32 dil ve lehçeyi yerleştirdiği altılı tasnif pek çok hatasına rağmen Ural Altay dillerine dikkat çeken ilk çalışma olması yönüyle önemlidir. Rasmus Rask *İskit Dilleri*; Max Müller *Turani Diller* başlıklarıyla Strahlenberg’in karşılaştırdığı dillere yenilerini de ekleyerek konuyu ele alırken Wiedemann, *Çud Halkları* tabirini kullanır.⁸¹ Schott *Tatar Dilleri* terimini kullandığı Versuch über tatarischen Sprachen adlı eseriyle Türkçe z = Çuvaşça r ve Türkçe ş = Çuvaşça l denkliklerini açıklayarak ilk ses denkliklerini kurar. *Altay Dilleri* terimini ilk kullanan Matias Aleksanteri Castren olup bu terimle kastettiği ise Ural Altay dilleridir.

Modern Moğol dil biliminin kurucusu Gustaf John Ramstedt, 1903’te yayımlanan Über die Konjugation des Khalkha-mongolischen eserinde ispatladığı Türkçe z =

⁷⁸ Karaağaç, age., s. 69; http://www.dilbilimi.net/ndemir_dilbilim.pdf. “Karşılaştırmalı dilbilgisi” teriminin ilk kullanıcısı Schlegel’de birebir örtüşen; Rask’ta kurallı sapmalar gösteren; Grimm’de belli bir tarz sapma gösteren sözcüklerin aynılığının kabulü basamaklarından geçerek tamamlanan karşılaştırmalı dilbilim yönteminin örnekli bir tarihçesi ve dil akrabalığının tespitine dair ilkeler için bk. Emine Yılmaz, “Türkiye Türkolojisi ve Karşılaştırma(ma)lı Dilbilim”, Muğla Üniversitesi IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu (Muğla, 22-24 Aralık 2011), Muğla: 2012, s. 779-789.

⁷⁹ Karaağaç, age., s. 70.

⁸⁰ Reddedenleri de olmakla birlikte; Türk, Moğol, Mançu-Tunguz, Kore ve Japon dilleri aynı kökten çıkmış akraba diller kabul edilir. Türkçenin kökeniyle ilgili diğer bir görüş de Türkçeyi Ana Hun Dili’ne bağlar. Buna göre, Ana Hun Dili milattan önce Batı Hun, Kuzey Hun ve Doğu Hun lehçelerine ayrılmış; Batı Hun Lehçesi Çuvaşçayı, Kuzey Hun Lehçesi Yakutçayı, Doğu Hun Lehçesi de Türk dil ve lehçelerini doğurmuştur.

⁸¹ Ahmet Bican Ercilasun, Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, 2. Baskı, Ankara: Akçağ Yay. 2005, s. 17-19.

Moğolca r ve Türkçe ş = Moğolca l denklikleriyle karşılaştırmalı Altay dil biliminin de kurucusu olmuştur. Moğolca kelime başı n, d, j, y = Çuvaşça ś = Türkçe y; Türkçe -p-, -b- = Klasik Moğolca ğ- ve Orta Moğolca h- = Mançuca f- = Goldi (Nanay) p- = Evenki, Lamut h- = Türkçe ø denklikleri de Ramstedt'in keşfi olduğu gibi Moğol, Mançu-Tunguz, Türk ve Kore dillerinin gramerlerini de karşılaştırmalı olarak Ramstedt incelemiştir.

Ramstedt'in, Ana Altay dilinin varlığına şüpheyle yaklaştığı zamanlarda Türkçe ve Moğolca arasındaki ortaklıkları bu iki dil arasındaki alışverişe bağlayan görüşleri sonradan Türk, Moğol ve Mançu-Tunguz dillerinin bir ana dilden türedikleri yönünde değiştirmiştir. Başlangıçta Türkçe z ve ş'nin Moğolca'nın r ve ş'sinden daha eski olduğunu düşünürken yine daha sonra bunun aksini kabul etmiştir.⁸²

Németh de Ramstedt gibi başlangıçta şüpheli bulduğu akrabalığı sonradan kabul etmiştir; fakat o, Altay dillerinin tarihsel sürecini Ramstedt'ten oldukça farklı bir biçimde tasnif eder. Bu tasnifinde gösterdiği Çuvaş- Moğol dil birliği dönemi Tekin ve Poppe tarafından kabul edilmez.

Gombocz r = z, ş = l ve Moğolca d-, n- = Türkçe y- denkliklerini genişçe incelemiş ve Türkçe z ve ş'nin Çuvaşça ve Moğolca r ve l' den eski olduğu kanaatine varmıştır.⁸³

Kotwicz, tarihsel sürece Ana Altayca değil; Ana Türkçe, Ana Moğolca ve Ana Tunguzca'yı yerleştirerek bu dillerin benzerlik ve ortaklıklarını karşılıklı etkileşim ve alışverişlere bağlamıştır. Akrabalık konusunda Kotwicz'in kendisiyle aynı görüşü paylaşan öğrencisi Vladimirtsov ise sonradan Altay dilleri teorisinin savunucularından olmuştur.

Altay dillerinin karşılaştırmalı ses bilgisini yayımlayan Poppe ve Altayca p-önsesiyle ilgili önemli bir çalışması bulunan Aalto, Ramstedt'in öğrencileri olup Poppe Altay dillerinin tarihsel tasnifi konusundaki görüşleriyle Aalto ve hocasından ayrılır.

⁸² Talat Tekin, **Makaleler 1 Altayistik**, (Haz. Emine Yılmaz, Nurettin Demir), Ankara: Grafiker Yay., 2003, s. 73.

⁸³ Lamdasizm/sigmatizm, rotasizm/ zetasizm konularıyla ilgili olarak bk. Emine Ceylan, **Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi**, Ankara: TDK Yay., 1997, s. 114-140

Räsänen, Pritsak, Menges, Baskakov, İlliç Svitıç Altay dilleri teorisini destekleyen diğer isimlerken Serebrennikov ses denkliklerini sağlam bulmayarak teoriyi reddeder. Şçerbak, Clauson ve Doerfer'e göre benzerlikler akrabalığın kanıtı değil; ödünçlemelerin bir sonucudur. Clauson, temel kelimelerde birlik bulunmadığına dikkat çekerek Türkçe ve Moğolcada mevcut ortak kelimelerin Türkçeden Moğolcaya geçmiş olduğu görüşünde Doerfer'le birleşir.⁸⁴ Doerfer, ana temel ve ara temel kelimeler olarak belirlediği organ adları üzerinden bilim çevrelerince akrabalıkları kabul edilmiş İndogermen dilleri arasında bir kıyasa gider ve bu akraba dillerdeki gibi bir kök eşitliği Altay dillerinde örneklenemediğinden Altay dillerindeki ortak kelimeleri ya kültür kelimeleri ya da yan temel kelimeler olarak belirler.⁸⁵ Doerfer'in Ana Türkçe kelime başı *d- = Türkçe y- (/ y' den gelişmiş sesler) = Moğolca d- tasarısı Türkçenin eski veya yeni hiçbir döneminde hiçbir suretle d ile kelime başlamayacağı itirazıyla karşılaşılır. "Dorerfer'in Ana Türkçe olarak tasarladığı şekiller gerçekte Ana Türkçeden çok daha eski şekillerdir: Eski Türk. y- < Ana Türk *y- < Ortak Altayca *d- > Ana Mo. *d > Mo. d-"⁸⁶

Kök birliğinin karşıtları, söz konusu diller arasındaki yapı benzerliklerinin sonradan ortaya çıktığı; bunların da tarihsel süreçte geriye gidildikçe azaldığı görüşündedir.⁸⁷

Grønbech, Ligeti, Benzing ve Sinor teoriyi ispatlanmış kabul etmemekle birlikte Altay dilleri terimini kullanırlar.⁸⁸

Ülkemizden de Ahmet Temir, Osman Nedim Tuna, Talat Tekin ve Tuncer Gülensoy'un Altayistik'e değerli katkıları olmuştur.⁸⁹ Ahmet Temir Moğol diliyle ilgilenmiş olup bu dilin Türkçeye fonetik, morfolojik ve semantik ilişkilerini irdelerken öğrencisi Tuncer Gülensoy'un "Altay Dillerindeki Akrabalık Adları Üzerine Notlar", "Göktürk Anıtlarının Altayistik Açısından Değerlendirilmesi" gibi çalışmaları anılmalıdır.

⁸⁴ Sir Gerard Clauson, "Altay Teorisinin Leksikoistatistiksel Bir Değerlendirmesi", (Çev. İsmail Ulutaş), **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 10, (2004), s. 153-174.

⁸⁵ Gerhard Doerfer, "Temel Sözcükler ve Altay Dilleri Sorunu", **TDAYB**, [1983] 1980 - 1981, s. 1-16.

⁸⁶ Talat Tekin, agm., age., s. 82.

⁸⁷ Semih Tezcan, "En Eski Türk Dili ve Yazını", **Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe**, 3. Baskı, Ankara: TTK Yay., 2001, s. 272.

⁸⁸ Talat Tekin, age., s. 81.

⁸⁹ Türkiyedeki Altayistik çalışmalarıyla ilgili bibliyografya derlemesi için bk. Bülent Gül, "Türkiye'de Altayistik Alanında Yapılan Çalışmaların Açıklamalı Kaynakçası Üzerine Bir Deneme", **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S. 7, (Bahar 1999), s. 119-172.

Osman Nedim Tuna “Altay Dilleri Teorisi” başlıklı geniş çalışmasıyla aileye mensup diller hakkında da ayrı ayrı bilgi vererek teoriyi türlü bakımlardan ele almıştır. Türkiyede Altayistik alanına katkısı en fazla isim sayılan Talat Tekin’in bu konudaki çalışmaları ise Nurettin Demir ve Emine Yılmaz’ın birlikte hazırladığı kitapta biraraya getirilmiştir.⁹⁰

Teorinin esas dayanağını oluşturan ses denklikleri şu şekilde verilmektedir:

Ana Altayca kelime başı *p- > Türkçe ø (Halaçça h-) = Moğolca h-, x-, f-, ş-, s-, ø
= Tunguzca p-, h-, x-, f-, ø = Korece p-, ph- = Japonca p-, ø.

Ana Alt. *r₁ > Tü. r = Mo. r = Tu. r (bazen y) = Ko. l = Jap. r.

Ana Alt. *r₂ > Tü. z (Çuv. r) = Mo. r = Tu. r = Ko. l = Jap. r, t (bazen y, ø) .

Ana Alt. *l₁ > Tü. l = Mo. l = Tu. l = Ko. l, ø = Jap. r, ø.

Ana Alt. *l₂ > Tü. ş (Çuv. l) = Mo. l = Tu. l = Ko. lh = Jap. s (i).

Ana Alt. *d-, *n-, *ñ-, *c-, *y- > Tü. y- (Modern lehçe ve şivelerde y-, n-, d', t', s-, j-, é-, ç-, ts-, dz-, z-; Çuv. ś) = Mo. d-, n-, c-, y- = Tu. d-, n-, ñ-, c-, y- = Ko. t-, n-, ç- (=ts), y- = Jap. t-, y-, ø.⁹¹

Ana Alt. (kök ünlüsünden sonra) *d > Tü. d (Hal., Tuva d; Yakut t; Hakas z; diğerleri y) = Mo. d (i'den önce c) = Tu. d (i'den önce Mançu ve Goldi c) = Ko. l = Jap. r (i'den sonra *y > ø).⁹²

Ana Alt. *t > Tü. t (Çuvaş i'den önce ç) = Mo. t (i'den önce ç) = Tu. t (Mançu i'den önce ç) = Ko. t (i'den önce ts) = Jap. t (kelime başında bazen n).⁹³

Osman Nedim Tuna, Poppe, Doerfer ve Miller gibi isimlerden alıntıladığı tespitleri biraraya getirerek bu denkliklere örnekler vermiştir:

⁹⁰ Talat Tekin, age.

⁹¹ Ana Altayca kelime başı *d- ile ilgili olarak Mehmet Ölmez'in, Altayistler ve aksi kanıdaki bilim adamlarının görüşlerini biraraya getirip örneklendirdiği çalışmasına başvurulabilir. Mehmet Ölmez, “Ana Altayca Sözbashi *d-“, **Türk Dilleri Araştırmaları**, 1991, s. 167-190.

⁹² Ana Altaycadan İlk Türkçeye aktarılan fonemin niteliği ve gösterdiği gelişmelerin örneklili açıklamaları için bk. Emine Ceylan, “İlk Türkçe *d foneminin Çuvaşça ve Macarcada Gelişimi“, **Türk Dilleri Araştırmaları**, 1992, Ankara, s. 109-120.

⁹³ Osman Nedim Tuna, "Altay Dilleri Teorisi", **Türk Dünyası El Kitabı**, 2. Baskı, Ankara: TKAE Yay., C. 11, s. 19-20.

Ana Alt. *padak > Halaç hadak / ET. adak (>ayak, azak, atah...) = Mo. adag “son, nehrin döküldüğü kollar” = Ma. fatan “alt, taban” (< patan < *patak).

Ana Alt. *daga- > Tü. yagu- “yaklaşmak” = Mo. daga- “takip etmek, iz sürmek” = Ev. daga “yakın, yanında” = Jap. tagai(ni) “birlikte, yanında”.

Ana Alt. *tıgırak > Tü. tıgrak “çevik, hareketli, güçlü” = Mo. çigirak “kalın, yoğun” = J. tikara “güç, kuvvet”.

Ana Alt. *neme > Tü. yeme “tekrar, yine” = Mo. neme- “artırmak, eklemek” = Ev. nemesin- “yamamak, eklemek” = Ko. nem- “bir şey bakımından birine üstün olmak”.

Ana Alt. *yada- > ET. yadag “yaya” = Çuv. şuran < *yadagin “yaya olarak” = Mo. yada- “gücü olmamak, sıkıntı çekmek”, yadagu “zayıf, talihsiz”.

Ana Alt. *ñar₂ > ET. yaz “ilkbahar” = E. Batı Tü. *ñar > Mac. nyar = Çuv. şur = Mo. niray > *nayar “yeni doğmuş, taze” = Man. nārhun (niyarhun) “yeni, taze, yeşil” = Ko. nyerim “yaz”.

Ana Alt. *dal₂ > Tü. yaşur- “saklamak, gizlemek”; yaşmak “örtü, peçe” = Mo. dali- “gizlemek, saklamak”; dalda “gizli, kuytu” = Jap. yasiro “etrafı çevrili tapınak”.⁹⁴

2.2.3. Türkçenin Tarihsel Dönemlerinde Ses Değişmeleri

Milada kadarki birkaç bin yıllık süreci kapsadığı varsayılan, Çuvaşça da beraberinde olmak üzere Türkçenin Ana Altay dil birliğinden ayrıldığı ilk döneminde,

Ana Altayca *p- sesi h- biçimine girmiştir ve bu h-‘nin varlığı bugün yalnızca Halaççadan tanıklanır.

Ana Altayca kelime başındaki k-, g- art ünlülü kelimelerde birleşerek k-; ön ünlülü kelimelerde ise k- olmuştur; G- sesi söz başında yer almaz.

İlk Türkçe döneminin başlarında Ana Altayca söz başı n-, n-, d-, c-, y- korunurken sonlara doğru tüm bu sesler y-‘ye dönmüştür.

Ana Altayca kelime başı m- sesi b-‘ye dönüşmüştür.

⁹⁴ Tuna, agm., s. 22-25.

Ana Altayca kelime sonu ünlüleri düşmüştür.

r>z ve l>ş değişimleri henüz; en azından dönemin başlarında gerçekleşmemiştir.

Yazılı belgelerle tanıklanamayan bu döneme ait saptamalarda Macarcadaki en eski ödünçlemeler yol gösterici olmuştur.

Milat başlarından Türkçenin ilk yazılı ürünlerine kadar olan süreci içine aldığı kabul edilen Ana Türkçe döneminde r/l dili Çuvaşça Ana Çuvaşçaya; z/ş dili olan diğer tüm Türk dil/ lehçeleri Ana Türkçeye yerleşir.

Ana Türkçe dönemi, bugün Yakutça, Türkmençe ve Halaççada yaşayan; Çuvaşça, Türkiye Türkçesi ve Azeri Türkçesinde ise izlerini bırakan ünlü uzunluklarının korunduğu dönemdir.

Eski Türkçe dönemi Türkçenin yazılı belgelerle bilinen en eski dönemidir ve kendi içinde ikiye ayrılır; Göktürkçe ve Uygurca. Göktürkçedeki ny sesi Uygurcada n ve y' ye ayrılmış ve n ağız yardımcı ünlülerin yanı sıra bazı çekim ve yapım eklerindeki dar ünlüleri genişletme özelliği göstermiştir.⁹⁵ Göktürkçe kelime içi ve kelime ortası b sesi Uygurcada w' ye dönüşmüş; sıfat-fiil eki -gmA , -gII olmuştur.

Türk dilinin tarihsel tasnifini yaparken yazı dili olma sürecini doğu ve batı olmak üzere iki ayrı kolda değerlendiren araştırmacıların Eski Türkçe dönemine dahil ettikleri Karahanlı Türkçesi bazı Türkologlar tarafından da Orta Türkçenin başlangıcı olarak ele alınır. Kelime ortası ve kelime sonu d > ɗ ve b > w değişimleri, j sesinin kullanılıyor olması, düzlük yuvarlaklık uyumunun bozulmaya başladığı bu dönemde geniş zaman olumsuzunun -mAz > -mAs değişimi Eski Türkçeden farklılık gösteren fonetik özelliklerdir.

Harezm ve Altın Ordu merkezlerinde kullanılan Harezm- Kıpçakça, Karahanlıca ile Çağatayca arasında bir geçiş evresi olup Oğuz ve Kıpçak dil özelliklerini birarada bulundurur. Özellikle, dönemin eseri Nehc'ül-Feradis'in imlasında üstünün harekelediği

⁹⁵ anyıg/ anıg / ayıg kelimesinin imlası üzerinden yaptığı bir adlandırmayla Gabain, Mani yazmalarının çoğunu ve Köktürk harfli yazmaların bazılarını n; Budist metinlerinin büyük bir kısmını ise y ağızına dahil eder. Brahmi metinlerini y ağızına yakın bulurken Hristiyan metinlerinin y ağızından biraz farklı olduğunu düşünmekle birlikte bunları başka bir ağızın ürünü olarak değerlendirir. A. Von Gabain, **Eski Türkçenin Grameri**, (Çev. Mehmet Akalın), 5. Baskı, Ankara: TDK Yay., 2007, s. 2-4.

ye harfiyle beliren kapalı e sesi, d > d aşamasındaki değişime nadiren > y 'li örneklerin de ekleniyor olması döneme ait önemli hususiyetlerdir.

Türk yazı dili doğu kolunun son evresini 15. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar sürdürür. Çağatayca Döneminde kapalı e sesleri i de karar kılmış, d > d değişimi > y ; b > w değişimi > v ile sonlanmıştır. Kelime sonu -G ve -K seslerinin karışıklığından başka t > d, p > f değişikliklerine de rastlanır.

2.2.3. Türkçenin Seslik Davranışları

Chomsky'nin belirttiği gibi, dil olgusuna dair evrensel kuralların yanı sıra dillerin kendi birtakım kuralları vardır ve bu genel kurallar zemininde her dil kendi tarihini yaşar. Türkçe için de önlük- artlık, düzlük- yuvarlaklık uyumları; aynı hecede yan yana iki ünsüze ancak hece sonunda ve belli ünsüz çiftlerine izin vermek gibi birtakım seslik durumlardan başka birimdeki diğer öğelere göre şekillenen davranışlardan bahsedilebilir.

Türkçe, anlam ögesini görev ögesine önceleyen bir davranıştıdır ve Türkçenin sondan eklemeli dil yapısı bir anlam ögesine çok sayıda ek getirerek yeni kelimeler türetmeye oldukça elverişli olduğu ve görevli öğeler olan ekler işlerliği sağladığından herhangi bir metinde görev öğelerinin anlam öğelerine sayıca üstünlüğü vardır; fakat dilde görev öğelerinin bilgi yükü anlam öğelerine düşen bilgi yükünden azdır. "... kök ve kökenler üzerine getirilen eklerin, üzerlerinde bilgi yükü az olan sesleri, kendilerini oluşturan bir çok ayırıcı özelliklerini serbest bırakırlar... kolaylık yasası gereğince, ekin üzerine geldiği kök, köken veya gövde halindeki anlam öğelerinin özellikle kendilerine yakın ve kendilerinininkinden daha çok bilgi yükü taşıyan seslerinin, baskın ses özelliklerini alma eğilimine girerler."⁹⁶ Bu doğrultuda bilgi yükünü yitiren vokaller düşerken, bilgi yükü azalan konsonlar da vokal olmaya meyleder ve hatta taşıdığı anlam yükü bitince de yok olur (tat-ıg+lıg > tat-ığ+lığ > tat-ı+lı > tat+lı > datlı).⁹⁷ Yani Türkçenin ses olaylarında ayırıcı ses özelliklerinin sahip oldukları anlam yüküne göre belirlenmiş bir hiyerarşi söz konusudur.

Hece tipi olarak da Türkçe yükselen heceyi (K V) tercih eder ve anlamda herhangi bir sıkıntıya yol açmayacaksa inen hecelerini ([K] V K) de açma yönünde davranır ki bu

⁹⁶ Gemalmaz, age., s 183.

⁹⁷ Gemalmaz, age., s 185.

da konsonların açıklık bakımından büyüklüğüne göre baştan sona sıralanmasıdır. Örnek olarak; yalpırgak > (akıcı konson düşer; patlamalı konson sızıcılaşır) yapırğak > (sızıcı konson düşer) yapırak > (vurgusuz orta hecede dar vokal düşer) yaprak > (akıcı konson patlamalı konsonun önüne geçer; patlamalı konson sızıcılaşır) yarpağ.⁹⁸

Denilebilir ki tarihsel süreçte Türkçe,

- Vurgusuz orta hecelerdeki geniş vokalleri daraltma, dar vokalleri düşürme
 - Ekleşmelerde vokalleri anlam ögesinin vokalleriyle, sırasıyla, kalınlık-inceciklik, düzlük- yuvarlaklık, darlık- genişlik bakımlarından birbirine uydurma
 - Konsonlarını ötümlüleştirme, sızıcılaştırmak ve akıcılaştırmak suretiyle vokallere yaklaştırma
 - Sızıcı, akıcı konsonlarını patlayıcı ve katı konsonların önüne getirmek için göçüştürme
 - Ötümlü konsonlarını artırdıkça uzun vokallerini kısaltma
- tasarrufları sergilemiştir.⁹⁹

Burada, Gemalmaz'ın ses olaylarıyla ilgili gruplandırmasına yer vermek bütünden daralan bir bakışla konuyu örnekleme bakımından faydalı olacaktır:

1. Dilin doğal gelişmesiyle ilgili, tüm dillere genellenebilecek ses olayları:

- Konsonun konsona dönüşmesi (*ET.* kéçe > gece; *ET.* kip+i > gibi; *ET.* bat-ır+ak > bad-ør+ak > bay-ør+ak; *ET.* sub > suw > suø ~suy > su; *ET.* süt+sig > süçig > süyçi > süçi > cici; *Ar.* tabl > tabıl > dawul; *Rum.* pondiki > findık ...)
- Vokalin vokale dönüşmesi (*ET.* er- > ir- > iø- > +øø-; *ET.* taş > dış; *Rum.* ergates > ırgat ...)
- Konson düşmesi (*ET.* tar+ı-g+lag > tarı-ø+laø > tarø-ø+la, *Ar.* Muhammed > *dial.* Mehemmet > Mehmet > Meømet ...)
- Vokal düşmesi (*ET.* tir-ig+lik > dir-iø+lik > dir-øø+lik; *Fa.* pâreçe > parøça; *Ar.* akîde > ağøda; *Lat.* tegula > tuğøla ...)

2. Genel Türkçenin davranışıyla ilgili ses olayları

⁹⁸ Gemalmaz, age., s 170.

⁹⁹ Gemalmaz, age., s 186.

- Vokal karşılaşmalarında akıcı bir konson türemesi (*ET.* ked-im+lig+ke > giy-im+liø+øe > giy-im+liø+ye; *Fr.* toilette (tualet) > tuwalet ...)
- Karşılaşan iki konsondan birinin düşmesi (*ET.* arğa- > arğa- > arøa-; art-tur- > arøtır-; *Ar.* sarrac > saøraç ...)
- Karşılaşan iki vokalden birinin düşmesi (*ET.* tayı eze+si > teyø øze+øø; *ET.* yadağ+ın > yayaø+øn; *Ar.* mu'araza > *dial.* maøaraza > maraza ...)
- Karşılaşan konsonlar arasında vokal türetme (*Fa.* şahør > şehir, *Ar.* emør > emir...)

3. Türkiye Türkçesinin davranışıyla ilgili ses olayları

- Kelime başında vokal türemesi (*Rum.* østauros > ıstavroz, *Fa.* ørişte > erişte...)
- Uzun vokallerin normal olması (*Ar.* sehûr > sahur, *Fa.* bûsitan > bostan...)
- Hece yutumu (*ET.* bediz+e-t- > beyiz+e-t- > beøøz+e-t- ...)
- Göçüşme (*ET.* köz+e-t-il-ser > *
- köt+e-z-il-ser > küd+e-z-il-ser ...)
- Kelime başında konson türemesi (*Fa.* øâbrîz > havøuz; *Rum.* øaule > øavlu > *dial.* havlu)
- Konson benzeşmesi (bin bir > *dial.* bim bir; anlat- > *dial.* annat-; *Fa.* mundâr > *dial.* murdar...)
- Vokal benzeşmesi (*ET.* kuzı > kuzu; *ET.* sekkis on > seøkis on > seøkøs en; *ET.* kel-tür- > geø-tir-; *Ar.* mathere > matara...)
- Konsonların vokalleri kendilerine benzetmesi (*ET.* kabık > kabuk; *Ar.* tabøl > tabıl > dawul...)
- Vokallerin konsonları kendilerine benzetmesi (*ET.* øgey > üvey; *ET.* kökürçkün > güwercøin; *Rum.* kalamos > qaøømiş...)
- Kalınlık- incelik ve düzlük- yuvarlaklık bakımlarından sıra değiştirme (*ET.* isi-g > isi-ø > ısı-ø; *ET.* teñri > tañrı; *Fa.* hevic > hawuç...)
- Konson dağılması (iç+ten > *dial.* iş+ten; *Kökt.* anyıg > *Uyg.* ayıg / *Uyg.* anıg...)

4. Birlikte kullanılmaktan kaynaklanan; karmaşık ilişkilerin sonucu olarak değişme

- Dış sebeplerle değişme (*ET.* küçük > küçük-büyük; *Fa.* penc şenbih > perşembe = Perşembe-çarşamba ; *Lat.* hortensia (ortansia) > ortancøa ...)

- Ödünçlenen kelimelerdeki değişimler¹⁰⁰

“Fonetik dile ait bir sesi, dilin diğer seslerinden ayıran belirleyici boğumlanma özelliklerinden her biri...” femdir.¹⁰¹ Örneğin /a/ fonemi /b/ fonemine göre vokal; /e/ fonemine göre kalın; /i/ fonemine göre hem kalın hem de geniş /ü/ fonemine göre hem kalın hem geniş hem de düzdür.¹⁰² Dil öğeleri ulanırken, ait olunan dil ya da lehçenin de müsadese dışına çıkmadan, ilgili fonemler femlerinden bir ya da bir kaçını terk ederek eşitlenir ya da değişir ve sıralanır. Ses değişimleri artalarda fem değiştirmeler olup bu da dilin seslik hiyerarşisini çizer ve/ veya değişimler kendini bu düzene uydurarak dahil eder.

Türk dillerindeki vokal değişmelerini bir ayırışlı (yükselme, incelme veya dudaksıllaşma); iki ayırışlı (yükselme ve dudaksıllaşma, yükselme ve incelme, dudaksıllaşma ve incelme) ve seyrek olarak da üç ayırışlı (yükselme, dudaksıllaşma ve incelme; yükselme, düzleşme ve incelme; yükselme, dudaksıllaşma ve kalınlaşma; yükselme, düzleşme ve kalınlaşma) olarak ayıran Baskakov’un verdiği ez “öz” ~ öz, el- “ölmek“ ~ öl-, ekir- “bağırmaq” ~ ökür- gibi örnekler bir ayırışlı vokal değişmelerini gösterir ki bu da ön, geniş, yuvarlak vokal ö’nün yuvarlaklık feminin düzlüğe evrilmesidir. in “ses” ~ ün, tip “dip” ~ tüp örneklerinde ü’nün değişen tek femi i neticesini vermiştir. siw- ~ sev- ~ süy- ~ söy- “sevmek” biçimleri ise ünlü nöbetleşmelerinin de katılımıyla daha komplike değişmelerin sonucudur.¹⁰³ Ayrıca Baskakov’un, ünlülerin ayırt edici özelliklerinin kelime kuran hecedeki ünsüzlere ait ayırt edici özelliklere bağlı olarak geliştiği; kalınlık-incelik, darlık-genişlik, düzlük-yuvarlaklık gibi ayrımların sonradan ortaya çıkmış olup tüm ünlülerin başlangıçta tek sesbirim olduğu düşüncesine de burada değinilebilir.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Gemalmaz, age., s. 150-165. Morfemlerin anlam ayırıcı unsurlarının bütünü ise anlam birimciği *sèm*lerin toplamı olan anlam birimi demeti *sémè*mdir. <http://www.ege-edebiyat.org/wp/wp-content/uploads/%C4%B0%C5%9Faret-yahut-G%C3%B6sterge-Nedir.pdf>

¹⁰¹ Gemalmaz, age., s. 172.

¹⁰² Gemalmaz, Türkçe seslerin her birine onar fem biçildiği takdirde $2^{10}=1024$ ayrı fonetik birim belirlenebileceğine değinir. Bu kadar çok sayıda fonetik birimin bir dilde kullanımı söz konusu olamaz, çünkü bu dilin doğal kullanımı ve anlaşılmasını imkansız kılar. (bk. olsa) Gemalmaz, age., s. 181-182.

¹⁰³ Baskakov, age., s. 34-37.

¹⁰⁴ Baskakov, age., s.192. Ayırt edici özelliklerin ünlülerden ünsüzlere geçebildiğinin örneği de Runik alfabedeki çoğu ünsüzün hem kalın hem de ince şeklinin bulunmasıyla belirir.

2.3. Nöbetleşme ve Protez Ses

2.3.1. Nöbetleşme

Nöbetleşme (*Alm.* Substitution, phonetische Substitution, Stellevertretung; *Fr.* substitution phonétique; *İng.* phonetic substitution) seslerin birbirleri yerine kullanımını ifade eder. *Alternans*, *ikili şekil* ya da *ses nöbetleşmesi* (*Alm.* Abstufung, Stufenwechsel; *Fr.* alternance; *İng.* gradation) terimleri de aynı şeyler olup Zeynep Korkmaz'ca "bir kelime kökündeki anlamı etkileyen veya etkilemeyen ses değişimi" şeklinde tanımlanarak Uyg. amrak / yamrak "sevgili", ayıg/ ayag "kötü fena", de-/ di- "söylemek" vb. gruplar örnek verilir.¹⁰⁵

Demir ve Yılmaz'ın ses olayları bahsinde, konuyu tamamlanmış ses olayları ve eklenme sırasında gerçekleşen ses olayları şeklinde başlıca iki grupta inceleyerek nöbetleşmeler ve kalıcı değişimleri birbirinden ayrı tuttuğu görülür. Eklenme sırasında gerçekleşen ses olaylarını nöbetleşme terimiyle ifade eden Demir ve Yılmaz ses olayına uğramış ve uğramamış biçimlerin dilde bir arada bulunuyor olması sebebiyle bu terimi tercih eder:

"Belli bir morfofonemik çevrede kullanılabilen bir ses başka bir çevrede kullanılmayabilmektedir. Bu nedenle konuyla ilgili yabancı kaynaklarda ve az sayıda Türkçe yayında dile getirildiği üzere, burada bir alternasyon, yani nöbetleşme söz konusudur. Bu nedenle eklenmede birbirinin yerine geçebilen sesler için nöbetleşme terimi kullanılmıştır."¹⁰⁶

Nöbetleşme teriminin kullanıldığı az sayıda kaynaktan biri de Günay Karaağaç'ın Türkçenin Dil Bilgisi adlı çalışmasıdır. "Anlam ayırıcı, anlam değiştirici veya işlev farklılaştırıcı olmayan dil birimleri değişkenlerinin birbirleri yerine kullanımı, nöbetleşmedir."¹⁰⁷ Karaağaç, nöbetleşmeyi başlıca üç bölüme ayırır:

- Ses Nöbetleşmeleri: İç ses -c-, -d-, -g- ve -ğ- ötümsüz eşlerine dal ses olarak çalıştığında; ağaç > ağacı, bebek > bebeği vb.

¹⁰⁵ Zeynep Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, 3. Baskı, Ankara: TDK Yay., 2007, s. 17, 125, 159, 184-185.

¹⁰⁶ Nurettin Demir, Emine Yılmaz, **Türkçe Ses Bilgisi**, (Ed. Hülya Pilancı), 1. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., 2011, s. 79.

¹⁰⁷ Karaağaç, age., s. 134.

ħakan ~ kağan “kağan”; dahi, daħa < taġı < taķı; ħan < ħañ “baba; hükümdar” vb.

Anadolu ağızlarında; nöbet ~ löbet; rençber ~ ileçber vb.

Ünlü Nöbetleşmesi: Ünlü ya da ünsüzlerin ünlülere etkisi neticesinde ünlünün niteliğinde gerçekleşen incelme, kalınlaşma, daralma, genişleme, yuvarlaklaşma, düzleşme gibi olaylardır.

Türkçede, genelde ağızlarda görülen bu ses olayının anlam üzerinde herhangi bir etkisi olmaz; çağır> çığır-, çekirge> çökürge, alınca> alına vb.

Bir ünlünün anlamda fark yaratacak biçimde değişmesi olayı Hint- Avrupa dillerine hastır; İng. write- wrote- written, do- did- done; Alm. Bruder “erkek kardeş”- Brüder “erkek kardeşler” vb.

- Biçim Nöbetleşmeleri

Asıl Biçim Birimlerde Nöbetleşme: Dillerin henüz başlangıç evresinde oluşmuş kökler yazıya geçirilme evresine gelinceye kadar birtakım değişmelere uğramış, “dal şekilleri” oluşmuştur. Bu dal şekiller de bir tür alıntılama ile komşu bilgilere ad olmuştur. aş “yemek ~ yal “hayvan yiyeceği”; abı- “örtmek” ~ yap- “kapamak, örtmek” ~ yaprak “yaprak” ~ kapak “kapak” ~ kebe “örtü” ~ ubıt “edep”; Ar. kavı “söz” ~ kil “gıybet” ...

Bağlı Biçim Birimlerde Nöbetleşme: Bağlı biçim birimlerdeki, görev aynı kalmak kaydıyla seste gerçekleşen değişimler sonucunda ortaya çıkan dal biçimlerin nöbetleşmesi olayıdır. ET. “eb-iñ > EAT. “ev-üñ “evin”, ET. yolçı > TT. yol-cu “yolcu”...

- Yapı (söz dizimi) Nöbetleşmeleri: Bir ve aynı anlamın başka başka dil birlikleriyle ifade edilebilmesidir; göz koymak, nazar salmak, mimlemek; baş eğmek, boyun eğmek...¹⁰⁸

Öyleyse anlam zemini sabit olmak üzere, tarihsel süreçte aynı kolda ya da kollara (dil/ lehçe/ şive, ağız ve hatta bireysel kullanımlar) ayrılırken gerçekleşen gelişme/ değişimlerle birlikte eklenmelere bağlı olarak belirenler; yani bir biçimin aynı anlam alanındaki, en azından ikinci bir halini tanıtlamanın mümkün olduğu her durum yerine koyma; yani genel bir nöbetleşme terimi ile nitelendirilebilir. Ses nöbetleşmeleri beraberinde anlamla ilgili bir farklılaşma getirdiğinde ortaya çıkan durum ise Reşit

¹⁰⁸ Karaağaç, age., s. 134-136.

Rahmeti Arat'ta *ödüncleme*, Osman Nedim Tuna'da *başkalaşma*¹⁰⁹, Mehmet Kara'da *fono-semantik başkalaşma*¹¹⁰, Yunus Memmedov'da ise *ses ve anlam bilimi itibarıyla farklılaşma* terimiyle ifade bulur.¹¹¹

2.3.2. Türeme Sesler

Kelimenin asıl biçiminde bulunmayan bir sesin sonradan kelimedede yer almaya başlaması olayı ses türemesidir. Bu türeme, kelimenin önünde, ortasında ya da sonunda ünlü ya da ünsüzlerle gerçekleşebilir. Kelime başı ve kelime sonu türemeleri genellikle yabancı kaynaklı kelimelerde; bunlardan ünsüz türemeleri ise daha çok ağızlarda örneklenir; ruze> oruç, rişte > erişte, Rus> Urus, limon> ilimon; hem> hemin, ertesi gün> ertesi güne; tali> talih, keşke> keşkem, sapan> sapant...Türkçede çoğu sızıcı ve akıcılar çevresinde görülen ön ses türemeleri gibi son ses türemeleri de aslında söyleyiş kolaylağı sağlamaktan başka bir fonksiyon taşımamaktadır. Kelime içinde türeyen sesler de söyleyişe yardımcı olan, anlam ayırıcı herhangi bir özelliğı olmayan seslerdir. Alıntı kelimelerde türeyen iç seslerin yanı sıra Türkçe kelimelerde ekleşme sırasında, yardımcı ses olarak türeyen sesler vardır. akl> akıl; az-cık> az-ı-cık, yap-yalnız> yapa-yalnız; kırk-ıncı, kapı-y-ı...

Janos Eckmann'ın Türkçede ünsüz iç ses türemesini ele aldığı makalesi çağdaş lehçe ve ağızlardan örneklerle konuyu ele alırken söz konusu çalışmanın devamı ayrıca tarihi lehçelerden de tanıklar içerir. basamak ~ basambak, imren- ~ imbren-, göbet ~ gömbet “gölcük, su birikintisi”¹¹² gibi örneklerden başka tarihi lehçelerde DLT elri ~ eldiri “oğlak derisi”, çekirge ~ Abuşka çivürtke, KİLE bisle- ~ Kuman. bestle- “terbiye etmek”, DLT, İML, Çağ. tuç ~ TT tunç.¹¹³

¹⁰⁹ Osman Nedim Tuna, “Kelimeler Arasında”, **Türk Dili**, S. 387, (Mart 1984), s. 150-155.

¹¹⁰ Mehmet Kara, **Ayrı Düşmüş Kelimeler**, Ankara; Çağlar Yay., 2004. Fonetik değişmelere semantik değişmelerin eşlik ettiğinin örneklerini yabancı dillerden alınmış kelimelerde de görmek mümkündür. Aslında aynı kelime olup Türkçeye alıntılanırken uğradığı ses değişimlerinden dolayı ayrı kelimeler zannedilen pide- pizza, badem- payam vb. *doublet*ler için Hasan Eren 'in önerisi *ikili biçim*dir. Hasan Eren, Türkçede Doublet Örnekleri, **Türk Dili**, C. 2, S. 523, (Temmuz 1995), s. 731-736.

¹¹¹ Akt. Seyfullah Türkmen, “Aynılaşmış Kelimeler”, **Turkish Studies**, S.4, (Yaz 2009), s. 969. Türkmen'in bu çalışmasında (fono-semantik) başkalaşmanın tersi; yani köken bakımından apayrı kelimelerin zamanla, ses ve anlamca etkileşime girip birbirine karışması olayı *bulaşma* ve *aynılaşma* terimleriyle anlatılmaktadır.

¹¹² Janos Eckmann, “Kelime Ortasında Anorganik B, P ve M'nin Türemesi”, **Türkiyat Mecmuası**, C. 10, (1953), s. 315-319.

¹¹³ Janos Eckmann, “Türkçede D, T ve N Seslerinin Türemesi”, **TDAYB**, (1955), s. 11-23.

“Umumiyetle konsonant türemesinin başlıca sebebi olarak, boğumlanma hareketleri arasındaki sinkronizmin bozulması kabul edilmektedir.”¹¹⁴ Bir akıcı ünsüzden diğer bir akıcı ünsüze doğru ilerleyen boğumlanma esnasında (l-r, s-r, ş-r, z-r yönünde) d ve t sesleri türer. Boğumlanmalardaki geçişte gerçekleşen hafif kapantılar tam bir diş kapantılısıyla (d-t) sonuçlanır (n-r > ndr). Son ses t türemesi kelimenin son sesinin kuvvetle telaffuzundan; ikincil m ve n türemeleri ise ağız yolu kapandığı için burundan geçen havadan kaynaklanır.¹¹⁵

Türk dillerinde çokça örneği olan ve çoklukla düz-dar /ı/ ve /i/ ünlüleri önünde gerçekleşen y türemesi Ramstedt tarafından belli sandhilerde¹¹⁶ görülen bir boşluk doldurma olarak değerlendirilirken, Talat Tekin, söz konusu y’yi Ana Türkçedeki birincil uzunluklarla ilişkilendiren Ligeti’yi destekler. Doerfer’in “Halaçça ve Ana Türkçe *hı-, *hi-, *hü- > Genel Türkçe ø, y-“ önermesiyle bu y’lerin arkaik h’nin kalıntısı olduğu görüşünü de uzun ünlülerin varlığını dikkate almadığı ve Çuvaşçayı değerlendirmeye dahil etmediğinden dolayı sağlam bulmaz. Ana Türkçedeki uzunlukları sistemli olarak koruduğu söylenemeyen “Halaççada ünlü (uzun ünlü) ile başlayan bazı sözcüklerin Türk dillerindeki karşılıklarında türeme bir y- sesi ya da bundan gelişmiş başka bir ses (c, j, ç, s, ś) bulunmaktadır.” Örnekle, GT. ağız = Hal. âğız = Çuv. śivar < *yağır ; Uyg. (Br.) âğiz, Mişer Tat. âwız.¹¹⁷

Tekin’in eşleştirdiği, Çuvaşçada ön damaksıl ś (< *y-) ile başlayıp Genel Türkçede ilk sesi uzun ünlülü olan yedi kelimedenden bazıları şöyledir:

Çuv. śivar “ağız” < *yowar < *yawur < *ıawır = AT âğız; Uyg. (Br.) âğiz, Hal. âğız.

Çuv. śiñh “un” < *yunuğ < *ıunuğ < *ûn+uğ = AT *hûn; DLT, Trkm. ûn, Hal. ûn.¹¹⁸

Çuvaşçada, bu ilk evreden başka 14. yüzyıla gelindiğinde uzun ünlü önünde ikinci bir y- türemesi daha gerçekleşmiştir.¹¹⁹

¹¹⁴ Eckmann, “Türkçede D, T ve N Seslerinin Türemesi”, s. 22.

¹¹⁵ Eckmann, “Türkçede D, T ve N Seslerinin Türemesi”, s. 22.

¹¹⁶ Dilbilim Terimleri Sözlüğü’nde “Bir kelimenin başındaki veya sonundaki sesin cümle içinde uğradığı değişikliğe dış sandhi (S. externe), komşu seslerin etkisiyle iç kısmında meydana gelen değişikliğe de iç sandhi (S. interne) denir.” açıklaması verilmiştir. <http://www.tdkterim.gov.tr>

¹¹⁷ Talat Tekin, “Türk Dillerinde Ökseste y- Türemesi”, Türk Dilleri Araştırmaları 4, 1994, s. 51-56.

¹¹⁸ Tekin, agm., s. 53.

¹¹⁹ Tekin, agm., s. 58.

Tekin, Orhon Türkçesinde 2, Uygurcada 18, Orta Türkçe döneminde 22 kelimedeki ünlü uzunluklarına bağlı y türemesi saptar.¹²⁰

Modern dil ve lehçelerden “Sarı Uygurca, Özbekçenin Harezmi- Kıpçak diyalektleri, Doğu Türkçesi (Yeni Uygurca), Azeri ve Baraba Tatarcası”nda y- türemesi olayı izlenir.¹²¹

Öntüreme y-‘nin Türk dillerindeki en eski durumu ancak Altay dillerinin karşılaştırmalı verileriyle tespit edilebilir ve bu ses olayının İlk Türkçe devresine uzandığı görülür.¹²²

Kelime başı y ~ ø meselesinde Gürer Gülsevin, kelime başındaki bu y’lerin asli sesler olup da sonradan mı düştüğü yoksa asıl şeklin y’siz olup sonradan protez sesler mi ortaya çıktığı sorununu Türkçe kelime başı y’ler genellikle Çuvaşça s’yle karşılandığından Çuvaşçayı; Halaçça kelime başı h’ler genel Türkçede ø’la karşılandığından y- ve ø- başlangıçlı kelimelerin mevcut durumlarıyla Halaççayı¹²³ ölçü olarak tartışır. Gülsevin’in “Türk Dilinde Kelime Başı Ünsüzü Üzerine” başlıklı bu çalışması aynı zamanda, Doerfer’in bu konudaki görüşlerinin eleştirisidir.¹²⁴ Doerfer “Eski Türkçe İle Halaçça Arasında Şaşırtıcı Bir Koşutluk” yazısında Halaççada â- ve hâ- ile başlayan kelimelerin Orhon Türkçesinde de bu şekilleriyle mevcut olduğu fikrini beyan etmiş, Gülsevin ise bu yazıyı örneklerinde ve malzemenin yorumlanmasında tutarsızlıkla, öntüreme ve düşme ses olaylarını dikkate almamakla eleştirmiştir.¹²⁵ Gülsevin’e göre kelime başındaki h-lerde açıklık uyumundan kaynaklanan düşmeler; ünlüyle başlayan kelimelerde de örnekseme yoluyla da protez h-ler gerçekleşebilir. İlgili malzeme gözden geçirildiğinde şu sonuçlara ulaşılır:

¹²⁰Tekin, agm., s. 54-58.

¹²¹Tekin, agm., s. 61.

¹²²Tekin, agm., s. 63.

¹²³ Halaççayla ilgili olarak bk. Mehmet Ölmez, “Türk Halkları ve Dilleri:2, Halaçlar ve Halaçça”, **Çağdaş Türk Dili**, S. 84, s. 15-22. Halaçça özellikle, Ana Altayca *p’nin devamı Ana Türkçe *h’yi, Eski Türkçe söz içi ve sonu -d-, -d’yi ve Ana Türkçenin birincil ünlü uzunluklarını koruyor olması gibi arkaik özellikleri bakımından diğer Türk dillerinden ayrılır.

¹²⁴ Gürer Gülsevin, “Türk Dilinde Kelime Başı Ünsüzü Üzerine”, **TDAYB**, [1992] 1987, s. 173-200. Emine Ceylan’ın, İlk ve Ana Türkçe *y- fonemini Halaçça ve Çuvaşçadaki görünüşleri bağlamında Gülsevin’in bu çalışmasını da eleştirerek ele aldığı yazısı için bk. Emine Ceylan, “Türkçe y- ~ ø, Halaçça h-, Çuvaşça ø-, y-, v- Üzerine”, **Türk Dilleri Araştırmaları** 4, Ankara 1994, s. 145-158.

¹²⁵ Gerhard Doerfer, “**Eski Türkçe İle Halaçça Arasında Şaşırtıcı Bir Koşutluk**”, (Çev. Semih Tezcan), **TDAYB**, [1974] 1973 - 1974, s. 1-12.

Hal. h- = Eski Doğu türkçesi (EDT) (ve >) ø-, y- / ø-.

Hal. h- = Çuv. ś-, y-, v-.

Hal. h- li biçimlerin ø- örnekleri de vardır; hat ~ at “at”, halta ~ alta “altı”...

Ana Tü. *p- > Hal. h-ler mümkün olabileceği gibi Çuvaşçanın Halaççadan çok daha önce Ana Türkçeden koptuğu göz önünde bulundurulursa Başkurtça süt > hüt; Yakutça süt > *hüt > üt örneklerindeki gibi bir ś- > h değişimi düşünülebilir.¹²⁶

Bu mesele üzerinden birtakım ses denklikleri tespit edilir:

EDT (ve >) y- ~ ø (ar-)	Hal. h- (har-)	Çuv. ś- (śivər)
y- ~ ø (yığaç)	h- (hagaç)	y- (yəvəś)
y- ~ ø (ot, od)	h- (hû°t)	v- (vot)
y- ~ ø (yılan)	g- (gilan)	ś- (śəlan)
y- ~ ø (yıgıl-)	h- (hıgul-)
y- ~ ø (at, ad)	y- (yat)	
y- ~ ø (yöküz)	v- (vəgar) ¹²⁷	

Ağız araştırmalarıyla ilgili çalışmaların öntüreme başlığı altında verildikleri kelimelerden bazıları da gerçekte asli olan birtakım seslerin belirmesidir. Gülsevin, üzüm/ yüzüm, öllük/ höllük gibi ikili şekilleri bilinen kelimelerde birer öntüreme mi yoksa ön ses düşmesi mi olduğunu kelimelerin yaşayan lehçelerdeki karşılıklarından yararlanarak çözer.

Türkiye Türkçesi yaş = Kırgız Tü. çaş = Kazak. Tü. jas = Tuva Tü. çaş = Yakut Tü. sıas şeklindeki bir karşılaştırma orijinal kelimenin y ile başladığını gösterir. Aynı şekilde Kırgızcada cüzüm, Kazakçada jüzüm olan Türkiye Türkçesi üzüm kelimesi yüzüm biçimiyle bir öntüreme örneği değildir.¹²⁸ Öntüreme h- meselesini de burada, “Türkiye Türkçesi Ağızlarında h Sesi” çalışmasından aktarımla cevaplandırır. k, g, f, v, s gibi türlü

¹²⁶ Gülsevin, “Türk Dilinde Kelime Başı Ünsüzü Üzerine”, s. 196-197.

¹²⁷ Gülsevin, “Türk Dilinde Kelime Başı Ünsüzü Üzerine”, s. 198.

¹²⁸ Gürer Gülsevin, “Ağız Araştırmamızda Yaygınlaşmış Yanlışlıklar (3) ‘üzüm/yüzüm; öllük/höllük’ türeme mi düşme mi?”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C. V, S. 2, (Kış 2005), s. 207-213.

seslerden değişmişler ve alıntı kelimelerin kendilerinde zaten var olanlardan başka ağızlardaki kelime başı h-ler Ana Türk dilindeki *p- den gelişenler ve öntüremelerdir. Altay dillerindeki denklikler (Ana Türk dili (Ana Altayca) *p- > Moğolca h = Tunguz f) ışığında hayva, harık, höllük gibi kelimelerdeki h-lerin öntüreme değil asli sesler olduğu anlaşılır. Ağızlardaki haşı “aşı”, harar “bir saklambaç oyunu (ara-)”, hôte “öte” gibi örnekler ise öntüreme başlığı altında değerlendirilebilir.¹²⁹

¹²⁹ Gürer Gülsevin, “Türkiye Türkçesi Ağızlarında h Sesi”, **TDAYB**, C. I-II, S. 44, (2003) 2001, s. 141-142.

					ab	ETG, EUTS "av"			
					ağ	DLT "bir kuş adı"; DLT "yaban hayvanı"; DLT "av"; ETG "av hayvanı"			
		ağ-dı-	DLT "yakalamak için tuzak kurmak, etrafını sarmak"				ağ+çı	ETG, EUTS "avcı"	
					av	DLT, EUTS, KB, ME, ML, TZ, KE, BM, Gİ, GT, İMS, KF, KFT, KİLE "av"; BM "av hayvanı"; CC "balıkçı"			
		av-la-	TZ, ME, KB, KE, BM, DM, GT, İMS, KFT, KİLE, RH, SD, TA, EUTS "avlamak"				av+çı	KB "avcı"	
av-la-n-	İMS, KFT "avlanmak"			av-la+mağ	İML "avlanmak"		av+çı	İKPU, EUTS, GT, İML, KE, ME "avcı"	
av av-la-	DM "avlamak, avlanmak"			av-la+ğ	TZ "av; av yeri"			avçı+lar evi	İH "çalıdan ottan yapılmış küçük kulübe"
				avla kuşu	İML "av kuşu"		av iti	İML "av köpeği"	
				(<av+lağ)					
				av+lu (<	KİLE "av yeri"				
				av-la+ğ)					
				*					
				av-la+v+çı	TZ "avcı"				
				(av-					
				la+ğ+çı)					
		aw-la-	NF, ETG, İMS, DLT, KE, KT "avlamak"				aw+çı	DLT "avcı"	
aw-la-l-	DLT "avlanmak"			aw-la+ğlı	KT "av için			aw+çı+lığ	KE "avcılık"
				it kuşları	kullanılan kuş ve köpek"				
aw-la-n-	DLT, İMS, "avlanmak"								
aw-la-t-	DLT "avlatmak"								
		u+lu- (<uv-	KİLE "avlamak"						
		lu-<av-la-							
						aw	ETG, DLT, İMS, MM, NF, KE, KTSV "av"		
							aw+çı	DLT "avcı"	
						uv	CC "av"		
						eğ	ETG, EUTS "av"		

apa OY, ETG "ata, eslaf, ecdat"; OY "(unvanlarda) büyük"; ETG, EUTS "abla, büyük kız kardeş"; KB "Adem, insan"; DLT (Karluk Türkmenleri) "ana"

aba DLT (Tibet) "baba"; DLT (Oğuz), Kİ "ana"; DLT (Kıpçak) "ayı"

avıçğa (< aba+ç+ka) EUTS, KB "ihtiyar, yaşlı kimse"
abuçka EUTS "ihtiyar, yaşlı kimse"
avıçka İKPU, EUTS "ihtiyar, yaşlı kimse"
avınçğa EUTS "ihtiyar, yaşlı kimse"
awiçğa ETG, DLT "ihtiyar, yaşlı kimse"
awiçka ETG, KT "ihtiyar, yaşlı kimse"
awınçğa ETG "ihtiyar, yaşlı kimse"
avuçğa KB "ihtiyar, yaşlı kimse"

avuçğa+lık KB "ihtiyarlık"

awunça KTSV "ihtiyar, ihtiyar kadın"
abuşka CC, KE, NF "ihtiyar, yaşlı kimse"
abuşğa KE "ihtiyar, yaşlı kimse"
abişka CC, TA, TZ "ihtiyar, yaşlı kimse"
abuşha ME "ihtiyar, yaşlı kimse"

ebe Kİ, TZ "anne, ebe, nine"

ebe+m kuşağı İH "gök kuşağı"
ebe+m eçkisin BM "gök kuşağı (ablamlar keçisini bağladı)"
koştı

abi-d-	DLT "gizlemek, saklamak"			abi-	DLT "gizlemek, örtmek"	abuğ	KE "örtü"
abi-n-	DLT "gizlenmek, saklanmak"						
abi-t-	DLT "gizlemek, saklamak"						
ab(t)-ra-	CC "korumak, savunmak"	abi-t+ğan	DLT "daima gizleyen, saklayan"				
apra-	NF "saklamak, korumak"	abra+mağ	CC "koruma, savunma"				
		ab(ö)rağ	KİLE "kumaş"	yap-	CC, GT, İM, KF, Kİ, MS, TZ, KE, SD, LD, KB, DLT, EUTS "örtmek, kapamak"	yap+ağı	Gl "peçe, yüze örtülen örtü"
yap-in-	TZ, ETG, DLT, EUTS "örtünmek, kapanmak"					yap+kuç	CC "kapak, örtü"
aya yap-in-	ETG "el çırpma"					*	
yap-il-	KB "örtünmek, kapanmak, gizlenmek"						yap+ıg+ıg DLT "kapalı, kapanmış"
yap-ul-	KB, DLT "örtünmek, kapanmak, gizlenmek"					yap+ğak	DLT "kuş avlanan bir tuzak"
yap-ğar-	KE "örtmek, gizlemek"					yap+ı	EUTS "kabuk"
yap-tur-	KE "sıvamak, kaplatmak"; DLT "kapatmak"						
yap-ur-t-	DLT "gizlenmesini emretmek"						
		yap-ur+ğak	ETG, EUTS "yaprak"	yap-ur+ğak+ıag	EUTS "yapraklı"		
		yap-ur+kağ	EUTS "yapraklı"	yap-ur+kağ+ıg	ETG "yapraklı"		
		yap-ur+ğak	ETG "yaprak"	yap-ur+ğak+ıg	ETG "yapraklı"		
		yap-ur+ğak	EUTS "yaprak"				
		yap-ur+ğak	KE, KTSV, NF, DLT "yaprak"; DLT "(ağaç, bitki, kitap)"				
		yap-(t)r+(ğ)ak	KTSV, NF "yaprak"				
yab-in-	EUTS "örtmek, örtülmek"			yab-	BM, KK, TA "örtmek, kapamak"	yab+uğ	DM, İM örtü, baş örtüsü"
*		yab-ur+ğak	KTSV "yaprak"			yabov	CC "örtü, baş örtüsü"
		yaw-ur+ğak	KE "yaprak"			yabov+ı	CC "örtülü"
	yafrağ-la-n-	yaf-r+ak (yaf-ur+ğak)	KE "yaprak"	*			
			KE "yapraklanmak, yeşermek"	kap-	EUTS "kapmak, yakalamak"; EUTS, ETG örtmek"	kap+ıg	ETG, İKPU, EUTS "kapı"
						kap+uğ	SD, KTSV, NF, KT "kapı"; NF "hizmet"
						kap+ağ	EUTS "kapı"; ETG (Br.) "kapak"
		kap+ğan	BV "kapanan"				kap+ağ+çı İKPU, EUTS "kapıcı, muhafız"
kap-sa-	SD, LD "kaplamak, örtmek"					kap+uğ	SD "kapı"
						kap+u	KTSV "kapı"
						kap+ak	KFT, SD, LD, EUTS, ETG "kapak"; Kİ, TZ, LD, EUTS "göz kapağı"; Kİ "kepek"
							köz kapakı ETG "göz kapağı, kirpik"
						kapın	İH "tuzak"
						kapısa	CC "sandık, tabut, kutu"
						kapıç	CC "kese"
				kap	EUTS "zırh"; EUTS "torba, paket"; KT, KE "kılıf, zar"; ME, NF "kabuk"; Gl, KF, KFT, ME, KE "kap kacak"	kapçuk	BV, İM "para kesesi"; KFT "buğdayın üstündeki sert kabuk"
kap-la-	LD, NF "kaplamak"			kap	CC "kap, kacak"		
				kap	İM "kılıf, mahfaza"; TA "kap kacak"; Kİ "kabuk"	kapakEUTS "göz kapağı"
						kapçuk	KFT "para kesesi"
						kapık	BM "kabuk, ağaç kabuğu"; KTSV "kabuk"
						kapık	BV, CC, DM, İM, TZ "kabuk, ağaç kabuğu"; KE, KTSV "kabuk"
						kapık	RH "kabuk, ağaç kabuğu"
						kapık	İH "at eğerinin iki yan örtüleri"
						kebek	BM, CC, DM, Kİ "kepek"
						kepek	
						kübik	DLT "hırka"
						küpik	DLT "hırka"
kap-la-	Kİ "(yılan) kabuğundan çıkmak"	kap-ur+çağ	DLT "tabut"	kap	Kİ "yılanların çıkardığı beyaz kabuk"	kapık	KB "kepek"
						kapık	CC "kepek, pul"
						kapık	KB "zırh, kabuk"

		aç-	ETG, EUTS, IKPU, DLT, KB, AH, KE, NF, MM, ME, TZ, İML, KT, BM, BV, CC, Gl, GT, İN, KF, KFT, MG, RH, TA, LD, KTSV, SD "açmak"; KE, NF "oruç açmak"; DLT, NF, İMS, KTSV "fethetmek, ele geçirmek"; KT, ME, İML, KB, MT "açıklamak, anlaşılır kılmak"; EUTS, İML, İMS "yaymak, çözmek"; KT, MM, İMS "rahatlatmak, ferahlatmak"; KT, NF, İMS, BM, MS, SD "gizli bir şeyi ortaya çıkarmak"; NF "(sofra) kurmak"; DLT "aramak"; İMS "bir işe başlamak"; KT "bağışlamak, ihsan etmek"; KT "yok etmek, ortadan kaldırmak"; KK "perişan olmak"			
aç-ıl-	EUTS, DLT, KB, KT, NF, MM, ME, KİLE, İML, İMS, BM, BV, CC, Gl, KF, MG, MS, KTSV, LD, SD "açılmak, kapalılık hali ortadan kalkmak"; KB, NF, KE, KT "ferahlamak, rahatlamak"; NF, İMS, KTSV "fethedilmek, ele geçirilmek"; KB, İMS, SD "anlaşılmak, belirlemek"; KFT "açıklanmak, izah edilmek"; NF "yayılmak"; KE "(çiçek) açılmak"; İMS "yüzünden bir şeyi çıkarmak; İMS "orucu bozulmak"	aç-ıl+mış	KT "açılmış"		aç+uğ	ETG, EUTS, DLT, KB, KT, NF, KE, ME, MM, İMS, KİLE, BV, Gl, KTSV, LD, GT, İN, KF, MG, MS, RH "kapalı olmayan, açık"; KE, NF "fasih, anlaşılır"; NF, İMS, KTSV "aşıkâr, meydana; gerçek"; İMS "fethedilmiş, alınmış; dağılmış; ferah, rahat; açık bulutsuz (hava); kaygan, kayıcı; keşfedilmiş" ; TA "çıplak" NF "aydınlık, güler (yüz)"
aç-(ı)l-in-	DLT "açılmak"				aç+uğ+luğ	DLT "açıklık"; DLT "huyu güzel, koçak"
aç-(ı)l-ış-	DLT "açılmak"	*			aç+uğ+luğ	DLT, ME, KTSV "açıklık"; KT "zafer, galibiyet, fetih; KT " görülen, aşıkâr"
			aç-(ı)l+uğ+luğ	KTSV "açıklık"	aç+uğ+un	ME "açıkça"
		*	aç-ıl+mak+hğ	ME "açılma"	aç+uğ yaruğ	KT "aydınlatan, ışık veren"
aç-ış-	DLT "açmakta yardım ve yarış etmek"				ğapug	DLT "kapı açıklığı"
aç-sa-	DLT "açmak istemek"				aç+uğ+lu(ğ>)ğ+ı	DLT "yüz gülümseyişi"
aç-in-	KB "bağışlamak, ihsanda bulunmak"; İMS "açılmak, ortaya çıkmak"; ETG, EUTS "itiraf etmek"; EUTS "temizlenmek"; DLT "açar gibi görünmek"				aç+uğ+lu(ğ>)ğ+ı	
aç-tur-	DLT, KE, ME, NF, KİLE "açtırmak"				aç+(>)uğ+luğ	KT "helal"; KT "açık, belirgin, bilinen"
aç-it-	KT "ortadan kaldırmak"					
aç-a tile-	KT "fetva, yorum, açıklama yapmasını istemek; fetih istemek"					
					aç+kaç	ETG "anahtar"
					aç+ağ	EUTS "ihsan, hediye"
					aç+ığ	KB, ETG, EUTS "ihsan, bağış"; DLT "hamn bahşişi; nimet içinde yaşayış"
					aç+ığ+lı	DLT "iyi gıdalar ile beslemek"
					ğ tut-	
					aç+ığlı	KT "ortadan kaldıran, yok eden"; EUTS "açık, açılmış olan"
					aç+ğan	KT "en doğru, asıl hükmü veren; esma-i hüsnadan Fettah"
					aç+mak	KT "fetih"; KTSV "zafer"; KFT "açıklama, yorum"
					aç+ğu	İML "anahtar"
					aç+kıç	TZ "anahtar"
					aç+kuç	İMS, CC, TA "anahtar, kilit"
					aç+ık	KİLE, İMS, TZ, BM, BV, CC, MG "kapalı olmayan, açık"; KE "boş yer"; İMS "rahat, ferah"
					aç+ıcı	KF "açan"
			aş-	DM, KİLE, KK, KTSV "açmak"; KTSV "fethetmek, yenmek"		
			*			
at-ıl-	DLT "(çiçek) açılmak, herhangi bir şey büsbütün ayrılmayarak açılmak"				eç+uğ	İH "tarlaya su akıtan yarma"
					böget	
					yeş-	KT "çözmek"
yeş-il-	KT "çözülmek"				çes-	KTSV "çözmek, serbest bırakmak"
					şes-	DLT "çözmek"
şes-tür-	DLT "çözdürmek"				ses-	DLT "çözmek"
şes-il-	EUTS "çözülmek"				ses+ük	DLT "çözük, çözülmüş"
şes-il-	DLT "çözülmek, ayrılmak"	ses-il+gen	DLT "daima çözülen"			
ses-(i)l-in-	DLT "çözülmek, bağından boşalmak"					
ses-ü-	DLT "gevşemek, çözülmek üzere olmak"					
ses-tür-	DLT "çözdürmek"				şés-	MM "çözmek"

		aç	DLT, EUTS, ETG, İMS, KE, KİLE, KB, ME, NF, BV, CC, GT, TA, KTSV, LD, OY "aç, tok olmayan"; KB, KTSV "aç gözlü"; GT "acılık"		
aç-ık-	CC, GT, TZ "acıkmak"			aç+sız	EUTS "tok, tokluk"
				aç+hık	DLT, EUTS, KT, İMS, KE, KB, ME, NF, Gİ, GT, KF, KFT, KTSV, SD "tok olmama, açlık"; KE, NF "kıtlık"; KTSV "acözlülük?"
		aç-	OY, EUTS, KT, İMS, KE, NF, KB, ETG, DLT, İML, KİLE, CC, GT, KK, KTSV "acıkmak"		
aç-ur-	DLT, KB, NF "aç bırakmak"; DLT, KB, ME "acıktırmak"			aç+sık	ETG "aç"; EUTS "açlık, acıkma"; OY "acıkma, acıkacak olma"
aç-ar-	KE "aç bırakmak, doyurmamak"			aç+ık	TZ "aç, acıkmış olan"
		aç-ur+ğan	DLT "çok acıktıran, çabuk acıktıran"	aç+ı	TZ "aç, acıkmış olan"
		aş	TZ "aç, yok olmayan"		

	açı-	ETG, DLT, EUTS, KB, KT "acımak, canı yanmak"; DLT, İML "ekşimek"; HUANS "kızdırmak"; BV "acımak"; TZ "bacaklarının arası sıcaktan kızarıarak yanmak"						
açı-t-	DLT, KB "acıtmak, ekşitmek"; AH, EUTS, KB, KT, Gİ, KF, TZ "incitmek, acı vermek"; KE "yüz ekşitmek, surat yapmak"; EUTS "gönül kırmak"				açı+ğ	EUTS, KE, KB, MM, DLT, ETG, NF, KT, AH, KTSV "tatlı olmayan, acı"; KTSV "sızı, ağrı"; DLT "ekşi"; EUTS, KE, NF, ETG, LD "ızdırap, üzüntü"; ETG "öfke"; MM "lezzetli olmayan"; ETG "kuvvetli, pek"; KT "felaket, musibet"; KT, GT "keder, elem verici"		
açı-ş-	DLT "ekşimek, acılaşmak"; ME "dertleşmek"				açı+ğ-sa-	DLT "canı ekşi istemek"	açı+ğ+Iğ	DLT "ekşili, içine konanı ekşiten"
açı-n-	TZ "acı duymak"; ETG, EUTS, İKPU "ihitimam etmek, bakmak; acımak"; DLT "yem vermek"				açı+ğ-sı-	DLT "ekşimek, acılaşmak"	açı+ğ+Iıķ	DLT, KTSV "acılık, acı olma"; NF "acılık, zorluk, güçlük" KT "can yakıcı"
	açı-t+ğan	DLT "daima acıtan, ekşiten"; KT "can yakıcı, elim"			*		açı+ğ+Iı	KT "can yakıcı"
	açı-t+ığlı	KT "can yakıcı, acı veren"	açı+ğ-la-n-	KE "üzülmek, acı duymak; öfkelenmek"	*		açı+ğ su	İML "acı, tuzlu su"
			açı+ğ-a-n-	CC "ekşimek, acımak"		aç+(ç)ığ aç(ı>)a+ğ *	SD "acı, üzüntü verici, dokunaklı" EUTS "ekşi, acı; öfke; ızdırap"	
			açı+r-ğ-a-n-	CC "pişman olmak"		açı+r-ğ-a-	CC "acımak, acınmak"	
	açı	BV, CC, DM, Gİ, GT, KF, KK, TA, TZ, KTSV "acı"; İMS "tuzlu"; TZ "acı yoğurt"; KF "üzücü, üzüntü veren, keder"; KTSV "ağrı, sızı"				açı+k	TA "hastalık ya da üzüntüden yatma, humma"; LD "acı, üzüntü" CC "sancı, ağrı; yas, matem"	
						açı aş açı erbeke açı su açı teñiz açı tiñiz	CC "şap" TA "turp" DM "tuzlu su" DM, KK "tuzlu su, tuzlu deniz" DM "tuzlu su, tuzlu deniz"	
acı-n-	TZ "acı duymak"	acı-	TZ "bacaklarının arası sıcaktan kızışarak yanmak"			acı+ğ acı+k	AH, ME "acı" AH "acı"	
		acı	KİLE, ME, TZ, KTSV "tatlı olmayan, acı"; TZ "acı yoğurt; ekşi"; KTSV "ağrı, sızı"			ac(ı>)u+r	TZ "kurtlanmış"	
		ekşi-	İKPU "hırçınlaşmak, kızmak"			ekşi+g	DLT "ekşi"	

ad-ıl-	DLT, KB "ayılmak"	*ad-		ad+ıg	DLT "ayık"
				esrük ad+ıg	DLT "sarhoş ayık"
ay-ıl-	ME, TZ, KE "ayılmak, kendine gelmek"; TZ "sarhoşluktan ayılmak"	*		ay+ıg	TA "ayık, sarhoş olmayan"
ay-m-	İM "ayılmak, akli başına gelmek"	ay+ıg-la-n-	BM "sarhoşlukta n ayılmak"	ay+ık	İML, TZ, KFT, TA "akli başında, uyanık, ayılmış; sarhoş olmayan"
		ay+ık-la-n-	TZ "sarhoşlukta n ayılmak"		

ada İKPU,
ETG,
EUTS
"tehlike";
EUTS
"baskı;
ihtivac"

*

ada+hğ EUTS
"tehlikeli,
korkulu"

ada-la-n- ETG,
EUTS
"tehlikey
e
düsmek"

**ada+hğ
orunlar** EUTS
"korkulu
yerler"

ada+sız EUTS
"korkusu
z,
tehlikesiz
,
baskısız"

âdhâ ETG
"tehlike"
ada- EUTS
"birisine
zarar
vermek"

atağ	KE "ada; sahil, kıyı"
adağ	KE "ada; sahil, kıyı"
ada	İML "ada"
ada	KİLE, TZ "ada"
atov	CC "ada"
aıuv	BM "ada"
otuv	Kİ "ada"

	adağ kamsyat-	ETG "karışıklık çıkarmak, isyan çıkarmak"	adağ	HUANS, OY, İKPU, EUTS, ETG, KİLE, LD "ayak"	adağ+ılg	EUTS "ayaklı"	
			adağ	ME, AH, KB, KT, MM, KE, NF, KİLE, LD, KTSV, SD, KT, DLT "ayak"; NF, KE "kadeh"; NF "alt, giriş"; IMS "kapkacak"	adağ+ılg	DLT "üzüm çardaklarına ayak yapılan ağaç"	
adağ-la-n-	DLT "ayak sahibi olmak"	adağ-la-			adağ+ılg	KE, DLT "ayaklı"	
		adağ tik-			adağ+ın	KT "ayakta"	adağ+ın
		*	adağ-ış+u	KB "birlikte, beraber, yanyana"	adağ+ın bol-	KT "meydana gelmek, hazır olmak; ayağa kalkmak"	KT "(namazda) ayakta durmak"
					adağ+ın kıt-	KT "namazı tüm erkaniyla kılmak; ayakta tutmak, geçerti kılmak; doğru yapmak"	
					adağ+ın tur-	KT "ayakta durmak, kıyam etmek; davranmak, hareket etmek"	
					adağ+ın kıt+ılgı	KT "(namaz) kılan"	
					adağ+ın tur+mağ	KT "makam, mevki"	
					adağ+ın tur+ğan	KT "namaz kılan; idare eden"	
					adağ+ın tur+ğan eren	KT "Allah'a itaat eden erkek"	
					adağ+ın tur+ğan tîşi	KT "Allah'a itaat eden kadın"	
					adağ+ın tur+uğlu orun	KT "kalacak yer, makam"	
			azağ	DLT "ayak"	adağ astı	KT "alt, aşağı taraf"	
			azağ	İML "kap"			
			ayağ	KE, LD "kadeh"; KE "çanak"; KTSV "saygı"; LD, BV, KK "ayak"	ayağ+çı	LD "saki"	
	ayağ-ış-	CC "aynı yataкта ayakları diğerinin başına gelecek şekilde yatmak"	ayağ	KİLE, İMS, ME, DLT, TZ, AH, KTSV, LD, SD "ayak"; İML, DLT, KB, MM, KE "kap, çanak"; İML "masa, mangal vb. nesnelere dayanan kısım"; ETG, EUTS, KB, KE, NF, MM, KTSV, SD "kadeh"; EUTS "kez, defa"	ayağ+çı	DLT, İML "çanakçı", KE, SD "içki hazırlayıp sunan"	
			yadağ	ETG "yaya"	aya(ğ)+çuk	İMS "ayakçık"	
			yadağ	EUTS, DLT "yayan"	ayağ+ılg	KE "ayaklı"; DLT "kaseli"	
			yadağ	İM, MM, KB, NF, DLT "yaya"; KE "yaya, piyade"	ayağ tîri	İMS "ücret"	
yadağ-la-	KE "yaya yürütmek"		yayağ	GT, İM, MG, TA "yaya"; KE "yaya, piyade"	ayağ bileziği	İML "ayak bileği halkası"	
			yayağ	İH "yaya"	ayağ siniri	İML "ayağın asabi"	
			yayağ		ayağ çanağ	İMS "kap kacak"	
			yaya-la-	İH "(kuş) yere yakın uçmak"	yadağ+ın	ETG "yayan"	
			edük	ME, KE, MM "ayakkabı"			
			etik	CC, KI, DLT "mesh, çizme"	etik+çi	CC "çizmeçi"	
			etik	CC, TA, DLT "mesh, çizme"; KTSV, ETG "çizme" ME, KE "ayakkabı"; İKPU "ayakkabı, çizme"	etik+çi	KB "ayakkabıcı"	
etik-le-n-	DLT "ayakkabı sahibi olmak"				etik+li	İM "meshi olan, çizmeli"	
			ötük	KE, EUTS "ayakkabı"; LD "çizme"	etik+lük sağrı	DLT "ayakkabılık sahtiyan"	
			üdük	MS "mesh, ayakkabı"			
			itük	MG "mesh, çizme"			
			ketik	KK "terlik"			

	adđır	ETG, OY, EUTS "aygır"		adđır+hık	ETG, EUTS "hara"; EUTS "vılkı"
				adđır+aķ	EUTS "dağ keçisi, dağ tekesi, dağ geviği"
	adđır	KB, KTSV, DLT "aygır"		adđır+aķ	DLT "kulakları ak, vücutunun öbür tarafları kara olan erkek geyik; dağ keçisi tekesi"
adđır-la-n-	DLT "aygırlaşma k; aygır bulmak"			öğürlüğ adđır	DLT "dişisi bulunan aygır"
	ayđır	KİLE, DLT, TZ, ME, KE, İML, BM, BV, DM, KK, RH, TA "aygır, damızlık at"			

adıg-la-	KB "ayılaşmak, ayı gibi olmak"	adıg	EUTS "ayı"		
		aduğ	EUTS "ayı"	aduğ+(đ)un	ETG "at sürüsü"
		adıg	DLT "ayı"	adıg+lıg	DLT "ayısı çok olan"
				adıg merdeği	DLT "ayı yavrusu"
ayu		KİLE, BM, BV, CC, DM, KK, RH, TZ "ayı"		ayu kıulağı	İH "ince tüylü, kalın ve enli yapraklı bir ot türü"

adurt ETG, EUTS "avurt,
yanak"

avurt TZ "avurt"

		adut	EUTS, ETG "avuç, avuç dolusu"		
		atud	EUTS "avuç dolusu"		
adut-la-	DLT "avuçlamak"	adut	DLT "avuç"		
		avut	DLT, KB "avuç"		
		avuç	KB, KE, TZ, GT, LD, SD "avuç"		
avuç-la-	ME, İM, İN "avuçlamak"	awuç	İMS, NF, KT, KTSV "avuç"		
awuç-la-	İMS "avuçlamak"			awuç+am	KTSV "avuç içi (ölçü birimi"
		aviç	GT "avuç"		
		ovuç	CC "avuç"		

ağ KE, KB, MM "ağ, tuzak; örümcek ağı"; BM, CC,
GT, TA, TZ "iplik, tel gibi şeylerden kafes
biçiminde yapılmış örgü"
av TZ "ağ; iplik, tel gibi şeylerden kafes biçiminde
yapılmış örgü"

			ağ	EUTS, KİLE "iki bacak arasındaki genişlik"; DLT "bosluk"	
	ağ-la-	DLT "yalnız olmak, boş olmak"			ağ+hık
ağ-la-t-	DLT "savmak, uzaklaştırma k, boşaltmak"		ağ-la+ık	DLT, KE, "boş, ıssız, çorak yer"; İML "eksik"	ağ+ıl
					İML, EUTS, DLT, KİLE, KFT, KTSV "ağıl, sürülerin gecelediği yer"; DLT "koyun nisliği"
				aw	DLT "boşluk"
				*	
	*		av-la+ık	TZ "havuz"; TZ "çanak"; CC "ıssız, tenha arazi; cöl"	
			a(v)-la+ık	BM "sarnıç, havuz"	
			u(v)-la+ık	Kİ "havuz"	
				oğ	Kİ "boş, halvet"
	*		oğ-la+ık	DM, Kİ "boş arazi, ıssız, tenha yer"	

			ağ- DLT, ETG, EUTS, KT, OY, KE, KB, MM, KİLE, İML, MG, BV, KT, KTSV, SD "çıkmaq, yükselmek"; DLT, KE "aşmaq, üzerinden geçmek"; DLT "çıkmaq, belirmek"	
	ağ-dur- KE, KTSV "kaldırmaq, yükseltmek"; KE "aşmaq; kapatmaq"			ağ+ım DLT "çıkım, yükselim"
	ağ-ıt- DLT "çıkarmaq, yükseltmek"			ağ+ış DLT, KB, KE "yükseliş, yokuş"
ağ-(ı)t-in- ETG "çıkmaq, yükselmek; çıkarmaq, yükseltmek"; EUTS "çıkmaq, binmek, ata binmek"		ağ-ıt+ğan DLT "daima çıkartan, yükselten"		
ağ-(ı)d-in- EUTS "kalkmaq, kalkınmaq, yükselmek"				
	ağ-sa- DLT "çıkmaq, yükselmek istemek"			
	ağ-in- KİLE, İML, CC, TA "yukarı çıkmak"			
ağ-in-an- CC "yükselmek, yukarı çıkmak"		ağ-in+ğaç KİLE, TA "merdiven"		
ağ-in-dır- CC "yükseltmek, yukarı çıkartmaq"		ağ-in+ğıç CC "merdiven"		
		ağ-in+ğuç CC "merdiven"		
		anğıç [a(ğ)-(ı)n x gıç] TZ "merdiven"		
		ançık TZ "merdiven"		
	ağ-ış- DLT "çıkışmaq, çıkmakta yarış etmek; artırışmaq"			

ağ- DLT, KB
"değişmek,
bozulmak,
baskalaşmak"

ağ-ın+ç+sız ETG, EUTS
"sağlam,
sarsılmaz, sabit"

ağ+duğ ETG, İKPU,
DLT "bozuk,
belirsiz, kötü,
değişik"

**ağ+duğ
kişi** DLT "kim
olduğu belirsiz,
sığıntı adam"

a(ğ)+duğ DLT
"tanınmayan,
bilinmeyen"

a(ğ)+duğ DLT
"tanınmayan,
bilinmeyen"

*

ağ-ın+ç+sız EUTS "sağlam,
sarsılmaz, sabit"

ağın (er) DLT " genizden konuşan,
genzek"; KT, İML, KE, KB,
ME "dilsiz, konuşamayan"

ağ(ı)n-a- DLT "kekemeleşmek, dili
tutulmak"

ağ(ı)n-a-t- DLT "dili buruşturmak,
dili ağırlaştırmak"

açan er DLT " genizden konuşan,
genzek

ağı DLT, OY, İKPU, KE, KB, KİLE "(altın ve gümüşle işlenmiş) ipek kumaş"; ETG, İKPU, EUTS, KE, KB "mal, zenginlik, hazine"; İML "ibrişim giyim"; SD "değerli mal, eşya"

ağı+cı DLT "hazinedar"

ağı+cı İKPU, ETUS, KB hazinedar"

ağı+cı EUTS "baş hazinedar"

uluğı

ağı+hığ ETG, EUTS, KB, İKPU "hazine, ambar"

ağı+ş OY "servet, mal mülk"

ağı barım EUTS "servet, mal mülk"

ağu KTSV "mücevher, değerli eşya"

			ağız	AOYB, DLT, ETG, İKPU, KE, NF, HUANS, KT, AH, İML, KİLE, EUTS, İMS, KB, MM, ME, BV, CC, DM, GT, KF, KFT, KK, MG, MS, KT, KTSV, LD, SD "ağız"; KE, NF "giriş, kapak"	
ağ(ı)z-a-n-	ETG, EUTS "konuşmak, söylemek, telaffuz etmek"	ağ(ı)z-a-	ME "söylemek"	ağız+lı	KE "ağızlı"
		ağ(ı)z-a-n+mış saviğ	EUTS "söylenmiş söz, telaffuz etmek"	ğ ağız yal	EUTS "bir çeşit ağız hastalığı"
ağız-la-n-	ETG "konuşmak, söylemek, telaffuz etmek"; KE "dile düşmek, hakkında konuşulmak"; LD "ağıza almak, ağızda dolaştırmak"		ağız-la-	DLT "ağıza vurmak, ağız açmak"	ağız ağrık
			ağ(ı)za yilet-	TZ "ağıza götürmek, yemek"	İML "ağız ağrısı"
			ağ(ı)s-a-n-	EUTS "konuşmak, telaffuz"	ağıs EUTS "ağız"
ağaz-la-n-	ETG "konuşmak, söylemek, telaffuz etmek"; EUTS "ağızlanmak"		*		ağaz EUTS "ağız"
					*
					ağuz+ı CC "at gemi"
					uğ
				avuz	CC, TZ "ağız"
				aız	KİLE "ağız"
				*	
		avs-tır-	CC "çene çalma, gevezelik etmek"		

ağu- EUTS
"zehirlemek"
ağu DLT, ETG, TZ,
AH, İKPU,
EUTS, KE, KB,
MM, NF, KİLE,
BM, GT, KFT,
RH, TA, KTSV,
LD "zehir"

ağu-đ- DLT, ETG,
EUTS
"zehirlenmek"
ağu-la- DLT, KE
"zehirlemek"

ağu+luğ HUANS, EUTS,
KE, NF "zehirli"

ağu+luğ NF "zehirli"

ağu+luğ EUTS "zehirli"

ağı TZ "zehir"
avu TZ "zehir"

*

avu-la-n- TZ "zehirlenmek"

uvu Kİ "zehir"

ağuz DLT, KİLE "memeli hayvanların doğurduğu zamanki ilk sütü"

ağuz oğlan TA "süt emen çocuk"

ağuj DLT "memeli hayvanların doğurduğu zamanki ilk sütü"

ağuj+luğ DLT "ağızlı, ilk sütü bulunan kişi"

avuz BM, TZ "memeli hayvanların doğurduğu zamanki ilk sütü"; BM "maya; peynir veya yoğurt mayası"

uğuz EUTS "hayvanın doğumdan sonraki ilk sütü"

ağız SD "defa, kere"

ajun MM, AH, DLT, EUTS, KTSV, SD
"dünya, kainat"; Üİ, ETG "hayat,
varlık biçimi"; KT "ver"

ajun+çı İML "dünya sahibi"; KB
"hükümdar, idareci"

ajun+luğ EUTS "dünyevi, dünyayla
ilgili"; KT "canlı"

ajun+luğ KB "dünyaya ait, dünyalık"

ol ajun DLT "ahiret"

aşun EUTS "dünya, kainat"

azun ETG "hayat, varlık biçimi", EUTS
"dünya, kainat"

azun+luğ EUTS "dünyevi, dünyayla
ilgili"

açun KTSV "dünya, kainat"

acun LD "dünya"

			aķ-	ETG, MT, TZ, İMS, KE, KB, MM, DLT, ME, NF, İML, EUTS, KT, KİLE, BV, Gİ, GT, KF, KFT, MG, KTSV, KT, LD, SD "akmak"; ME, NF "yağma etmek"; NF, KİLE "bozguna uğratmak"				
			aķ-ıl-	Üİ "akmak"				
aķ-(ı)ı-ış-	DLT "akışmak"		aķ-ış-	DLT "akışmak"; KİLE "bir yöne doğru bir çok kimsenin koşması"; ME "yağma edişmek"; EUTS "caymak, sözünde durmamak"				
			aķ-tur-	DLT, KE, ME, NF, ETG, EUTS, SD "akıtmak"				
			aķ-it-	İKPU, KE, KB, ME, NF, ETG, EUTS, DLT, KT, GT, İMS, KFT, MG, KT, KTSV "akıtmak"; OY "akın ettirmek"				
aķ-(ı)t-ın-	ETG, EUTS "suya batmak, akmak"							
			*					
			aķ-ın+dı	DLT "akıntı"				
			aķ-ın+dı suv	DLT "akan su"				
			aķ-dur-	KTSV "akıtmak, dökmek"				
			aķ+a tur-	DLT "akıp durmak"				
			aķ-it-	KE, EUTS "akıtmak"				
			aķ-it-	HUANS, OY "dağıtmak, uzaklaştırmak"; ETG, OY "kovmak, sürmek"				
aķ-ış-dır-	CC "birlikte akıtmak"		aķ-ış-	DLT "kovmakta yarış etmek"				
			aķ-ız-	İMS "akıtmak"				
			ıķ-	CC "(gemi) nehirde akmak, gitmek"				
			aķ+ıĝ	ETG, EUTS, Üİ "akma, akıntı, cereyan"; EUTS "gözyaşı"				
			aķ+ım	DLT "bir defada akacak kadar olan"				
			aķ+ın	DLT, KB, TZ, KT "akıntı, sel"; KE "asker"; KİLE, TA, ME "baskın"				
			aķ+ın+dı	DLT "akıncı"				
			aķ+ın+cı	ME "akıncı"				
			munduz aķ+ın	DLT "aniden gelen sel, deli sel"				
			aķın it-	TA "yağmalamak, akın yapmak"				
			aķ+ın kıı-	KİLE "akın etmek"				
			aķ+maķ	TZ "akın, sel"				
			aķ+ar	BM "ırmak, çay"; KTSV "kanal"				
			aķ+ar suw	KT "tufan"				
			aķ+ar su	İML "akarsu"				
			aķ+ar arıķ	KT "akarsu, ırmak"				
			aķ+ar öĝüz	KT "akarsu, ırmak"				
			aķ-	CC "akmak"; KİLE "yağma için akın yapmak"				
			aķ-ım	CC "akım"				
			aķ-	İMS, CC "akmak"				

aķ EUTS, İKPU "kötü, fena, yaramaz"

aķ-la- EUTS, İKPU "nefret etmek, kötü
bulmak"

âķ-lâ- ETG (Br.) "nefret etmek, reddetmek"

aķı-la-	DLT "cömert saymak, cömertliğe nispet etmek"	aķı	ETG, EUTS, DLT, KB, KE, MM, AH, TA "cömert, eli açık"	aķı+lık	AH, KB "cömertlik"
		ağı aķı	KİLE "cömert, kerim" AH "cömert"	aķı+lık	AH "cömertlik"

aķur- ETG "yavaş
davranmak"

aķur+u aķur+u EUTS
"yavaşça,
sessizce"
aķ(u)r+u EUTS, DLT,
KE, NF, ME,
KB, İML,
KTSV, ME
"yavaş,
yavaşça, sessiz"
aķr+u aķr+u DLT "yavaş
yavaş"
aķ(u)r+un DLT, NF
"yavaş"
arķu+n BV, CC, Gİ,
GT, İH, İN,
KF, KİLE, MG,
RH "yavaş,
sakin, sessiz";
İMS, MS "gizli,
hafif"

arķu+n+raķ BV "çok yavaş,
yavaşça"
arķu+n+hıķ BV, İMS "yavaşlık,
sakinlik"; İMS
"usulüne uygun
olarak"; İMS
"onurluluk, vakar,
tevazu"
arķu+n+luķ İMS "onurluluk,
vakar, tevazu"
arķu+n yürü- İH "ayağını köstekli
gibi dolaştırarak
yürümek"

aķır+u KE "yavaş"
*

aķrı+n KE, TZ, CC, MG
"yavaş, sakın"

aķrı+n+hıķ KE
"yavaşlık"

arķı+n MG "yavaş, sakın,
sessiz"

*

aķr+u İML "yavaş"

ahşam İML, KE, MM, ME, NF, BM, Gİ,
GT, İM, KF, SD "akşam"

ahşam+lık KE "akşamlık
(yemek için)"

akşam CC, GT, TA "akşam"

al- AOYB, AH, İKPU, HUANS, İMS, İML, EUTS, KE, KB, ME, NF, OY, TZ, Üİ, DLT, KİLE, KT, BM, BV, DM, Gİ, GT, İN, KF, KFT, KK, MG, MS, RH, TA, KT, KTSV, LD, SD "almak"; OY, KE, NF, İKPU, KT, SD "fethetmek, ele geçirmek"; NF, CC, ETG "(erkek tarafından) evlenmek"; HUANS "kabul etmek"; KE, AOYB, CC, GT, MG, LD "yeterlilik bildiren yardımcı fiil"; KT "(miras) almak"; TA "tutmak"; SD "açmak"; SD "kaldırmak"

al-dur- İMS, KE, ME, BV, Gİ, GT, KF, LD "aldırmak, alma işini yaptırmak"; KE, NF "kaptırmak"; NF "çaldırmak"

al-duz- DLT "malını elinden aldırmak, soyulmak"
al-tur- DLT "aldırmak"

al-tuz- OY, KİLE "aldırmak, yakalatmak"

al-sa- DLT "almak istemek"

al-ış- KE, KB "beraberce yapmak, yardımlaşmak"; ME, İMS, İML, CC "karşılıklı alıp vermek"; KE "birlikte almak, tutuşmak"; DLT "alacak almakta yardım etmek"; İMS "el sıkışmak, tokalaşmak"

al-ış-tur- CC "değiştirmek"

al-ın- ME, AYCK, AH, DLT, ETG, İMS, KE, KB, MM, NF, EUTS, KİLE "kendisi için almak, alınmak, edinmek"; EUTS, KT, İMS, KF, KİLE, KK, MG, ETG, KTSV, LD "alınmış olmak, elde edilmek"; DLT "kendi başına alacağını almak"; İMS " ele alınmak, konu edilmek"

al-ın-dur- ME "aldırmak, edindirmek"

al-(ı)n-uş- ME "almak"

al-sık- EUTS "çalınmış, aldanmış olmak"; DLT "alınmak, soyulmak"; KB "bir şeyden kurtulmak, kaybetmek"

ķayra al- CC "geri almak, sözünden dönmek"

kõñül al- GT "gönlünü kazanmak"

õç al- GT "intikam almak"

satın al- GT "satın almak"
gälin al- EUTS "evlenmek"

apar- KE "ayırarak"
(alıp bar-
)

al-ış+ğan DLT "alış (veriş) yapan"

al+ın+ç EUTS "alan, elde eden"

al-ın+mış KT "sahiplenilmiş, satın alınmış"

al-sık+mış İML "malı yağma edilmiş"

al-(ı)ğ-a-l- KB "almak"

al+ığ-sa- DLT "almak istemek"

*

al+ım-sın- DLT "alır gibi görünmek"

al+ğan ETG "alınmış (kocaya varmış) kadın"

al+ğu ME "alacak, borç"

al+ığ ETG "borç"; Üİ, AOYB "alış, alma"

al+ığlı KT "alıcı"

al+u TZ "alış"; KİLE "borcunu ödemeyen"

al+mış(+ı) TZ "para olarak değer(i)"

al+ım DLT, KB "alacak"; ETG, EUTS, DLT, KB "borç, borç alınan her şey"

al+ış EUTS "alış; alış-veriş; bir vergi türü"; DLT "su ağzı, suyun döküldüğü ağzılar"; DLT "borçluyu borcu yüzünden sorguya çekme"

al+ıık DLT (Oğuzca) "kuş gagası"

al+maık KT "alma, alış"

*

*

al+ğu+luğ NF "alacaklı kimse"

al+ım+çı EUTS, DLT "borç veren, alacaklı"

al+ım+lığ DLT "alacaklı, alacağı olan adam"

al+ım+nığ DLT "alacaklı, alacağı olan adam"

al+ış+sız Üİ "alışsız, almasız"

al+maık+lıık KFT "alma işi"

al+maz+lıık CC "evlenmeme"

al+mas+lıık SD "almama"

âl- ETG (Br.) "(erkek tarafından) evlenmek"

		ala	KB, ME, NF, TZ, EUTS, ETG, İML, İMS, KE, AOYB, DLT "ala, karışık renk"; DLT, ETG, EUTS, KE, KTSV "cüz zam"; DLT, ETG, KTSV "cüz zamlı"; İML, KİLE "benekli, ala renkli at"; AOYB "gizli"; CC, GT, İMS, KK TZ "benekli alaca"		
	ala-r-	DLT "(göz) alacalaşmak, al olmak"		ala+ca	KİLE, DKK "ala, karışık renk"
ala-r-t-	DLT "belertmek (göz); yan bakmak"			ala+ça	CC, DM, TA, RH "ala renkli, alaca"; KİLE "ala renkli at"
	ala-ķ-	KİLE "fikirleri ayrılmak"		ala+hı	İML "alaca tenli"
				ala+hıķ	KE "cüz zam"; KTSV "cüz zamlı"
				ala+luķ	KTSV "cüz zamlı"
				ala at	DLT "alaca renkli, ala kırat"
				ala ton	İML "alaca giyim (metinde: kayıştan giyim)"
				ala bula	TZ "alaca bulaca"
				ala kidiş	TA "melez at"
				ala yapışkan	BM "balıkçıl"
			ala-	TZ "değiş tirmek"	
				ala+ġan	BV "değiş ken"
				ala+ķ	KİLE "fikir ayrılığı"
			al	CC "ala, benekli"	

alaçu-la-n-

DLT "çadır
edinmek"

*

alaçu

EUTS, DLT,
İH "baraka,
çadır"

alaçuğ

CC "baraka,
çadır"

				*alaq	
		alaq-u-	EUTS, ETG "yorulmak"		
		al(a)q-u-	İKPU "zayıflamak, bitip tükenmek"		
alaq-u-r-	EUTS, ETG "yormak, zayıflatmak"				
		alaq-ad-	ETG "tükenmek, kuvvetten düşmek"		
		al(a)q-ad-	EUTS "zayıflamak, halsiz olmak"		
		al(a)q-at-	EUTS "zayıflamak, halsiz olmak"		
alaq-ad-tur-	ETG, EUTS "güçten düşürmek, zayıflatmak"				
al(a)q-ad-tur-	EUTS "güçten düşürmek, zayıflatmak"				
				alıq	EUTS "aciz kimse, güçsüz kişi"
				alığ	ME "uysal, mütevazi"; TA "korkak"
		alığ-ığ-	TA "aşağılamak"		
				külün-	KB "halsiz düşmek"

ajya (?) ME "kireç, alçı, sıva"

açça KE "alçı"

alçıg İML "alçı"

alçu KFT "alçı"

alçıg+çı

İML "alçıcı"

	alqa-	ETG, EUTS, DLT, KB "övmek"			
alqa-n-	ETG, EUTS "övlmek, ünlenmek"; HUANS "şüktrünü arzetmek üzere dua okumak"			alqa	KE "övgü"
	alqa-n+sık törü	EUTS "methetmek, övmek"		alqa+t	EUTS "övme, meth"
alqa-l-	DLT "övlmek"			alq+ış	DLT, TZ, ETG, EUTS, HUANS, KB, KİLE, KTSV, LD "övme"; MT, EUTS, İML, HUANS, KİLE, TZ "hayırdua, birisine iyilik dileme"; KT "selam"
alqa-t-	EUTS "övdürmek"				alqış+çı MG "alkışlaya n, öven"
alqa-ş-	DLT "alkışlamak, alkışta yarış etmek"			alqış kıl-	KİLE "alkışlamak"
alqıt-	KB "alkışlamak"			alqış bér-	KT "esenlik dileme"
		*		alqış	TZ, DC, DM, KK "alkış, övgü, sena"
alga-n-	ETG "övlmek, ünlenmek"			alqış-la-	DM "hayır dua etmek"
				alqış eyle-	KK "hayır dua etmek"
		*			
				yalga+ş-la-	Kİ "hayır dua etmek"
					alqış+h CC "kutsal, aziz"
					*

alp İKPU, DLT, EUTS, İML, KE, KİLE, KB, OY , ETG, TA, KTSV "alp, yiğit, kahraman, cesur"; ETG, EUTS, İKPU, Üİ "zor, güç, müşkül"; EUTS "şiddetli (tehlike); EUTS "özel adlara eklenen rütbe, lakap" ; İKPU "saygın"

alp-a- ETG "cesur olmak"

alp+ağu ETG "cesur"; OY "cesur savaşçı, yiğit savaşçı"

*

alp+ağu+t ETG "cesur çoğulu"; DLT "tek başına düşmana saldıran, yakalanamayan yiğit"; KE "cesur, yiğit, kahraman" ; EUTS "bir rütbe"

alp+avu+t TZ "kasalak, kasılğan"; TZ, CC "asker"

alp-ır-ka- EUTS "kendisine yiğit süsü vermek; sebatla çalışmak"

alp-ır-ka-n ETG, EUTS "kahramanca davranmak"; ETG "kendisine yiğit süsü vermek"; EUTS "yorulmadan ve ısrarla bir şey üzerinde çalışmak"

alp+lık KB, İML, KTSV "yiğitlik, kahramanlık"

alp+luğ ME "yiğitlik, kahramanlık"

alp yol EUTS "tehlikeli, çetin yol"

elp EUTS "alp"

	al	< *al- ~ *aş- ~ *as- ETG "yan, alt taraf"; LD "ön, huzur, makam"; SD "ön, başlangıç"								
			al+(i)n- a-ş-	NF "karşı karşıya gelmek"	*		al+ın+lığ	EUTS, KE "alınlı, alın olan"	al+ın+lığ er	DLT "geniş ve yüksek alınlı adam"
	all	KE, CC, GT "ön, karşı taraf"; SD "ön, huzur, nezd"			*		al+ın+da al+dır+tın	KTSV "ön, öntünde" AOYB "önceden, önden"		
	(?) kaş	KB "ön, yamaç, tepe"								
	alt	İMS, KE, KB, NF, TZ, BM, BV, CC, Gİ, GT, İN, KF, KK, MG, MS, RH, TA "alt taraf, aşağı, alt"								
	at-la- (<alt- a-)	IMS, ME, CC, İN "üzerinden geçmek"					alt+ın	DLT, EUTS, ETG, KT, KTSV "aşağı, alt"; EUTS "altında, aşağıda, altta"; KTSV "sırt, arka, destek"		
	al-ık-	DLT "alçalmak"	alt	TA "alt"			ald+ın	ÜI "alt, aşağı"		
							al(t)+ça	BV "alçak, yüksek olmayan, aşağı"		
							al+ça+k	ETG, EUTS "mülteflî"; EUTS, KB, NF "alçak gönüllü"; DLT,KB "yumuşak huylu"; GT, KFT "alçak, yüksek olmayan, aşağı"		
							al+ça+ğ	ME "alçak, bayağı"	al+ça+k+lığ	İMS, NF "alçakgönüllülük, tevazu"; ME "uysallık"
							alşa+k	TZ, DM, KK "alçak, yüksek olmayan"	alça+ğ+lığ	ME "uysallık"
							alça+h aşak (< alt+çağ)	KTSV "düşkün, düşmüş" DLT "aşağı, dağ dibi"; TZ, İMS, KE, ME, NF, BV, İN, KFT, KT, KTSV "aşağı, alçak"; NF, KİLE "alçak gönüllü"; BM, TZ "alçak";	alşa+k+lığ	Gİ "alçak gönüllülük"
			aşak-la-	DLT "aşağılamak, küçük saymak"			aşak+a	MG "aşağı"		
							aşak+ağ aş(a)ğ+ağ aş(a)ğ+ağ	BV "aşağı" KİLE "baldır" TA "baldır ile ökçe arasındaki sinirler" KTSV "aşağı" KT "ayak yolu, tuvalet"		
							aşak+ı aşak yer			
			aşag	NF, TA "aşağı, alt, alçak"			aşag+a	TZ, AH, GT, İMS, İML, KİLE, BM, BV, DM, Gİ, İN, KF, KK, RH, TA "aşağı, aşağıya"; KT "aşağı, bayağı"	aşag+a+rağ	BV "aşağıya, daha aşağı"; KT "en bayağı, en kötü"
							aşag+ı	MG "aşağı"		
	asra-	KE, NF, LD, SD "besleyip büyütmek, himaye etmek"					ast	İMS, KE, KB, NF, BV, CC, GT, LD, SD "alt, aşağı"; DLT (Çiğilce) "sokak"		
			asrov (<asrağ)	CC "himaye, koruma"			ast+ın	AH, KE, NF, DLT, GT, KT "alt, aşağı"; KE, KT "alçak, değersiz, bayağı"; KE "altında"; LD, SD "aşağı; aşağıya doğru"		
	esirge-	DLT, ME, İMS "korumak, acımak"					ast+ın+rağ ast+ın+dağı	ME "daha aşağı"; KT "en aşağı, daha alçak mertebe" KTSV "bir şeyin altında olan"		
esirge-n-	DLT "acımak"						as(t)+ra	AH, DLT, EUTS, ME, NF, KTSV "alt, aşağı"; EUTS, ETG "alçak gönüllü"; OY, ETG, HUANS, KTSV, SD "alta, aşağıda"		
	esirge- n+ç+siz	ETG, EUTS "cömert"					as+ra+kı	KB "alttaki, aşağıdaki"; MM "sonra gelenler, küçükler"		
	esirke-	İKPU, KB "merhamet etmek"					as+ra+ğ+ı as+ra kün	İML "evvelki gün" TZ "evvelki gün"		
							is+ra	Kİ "bir şeyin sonu"; MG "(daha) aşağı, ileri, öte"		
							is+re	TA "uzak"; AH "alt, aşağı"	is+re+si	TA "ondan en uzağı"
							*		yas+ra+ğ+ı kün	BM "evvelki gün"

altı ETG, OY, İKPU, EUTS,
İML, İMS, KE, KİLE,
MM, NF, TZ, AOYB,
Üİ, BM, BV, CC, DM,
Gİ, GT, İN, KF, KFT, KK,
MG, MS, TA, KT,
KTSV, SD "altı (6)"; SD
"altı yön"

alt(ı)+ağı KE, KİLE "altısı,
bir arada olan altı
sev"

altı+ncı GT, MT "altıncı"

altı+nç EUTS, HUANS, KE,
NF "altıncı"

altı+nçı NF "altıncı"

altı+rar EUTS "altışar"

alt(ı)+mış EUTS, ETG, KB,
KE, İML, İMS,
MM, NF, Gİ, KK,
KTSV "altmış"

altı+mış BM, CC, DM, GT,
İMS, KF "altmış
(savi)"

alt(ı)+mış bir KE "altmışbir"

alt(ı)+mış üç KE, NF "altmış
üç"

alt(ı)+mış ming NF "altmış bin"

alt(ı)+mış TA "altmış"

a(l)t(ı)+mış TZ "altmış"

altı kırk EUTS "otuz altı"

altı yüz KE, NF "altı yüz"

altı yüz yigirmi NF "altı yüz
yirmi"

altı ming NF "altı bin"

altı miç KE "altı bin"

*

altu+nçı LD "altıncı"

aldı EUTS "altı"

	altun	OY, EUTS, İKPU, DLT, KB, KE, İML, İMS, MM, ME, NF BM, CC, DM, Gİ, GT, KF, KFT MG, TA, LD, KT, KTSV, SD "altın" ;, EUTS "Zühre Yıldızı"; KTSV "altın para"; LD "sarı, sarılık"		
	altun-la-	İMS "bir şeye altın sürmek, yaldızlamak "; ME "süslemek"	altun+çı	CC "altıncı, sarraf"
altun-la-ş-	DLT "ödül olarak altın koyup bahse girmek"			altun+çı+lık KE "altın yapma işi"
			altun+luğ	EUTS "altınla süslenmiş, altın gibi, altınlı"
			altun yartmağ	EUTS "altın sikke"
			altun birle étig	KT "altın işlemelei"
		*	altun+ji	ETG (Br.) "kuyumcu"
	aldun	EUTS "altın"		
	alğun	KK, TA "altın"		
	altın	TZ, DM "altın"		
			altun+çı	RH "altıncı, sarraf"
	alğın	DM, TA "altın"		

aluç DLT "şeftali"; BV "alıç, yabani elma"

alıç DLT "şeftali"

aluç+(ç)m DLT "yenilen, boğumlu bir bitki"

am KİLE, TZ, CC, KK,
TA "kadının dişilik
organı"

am+cuğ KİLE "kadının dişilik
organı"

am+çuğ İML "kadının dişilik
organının küçültülmüş
seklı"

am+çuğ DM, KİLE, TA "dişilik
organı"

em DLT "dişilik
organı"

							amır-	ETG "sevmek"; EUTS "sakin olmak"
am(i)r-ıl-tur-	EUTS "yatıştırmak, teskin etmek"			am(i)r-ıl-	ETG "sakinleşmek"; EUTS "yatıştırmak, sakinleşmek"			
				am(i)r-ul-	KE, KB, KT, KTSV "sakinleşmek"			
				am(i)r-ul+ğu	KT "dinlenme yeri"			
				am(i)r-ul+ğu yer	KT "duracak, yerleşilecek yer"			
				am(i)r-ul+mağ	KT "sükunet, huzur, güven"; KT "sakin olmak, yerleşmek"			
				am(i)r-ul+mış	KT "sükunet bulmuş"			
				am(i)r-uş-	KT "huzura kavuşmak"			
				am(i)r-uş+mağ	KT "huzur, güven"			
amır-t-ğur-	ETG, EUTS "teskin etmek"			amır-t-	ETG, EUTS "sakin olmak, teskin etmek"			
*		amır-t-ğur+daçı	EUTS "teskin eden"					
		amır-t-ğur+daçı	EUTS "teskin eden"					
				amur-t-	ETG, EUTS, DLT "sakin olmak, teskin etmek"; KT "ses alçaltmak, kısmak"			*
am(i)r-a-n-	ETG, HUANS "sevmek"			amr-a-	ETG, EUTS "sevmek, aşık olmak"			
				amra+k	DLT "rahat, sakin"; ME "müşfik, merhametli"; İKPU, EUTS, ETG, CC "sevgili, sevimli, aziz"			
amr-a-ş-	ETG, EUTS "çok sevmek, sevişmek"					amra+k+hk	ME "şefkat, sevgi"	
amr-a-n-	Üİ "sevmek"					amra+k	DLT "arı gönül, sıcak gönül"	
		*				amra+k bol-	TA "aşık olmak"	
			amr-a-n+mağ+hğ	EUTS "sevilmeli, sevilecek olan"				*
emır-t-ğur-	EUTS "teskin etmek"			*		emr-a+k	EUTS "sevimli, sevgili, aziz"	
imr-e-n-	EUTS "imrenmek, arzulamak"					emrağ+hğ	EUTS "sevimli, sevgili, aziz"	
						imrağ	EUTS "sevimli, sevgili, aziz"	
						y(i)mrağ	ETG "sevimli, sevgili"	

amti EUTS, ETG, HUANS, OY, İKPU
"şimdi"; OY "şimdiki"

amti oğ EUTS "hemen,
derhal"

amti+kı EUTS "şimdiki"

amti+kına EUTS "şimdi"

amti+kıya EUTS "şimdi"

amti+қан EUTS "şimdi, tam
şimdi"

amtişön ETG "bu anda, hali
hazırda"

amti+қа теги EUTS "şimdiye
kadar"

amdi EUTS "şimdi"

amti Üİ şimdi"

emti EUTS, ETG "şimdi"

emdi CC, AH, KB, EUTS, DLT "şimdi,
derhal"

imdi AH, KE, SD, LD, DLT "şimdi"; LD
"öyleyse"

émdi MM, NF "şimdi"

indi Kİ "şimdi, derhal"

amul DLT, EUTS, KE, KB, ETG
"sakin, yavaş, uslu"

amul+luğ EUTS, KE, KT "usluluk,
sükunet"

amul+luğ kı- KT "makul ve temkinli olmak"

amıl ETG, EUTS "sakin, yavaş,
uslu"

amıl gün İML "orta halde olan gün"

amal ETG, EUTS "sakin, yavaş,
uslu"

anul anul İH "ağır ağır, yavaş yavaş"

imil- İH "durmak, kıyıdamamak,
bir yere oturmak"; İH "bir işi
yapmakta birleşmek"

aŋ- İMS, KB, ME, TZ, GT, KİLE, MS,
TA, KTSV, SD "anmak, yad etmek,
hatırlamak"; KB "dikkat etmek"

aŋ-dur- İMS, ME, NF, KE "andırmak,
hatırlatmak"; ME "bildirmek"

aŋ-ıl- İMS "anılmak, yad edilmek"

*

an-dur- TA "andırmak, hatırlatmak"

an-ır- İML "anmak"

ana ETG, AH, DLT, EUTS, İML,
KE, KİLE, KB, MM, ME, NF,
TZ, BM, CC, Gİ, GT, KF, KFT,
KK, TA, LD, KT, KTSV, SD
"anne"

ana-la- DLT "ana
edinmek,
ana demek"

ana+lığ KE "analı, annesi olan"

ana+ç DLT, İML "küçükken büyük bir
anlayış gösteren kız, anaç,
analaşmış"

ana+sız KE, NF "annesiz, öksüz"

anaatası İML "anne tarafından dede"

ana karındaşı İML "teyze"

ana tişi KT "teyze"

karındaşı

anasındın KT "ümmi, okuma yazma bilmeyen

toğma bitig "

bilmegen

anasındın KT "ümmi, okuma yazma bilmeyen

toğma bitig "

bilmegli

ana kız BM "teyze"

karındaş

ançu-la- ETG, EUTS, OY "tapmak,
saymak, hürmet etmek"

ançu-la+sıg/ķ EUTS "layıkiyle"

ançu

ETG, EUTS "değer,
kıymet, mükafat"

ant iç-	ME, TZ, CC, İMS, KF "yemin etmek"	ant	EUTS, KE, İML, İMS, KİLE, MM, ME, NF, TZ,CC, GT, İN, KFT, KK, KTSV, LD "and, vemin"	ant+hğ	İML "birine ahitle bağlanmış olan"
ant-iş-	KİLE, KK, DM				
(<ant iç-)	"yemin etmek"				
ant+da	İMS "yeminini yerine getirmek"				
tutul-	yerine getirmek"				
ant bir-	KK "yemin etmek"				
and-ğar-	DLT "yemin ettirmek"	and	DLT, İMS, KB, NF,KE, Gİ, KF, KT, KTSV, TA "and, vemin"		
an(d)-ğar-	DLT "yemin ettirmek"				
and-ıķ-	DLT, ME, KT "yemin etmek"				
and sı-	KT "yemini bozmak"				
and tuta	KT "and olsun ki"	anđ	KE "yemin, and"		

aņ DLT "yanak"
*

yaņ+aķ-la- KE, KTSV "tokat
atmak"

yaņ+aķ KE, BV, DM, GT, İM, İN,
Kİ, KF, MG, TA, RH, AH,
SD, LD "yanak"; CC
"yanak, çene kemiği"

yaņ+aķ KE
+İğ "yanaklı"

eņ AH, KE, KB, SD "yanak"; KB
"damak"

yaņaķ DM "ağzın üst tarafı,
damak"; KK, TZ "yanak,
çene kemiği";
yaaķ CC "yanak, çene kemiği"
yaah CC "yanak, çene kemiği"
yaķ SD "yanak"
eņ+lik KE, DLT "allık"

eņ+ek DLT, KE "avurt"; ETG,
EUTS "çene"; NF "yanak"

iņ AH, SD, LD "yanak"

yeñ CC, DM, GT, İM, TA, TZ
"elbisenin kol kısmı"

yiñ İM, İN, KF, KFT, MG
"elbisenin kol kısmı"

yin Gİ, İN, Kİ "elbisenin kol kısmı"

egin Kİ, TA, KT, KB, DLT "kürek
kemiğinin bulunduğu yer, sırt";
ME, KE, MM, KTSV, EUTS,
NF, ETG "omuz"

egin tonı KT "görünüş, suret"

igin BV, GT, MG "kürek kemiğinin
olduğu yer, sırt"; SD "omuz"

igin BVİ GT, MG "kürek kemiğinin
bulunduğu yer, sırt"; LD
"omuz"

yigin KF "omuz"

eyin Kİ "kürek kemiğinin bulunduğu
yer, sırt"

iyin Kİ "arka, sırt"

yin KK "omuz"

çigin BV, Gİ, İM, İN, KF, KFT, MG
"omuz"

çegin eti İH "kaba et, kas"

şigin DM, KK "omuz"

yağrın BV, GT, MG, TZ "sırt, sırtın
yukarı kısmı"; GT, Kİ, MG, NF
"kürek kemiği"; İH "omuz başı"

yarın KB "omuz, sırt"

yag(ı)r KE "omuz"

aņın ETG "omuz"

eņin ETG "omuz"

aņ	ETG, EUTS "büyütme sigası; 'en' "; ETG "pek"
aņ başlayu	EUTS "en ilki, ilkin"
aņ başlayuki	EUTS "baştaki, ilk"
aņ ilki	EUTS "ilk"
eņ	EUTS, Üİ, KE, KB, ETG, CC "en, kuvvetlendirme edatı"
em	CC "kuvvetlendirme ön eki"

añ KİLE "engel"
an İH "sınır, iki tarla
arasındaki dar
volcuk"
aya KTSV "mani,
engel"

*

angim EUTS
"kısım,
parça, ayırım"

eçim ETG
"kısımlı,
parçalı"

egim ETG
"kısımlı,
parçalı"

yığ- KE, MM, KB, NF
"engel olmak, men
etmek, alıkoymak"

yığ-ın- KB "kendi
kendini
engellemek"

yığ+aķ MM "yasak,
yasaklanmış
şey"

yığ-ıl- KE, KTSV, NF
"sakınmak, uzak
durmak"

yığ+m KTSV
aķ+lıķ "yasak,
engelleme"

yığ-ıl-ın- KTSV
"yasaklanmak,
men edilmek"
yığ-(ı)l- NF "çekinmek,
ın- sakınmak"

	aŋ-it-	DLT "şaşırmak"							
	aŋ-ut-	KE "şaşırmak"							
	eŋ-it-	DLT "şaşırtmak"				eŋ-	DLT "şaşmak"		
	eŋ-tür-	DLT "şaşırtmak"				*			
	endik-	KE "şaşıırıp kalmak, afallamak"						en+dik	DLT "şaşkın"
	ent-	İH "şaşmak, hayran olmak"						en+dik er	DLT "şaşkın adam"
	taŋ-la-	TZ, KTSV, KT, EUTS, DLT, KE, İKPU, KB "şaşmak, şaşırmak"; EUTS "korkmak, sıkılmak"				taŋ	GT, KT, LD, DLT, MM, İKPU, KB "hayret verici, şaşılacak şey"; CC "mucize"; EUTS, KTSV, AH, SD "hayret, şaşkınlık"	taŋ+lıķ	TZ "hayret edilen şey"
taŋ-la-ş-	KE, DLT "karşılıklı şaşırmak"					taŋ-la+çık	CC "harikulade"	taŋ iş	KT "şaşılması, korkunç iş"
taŋ-la-t-	DLT "şaşırtmak"					taŋ-la+çıķ	CC "harikulade"		
taŋ-la-n-	KE "hayret edilmek"	taŋ-la-n+çıĝ	EUTS "acayip, harika"			taŋ-	Kİ "şaşırmak, şaşmak"	taŋ+suķ	AH, EUTS, DLT, GT, İN "nadide, nefis"; DLT, KTSV, KB, GT, İN "acayip, şaşılacak"
		taŋ-la-n+çık	EUTS "acayip, harika"					taŋ+uş	CC "mucize"
		tan-la-n+çık	EUTS "acayip, harika"					taŋ+iş	EUTS "korku, azap, cebir, zor"; CC "mucize"
		*						taŋ+iĝ	"EUTS "korku, endişe, zor"
								taŋ+aĝ	"EUTS "korku, endişe, zor"
						taŋ-ĝır-ķa- (< ? taŋ-ĝır+ıķ-ķa-)	KB "hayret etmek"		
	taŋ-il-	KB "şaşırmak"; EUTS "sıkıştırılmak, tazyik edilmek"							
	teŋ-il-	EUTS "sıkıştırılmak, tazyik edilmek"							
	taŋ kel-	KT "şaşırmak, hoşla gitmek"							
	tan-la-	CC, Kİ "hayret etmek, şaşırmak"				tan-	BV "şaşırmak, şaşmak"		
	şan-la-	TA "hayret etmek, şaşırmak"				*		tan+sıķ	TZ "acayip, şaşılacak şey"
	dan-ır-	TZ "şaşakalmak"						tan+suķ	İH "zarif, nadir, kıymetli şeyler"; KE "nefis, şaşılması, nadir"
	dan-la-	İH "şaşmak, şaşırmak"						tan+suĝ	KE "nefis, şaşılması, nadir"
	*							tan+lı	TZ "şaşırmış, şaşırın"
						dan	Kİ "şaşkınlık"	dan+suķ	İH "acayip, şaşılacak şey"; İH "zarif, kıymetli şeyler"
								daŋ+suk-la-	ME "tuhafsınmak, acayip bulmak"
						daŋ-ır-ka-	ME "şaşmak, hayret etmek"	daŋ+suk	ME "tuhaf, acayip"
	danķ-la-	Kİ "şaşmak, şaşırmak"							
	yaŋ-ıl-	KE, AH, LD "yanılmak"							
	yaŋ-la-	KE "yanılmak"							

anđ DLT "bir kuş adı"
anđıt DLT, KİLE "ördeğe
benzer kıızıl renkli bir
kuş"
anđut TZ "angıt"
anıt İH, KİLE "ördeğe
benzer kıızıl renkli bir
kuş"
anır DM "pelikan kuşu"
enir DM "pelikan kuşu"

anıĝ EUTS "kötü, fena"

anıĝ edĝü EUTS "çok iyi"

anyıĝ ETG "fena, fenalık; pek"

ayıĝ EUTS, KB, Üİ, ETG, İKPU "kötü, fena"; EUTS "hile"; İKPU, ETG "çok, pek"; ETG "fenalık"; DLT "ne iyi, ne fena" yerine kullanılan bir edat; iyi ve kötüye delâlet eden kelimelerde nekitme edatı"

ayıĝ-la- EUTS, KB
"kötülemek"

**ayıĝ
kılınç** EUTS "günah,
kötü hareket"

ayıĝ bilĝe EUTS "kötü fikir, hile; fena adam"

*

ayıĝ-la- KB
"kötülemek,
küçük
düsürmek"

anıĝ ETG "fena, fenalık; pek"

âyıĝ ETG "fena, fenalık; pek"

ayaĝ İKPU "kötü; çok, pek"

alıĝ DLT (Oĝuzca ve Kıpçakça) "kötü, fena"

iyik-le- TZ "kınamak,
ayıplamak"

		ağır-	KİLE "eşek anırmak"	
		ağır-	İML "anırmak"	
				ağır-mağ KTSV "anırtı, homurtu"
		ağıla-	DLT "(eşek) anırmak"	
		ağıra-	DLT "(eşek) anırmak"	
		ığra-	DLT "deve inlemek"	
ığra-n-	DLT "inlemek"			
ığra-ş-	DLT "inleşmek"			
ığra-t-	DLT "inletmek"			
		ınır-	BM "inlemek"	
		eğre-	TZ "kükremek"	
		ığre-	LD "inlemek"	
ığre-t-	LD "inletmek"			
		*		
ekir-t-	EUTS "bağırtmak"			
		ığray-	CC "homurdamak, hırıldamak, hırlamak"	

aŋ-a-	AH, EUTS "anlamak"; AH "bilmek"		<aŋ		
			aŋ+lı	TZ "zeyrek, anlayışlı "	
aŋ-la-	AOYB, İMS, ME, TZ, KB, NF, EUTS, LD, BM, DM, Gİ, KF, KİLE, KK, MS, TA, İML, SD, KE, MM, DLT (Oğuz "anlamak"; KE "öğrenmek; sanmak"; SD "sanmak"		aŋ+lu	KİLE "anlayışlı, zeyrek"	
aŋ-la-t-	GT "anlatmak"	aŋ+la	ETG	aŋ+mağ	KTSV "öğüt, ibret"
		+ğ	"akıllı, zeki, anlayış lı"		
aŋ-dur-	KTSV "öğretmek, anlatmak"				
				*	
ağ-la-	KK "anlamak"				
ağn-a-	BV "anlamak"				

anu- DLT
"hazırlan
mak"

anu-n- AH,
DLT,
ETG,
ME,
EUTS
"hazırlan
mak"

anu+k DLT,
ETG,
EUTS,
İMS,
KİLE, KE,
KB, MM,
ME, NF,
GT, İN,
KT "hazır"

anu-t- DLT,
KE, ME
"hazırlat
mak";
KT,
KTSV
"hazırla
mak,
hazırlık
yapmak"

anu+k- DLT,
la- KE, KB,
KİLE ,
CC
"hazırlam
ak, hazır
bulunma
k"

anu+k+lu DLT,
k ME
"hazırlı
k,
hazırlan
ma"

anu-t- EUTS
ul- "hazırlatıl
mak"; KT
"hazırlan
mak,
hazır hale
getirilme
k"

anu- DLT
t+gan "daima
hazırlıklı
,
hazırlaya
n"

anu+k- ME,
la-n- İMS,
CC, TA
"hazırla
nmak"

anı+k TZ "hazır,
hazırlanmı
ş"

ap EUTS "her ne kadar, gerek";
KB, KT "ne de "; DLT "nefiy
eki gibidir"; KT "halbuki, lakin"

ap ... ap ... EUTS , ETG "hem ... hem ...";
DLT "ne ... ne ..."

ap ma KT "ne de"

ap yime KT "ne de"

ab yeme KTSV "ne.. ne, veya, hem de"

ap+ağ	İMİ, DM, KK, TA "bembeyaz"
ap+(p)ağ	ME, DM, İM, Kİ, KK, RH "bembeyaz"
đap	NF, KTSV "pekiştirme"
đap+đara	KİLE, KE "simsiyah"
đab+đara	DM, KK, TA "simsiyah"
sap sarığ	DLT "sapsarı"
yap yazı	İH "dümdüz çöl, ova"
yap+yaşıl	Kİ "yemyeşil"
yab+yaşıl	KK "yemyeşil"
yam+yaşıl	Kİ, KK, TA "yemyeşil"
yem+yeşil	DM "yemyeşil"

apam/ abam EUTS "eğer, şayet"; ETG
"şimdi"

abam birük EUTS "eğer, şayet"

abaņ EUTS, DLT "eğer, şayet"

apaņ KB, KT "eğer, şayet"

ar- ETG, OY,
EUTS,
DLT, KB,
KT
"aldatmak
"

ar-iş- DLT
"birbirini
aldatmak
"

ar+guç DLT
"insanın
aldandığı
nesneler"

ar-sık- DLT,
KE, ME,
KTSV
"aldanma
k,
kanmak"

ar+guç DLT
ajun "yalancı
dünya"

ar-sık- ME
tur- "aldatmak
"

ar- İM
sık+mı "aldanmış"
s

ar+ma KT
ğ "aldatma,
kandırma"

ar-tız- ETG
"kandırm
ak"

ar+mağ ETG,
+cı OY
"sahtekar
. hileci"

ar-tur- OY,
ETG
"aldanma
k";
EUTS
"celbetm
ek,
kandırma
ar-şık- KB
"aldanma
k"

*

az+ma KT
ğ "aldatma,
kandırma"

		ara	DLT, EUTS, ETG, İMS, KE, KİLE, KB, ME, NF, TZ, Üİ, AOYB, AH, İKPU, BM, BV, CC, GT, İH, TA, LD, KT, KTSV "ara, aralık, iki şeyin arası, mesafe"; DLT, İKPU, AOYB, KE, KB, MM, OY, Üİ, LD, KT, KTSV "arasında"; NF "zaman, süreç"; EUTS "orta, iç";			
	ara-la-	MM, İMS "arasına girmek, arasını açmak"; İMS, KF "parmaklarının arasını hilallemek"; DLT, KFT "arasını bulmak, barıştırmak"		ara+hık	EUTS "aralık, mesafe"	
ara-la-ş-	İMS "birbirine tutturmak"			ara+sız	Üİ "doğrudan, direkt"	
ara-la-t-	ME "(arasını) açmak"			ara+dın	EUTS "ölümle yeniden dirilme arasındaki zaman"	
				ara+kı	KTSV "bir şeyin arasında bulunan"	
		ara-	MS "parmaklarının arasını hilallemek, aralamak"			
				ara+k	KF "çok ince"	
					ara+k+lı	CC "bir cins keten bezi"
	arı-la-	DLT "arasını bulmak, barıştırmak"	*			

artuç-la-n-	DLT "ardıcı çok olmak"	artuç	ETG, EUTS, KE, DLT "ardı ağacı"
		ardu (?)	İH "ardı ağacı"

arı	AH, DLT, İML, KE, TA, KT, LD "arı"
aru	KE, KİLE, TA, TZ "arı"
arı yağı	DLT (Suvar, Kıpçak ve Oğuzlardan başka Türklerce)"bal"
uru balı	KK "arı balı"

arju DLT "çakal"; İML
"sırtlan"

arju-la+yu DLT "çakal gibi"

arzu DLT "çakal"

arzu-la+yu DLT "çakal gibi"

arşu İML "sırtlan"

arġu-la-	DLT "arasını yarmak, geçmek"	arġu	ETG, EUTS "nehir, dere"		
		arġu	DLT "iki daġ arası uçurum"		
		arık	DLT, EUTS, KE, MM, ME, NF, KT, KTSV, LD "ark, su yolu, çay, nehir"		
		arġ	BV "nehir, ırmak"		
		arġ	KİLE "nehir, ırmak"; GT "kol"		
				arık+hıġ	DLT "nehirli, ırmaklı"
				arık+aç+aġ	DLT "aġza ilaç akıtmak için kullanılan içi delik aygıt, akıtmaç"

arık DLT
"pislik,
tezek"
temür arığı DLT
"demir
boku"
arığık İML
"pislik,
tezek"
arık KİLE "kuş
pisliğı"

arqa ETG, İML, MT, TZ,
EUTS, İMS, KE, KB,
ME, NF, DLT, CC,
DM, İN, KK, MG, RH,
TA, LD, KT, KTSV
"arka, sırt"; İMS
"züriyet, soy sop"; KE
"bir defada sırta
yüklenilecek yük";
KE, KB, DLT "destek,
dayanak"; KB "arka,
art taraf"

*

arqa- DLT, MG
la-n- "yardımcısı
olmak, bir
şeye sırtını
dayamak,
güvenmek"
arqa- TA "yardım
la-ş etmek"
qıl-

arqa+lıg KE "arkalı,
sırtlı"
arqa+n ETG
"nihayet"

arqun DLT "gelecek
yıl, öbür yıl";
EUTS, ETG
"nihayet"

arqın izi DLT "gelecek
yıl, öbür yıl"

arqayataq İML "üzerine
yaslanılacak
nesne"

arqa bérigli KT "yüz
çeviren,
ardını dönen"

arqa suwı KT "meni"
arqa üküş KT "şükrün
bérigen karşılığını
veren; Esmâ-i
Hüsna'dan
Sekûr"

arqa+da KT "halef
oltur- olmak"

*

arqa-ş- DLT "yük
yükleştirmek;
yardım etmek;
arka arkaya
gelmek";
EUTS "yardım
etmek, arka
olmak"

arqa CC "arka, arka taraf"

arqa- DLT (Oğuzca), AH
"aramak, yoklamak"

arqış ETG, OY, AH,
EUTS, KE, KB,
DLT, KT
"kervan"; ETG,
EUTS "haberci";
DLT "yurdundan
uzak düşmüş
kimseye
gönderilen elçi,
mektup"

arğış AOYB, İH
"kervan"

ara- İH "aramak,
araştırmak"

*

ara+maq+lıq KFT
"arama"

arha- CC "acelesi olmak"
*

arqu-n- KK "acele
etmek"
arqı-n- KK "acele
etmek"

erüş	ETG "arış, boy ipliği"
arış	EUTS, ETG "mekik ipliği, atkı, argaç, dokumacılıkta enine atılan iplik"
arış	DLT "dokumanın tezgâha sarılmış olan ve dikine bulunan telleri"; İH "dokunacak bezin uzunluğuna gerilen iplik"
arış arkağ	DLT "argaç, dokumanın yanlamasına atılan ipleri"
arkağ	ETG, EUTS, İML, DLT "argaç, dokumada enlemesine atılan iplik"
arğag	DLT "balık avlamada kullanılan ucu eğri demir, olta"
arğaç	İH "dokunan bezin enliliğine gerilen ipliği"
arğamçı	KE "yükü deveye yüklerken kullanılan halat"
aruğ	KTSV "ip"
ağruğ	Kİ, TA "kaçan beygirin yakalandığı ip, otlakta atın bağlandığı ip"

***arķu**

arķu-r- ETG,
EUTS
"çapraz
geçmek";
ME "önüne
çıkılmak"

arķu+ķ OY, KB
"inatçı, ters,
aksi"; DLT
"aykırı"; DLT
"iki duvar
veya direk
arasına
çapraz
konulan
ağaç"

arķu-r+ı KE "ters,
çapraz"; MG
"meyilli,
eğri bğürü"

*

arķ(u)-r+ı CC "eğri
bğürü,
meyilli"

arķu+ķ- DLT
la-n- "dikbaşı
ılık
etmek"

arķu-r+u ME "karşı,
çapraz";
KTSV
"enine,
enlemesine";
İMS
"meyilli,
eğri bğürü"

arķu+ķ DLT "inatçı,
ķiři söz dinlemez
ķiři"

arķaru KTSV
"enine,
enlemesine"

arķu+çı DLT "aracı,
dünürler
arsından
gidip gelen
ķiři"

arķu-r+u ETG
turķuru "haçvari,
çapraz"

arķu+n DLT, KB,
BV "yaban
aygırıyla
evcil
kısraktan olan
at"

arķu-r+a EUTS
yat- "çaprazlam
a yatılmak"

arķu+n+raķ BV
"melezce"

arķu-r-a- ME "önüne
çıkılmak"

arķu-r- ME
a-t- "karşı
koymak"

a(r)ķuru EUTS
turķuru "doğru,
müstakim"

arp ETG, EUTS,
a DLT, KB, KİLE,
KE, İML, İMS,
NF, TZ, BM, BV,
CC, DM, Gİ, GT,
İM, KF, KFT,
RH, KTSV "arpa"

arpa-la- DLT "arpa sahibi
n- olmak"
arpa-la- DLT "arpa vermek"

arpa+ça EUTS "arpa
gibi"
arpa+ğa DLT
n "arpaya
benzer
başığı
bulunan;
evini
olmayan
hitki"

abr EUTS "arpa"
a
arfa KE, DM, KK
"arpa"

ar DLT "kestane rengi, kumral"

ar+sıl DLT "kestane rengi, kumral"

ar+sal DLT "kestane rengi, kumral"

ar+sal saç DLT "kızıla çalar saç"

ar+sik DLT "kestane rengi, kumral"

ar böri DLT "sırtlan"

arslan-la-	KB "arslan gibi olmak, arslanlaşmak"	arslan	EUTS, İKPU, DLT, AH, KB, NF, ME, TZ, İML, KİLE, İMS, KE, BM, CC, DM, GT, KK, TA, KTSV, LD, SD "arslan"; KB, KE, İML "bir burç adı, arslan"
arslan-la+yu	DLT "arslanımsı, arslan gibi"	arslan	DLT, DM "arslan"
		arslan	BM, BV, CC, DM, GT, İMS, KF, KFT, KİLE, RH, TZ "arslan"
		astlan	CC "arslan"
		erslan	EUTS "arslan"

art EUTS, ETG "arka, yardım"; ETG, EUTS "geçit"; KB, DLT "dağ, tepe"; DLT "dağ beli ve sırtı; yokuş"; AOYB, İMS, KE, KİLE, NF, TZ, BV, CC, İN, MG, RH, KF, KT, LD "art, arka"; İMS "kış"; İMS "sonraki"

art-la- DLT "enseyi tokatlamak, sille vurmak"; KB "(başına vurmak"

art+ğaru ME, KTSV "geri, arkaya"

*

art+un+ça BM
"ardınca,
ardı sıra"
art+ın+ça KTSV
"ardından,
arkasında
n"

art+karu BV, İMS, KTSV
"arka, geri,
geriye"

a(r)t+kar TZ "arka, geri,
arkaya, geriye"

art saç DLT "arka saç"

ard KİLE, ME, DM, Gİ, KF, MS, KTSV
"art, arka"; BV "son"

ard+ğarı Gİ "arka, geri,
geriye"

*

ard+ın+ça KTSV
"ardından,
arkasında
n"

art KK "arka, sırt"

a(r)t+kar KK "arka, geri,
arkaya, geriye";
TZ "arda, halef"

a(r)t+kar TZ "geride
kalmak,
gecikmek"

yatharı DM "ardınca,
arkasınca"

yatharu DM "ardınca,
arkasınca"

art - ME "yüklemek"

art-ız- HUANS "birine itimad etmek";
EUTS "arkasından gitmek"

art-in DLT "yükletmek"

art-iş- DLT "bir şeyi hayvana
yükletmekte yardım ve yarış
etmek"

art-il- DLT "yüklemek, binmek; binit
üzerine barı bir tarafa ayakları
bir tarafa gelmek üzere heybe
gibi ardılmak; erişilmek"

*

ard-il- ME "tırmanmak, çıkmak"

art+ıg DLT "yükletilen
yükün bir dengi"

arta- AH, İKPU, DLT,
KB "bozulmak,
kötüleşmek"; KE
"bozulmak,
yoldan çıkmak";
ETG, EUTS
"mahvolmak";
ETG, EUTS
"mahvetmek,
bozmak"

arta-t- İKPU, DLT,
HUANS, KE, KB,
OY, EUTS
"bozmak, harap
etmek"; KT "heba
etmek"; TZ
"bozdurmak,
azdırmak"

arta-t+mağ KT "vesvese,
kötüye
tahrik"

arta-t+mağ KT
tile- "vesveseye
düşürmek,
tahrik etmek,
işkillendirme
k"

arta-t+ur KT "fitne,
fesat"

arta-t+ğan/ KT "batıl yol
yarağsız tutan, yanlış
kılığlı ve boş iş
yapan"

arta-ş- DLT "birbirini
bozmak"

arta-r- KE "bozmak, harap
etmek"

arda-t- ETG, EUTS
"mahvetmek,
bozmak"

arta+ğ ETG
"mahvolma";
ETG, AH
"bozuk,
yıkık"

arta+k KT, DLT,
AH, EUTS,
KB "kötü,
fena"
arta+k+lık KT
"bozgun,
fesat"

arta+k+lık KT
kıl- "bozgun
culuk
yapmak"

arta+k KT "bozgun
iş kıl- çıkarmak"
arta+k KT
işlig "bozguncu,
fesat çıkarıcı"

arta+k/ KT "kötülük
yawuz yapan, doğru
işlig yoldan sapan"

*

art- KİLE, AH, İMS, KE, KB, MM, NF, DLT, ME, ETG, İML, EUTS, BM, CC, Gİ, GT, KF, KFT, KT, KTSV, LD, SD "artmak, çoğalmak"

art-ır- TZ "artırmak, çoğatmak"; CC "yenmek, aşmak"

art-ur- ME, AOYB, AH, DLT, İMS, KE, KB, MM, NF, KİLE, BM, BV, Gİ, İN, KF, KFT, MG, MS, TA, KT, KTSV, LD, SD "artırmak"

art-ur-ul- İMS "artırılmak, fazlalaştırılmak"; KT "ihtilafa düşmek"

art-uğ- KFT "artırmak"

art-il- KTSV "yüceltilmek"

art+uğ-la- KFT "artırmak"

art+ıık TZ "fazla"

art+uğ AOYB, DLT, HUANS, KİLE, OY, AH, İKPU, EUTS, İMS, KE, KB, MM, ME, NF, ETG, BV, CC, Gİ, İN, KF, MG, RH, TA, KT, KTSV, LD, SD "fazla, çok, ziyade"; KE, NF "değerli, kıymetli"; İKPU, EUTS "son derece, aşırı derecede"

art+uğ+rağ

KT, SD "daha çok, daha fazla"

art+uğ+suz

art+uğ+çı

Üİ "artıksız, fazlasız"
Gİ, İN "fazla"; KF "artran, biriktiren"; KFT "üstün"

art+uğ+çı+lık KFT "üstünlük"

art+uğ+lu

art+uğ+luğ

KFT "artık, fazla"
KT, KTSV "fazlalık"; KT "varlık, zenginlik"; KT "ihsan, lütuf"; KT "fesat, bozgunculuk"; KT "haksızlık"; KTSV "azgınlık, ölçüsüzlük"

art+uğ+luğ tilemegüçi

KT "zulmetmeyen"

art+uğ+luğ bér-

art+uğ+luğ bérmek

idisi

art+uğ+luğ bér-il-

art+uğ+luğ ur-

art+uğ+luğ kıł-

KT "üstün kılmak"
KT "lütuf sahibi"

KT "üstünlük verilmek"
KT "üstün kılmak"
KT "aşırıya kaçmak"

art+uğ kıat- KT "şirk koşmak"

art+uğ kııl- KT "şirk koşmak"; KT "üstün tutmak"

art+mağ KT "lütuf"

art+қан CC "fazlalık, kâr"

art+ım CC "çok, fazlasıyla"

art+um CC "çok, fazlasıyla"

art+mış İML "bakir kalmış kız"

*

at x r +uğ EUTS "çok, fazla"

art+toğ ETG (Br.) "çok, fazla"

ard+uğ EUTS "çok, fazla, son derece"

art+uğ+rağ

EUTS "daha çok, daha fazla"

*

art- KK "artmak, çoğalmak"

*

art+uğ Üİ "çok, fazla"

*

*

arba-la-n- EUTS
"büyülemek,
sihirlemek"

arwa- DLT "büyü
yapmak,
efsunlamak"

arwa-l- DLT "büyü yapılmak,
efsunlanmak"

arwa-ş- DLT "birlikte büyü
veya efsun tekerlemesi,
duası söylemek"

arwa+ DLT "büyü,
ş efsun"
arwış DLT, EUTS,
ETG "büyü,
efsun"

arwış+çı EUTS
"büyücü
,
sihirbaz
"

arqış DLT "büyü,
efsun"

arba- DLT "büyü
yapmak,
efsunlamak"

arga- DLT "büyü
yapmak,
efsunlamak"

ârbâ- DLT "büyü
yapmak,
efsunlamak"

	arşun	KE, NF "arşın"; MM "bir adım uzunluğunda bir ölçü birimi"; BM, BV, CC, DM, GT, İM, İN, KF, KFT, KK, MG, TA "bir dirsek uzunluğu"
arşın-la-	İML "arşınla ölçmek"	arşın TZ "bir dirsek uzunluğu"

as- ETG, İKPU,
DLT, KE, ME,
KİLE, TZ,
İML, İMS,
KK, TA, KT,
KTSV, LD
"asmak"; İML
"darağacına
çekmek"

as-ıl- EUTS, DLT, KB,
KE, NF, KİLE,
İML, İMS, TZ,
KT, LD
"asılmak"; DLT
"uzanmak,
uzatılmak"

as+kuğ EUTS
"askı,
çardak"

as-ıl+mış KT "asılı,
askıya
alınmış"

*

as-ın- DLT " bir şeyi
çekmek,
germek"; MG
"takınmak,
kuşanmak"

as+mağ+lı KFT
"asma"

as-tur- EUTS, DLT, KE,
KTSV "astırmak"

as+ıg KTSV
"bağlanma,
bend
edilme"

as-un- KB "asılmak,
asılı olmak"

*

as+(ı)k-ı- EUTS
n-tur- "astırmak,
astrılmış
olmak"

aş- BV, CC, İMS,
KFT, KİLE,
MG, RH
"asmak"

aş-ıl- BM, İMS, KFT
"asılmak"

		asıġ	ETG, AH, EUTS, KB, MM, KİLE, DLT, TA, KTSV, KT, LD "fayda, yarar, kazanç"		
asıġ ét-	KT "fayda vermek"				asıġ+lıġ EUTS, KE "faydalı, yararlı"
asıġ kııl-	KT "fayda vermek"; KT "gücü yetmek"				asıġ+lıķ KE "faydalı, yararlı"
		asaġ	EUTS "fayda, kazanç"		
		asıķ	AH "fayda, yarar, kazanç"		
		asıķ	CC "fayda, kazanç"		
		aşşı	BM, KFT "fayda, kazanç"		
aşşı-la-	TZ "kâr etmek, kazanç sağlamak"				
aşşı eyle-	BM "kazanmak"				
ası it-	İML "kazanmak"				
		aşlan	KİLE "fayda, kazanç"		
*				*	
		aslam	ME, MM, İMS "fayda, kazanç, faiz"		
*				*	
		astılan	CC "faizcilik, tefecilik"		
		astılan+çı	CC "tefeci"		
asov	CC "başa çıkılmak"				
etiz-					
		asov	CC "yardım, yardımcı"		
		asu	TZ "fayda, kazanç"		
		azıķ	CC "fayda, kazanç"		
		azıķ	CC "fayda, kazanç"		
					azıķ+lı CC "faydalı, kazançlı"
		osuġ	KB "karşılık, yarar"		

asrı	DLT "kaplan, kaplan gibi iki renkli"
asrı yışığ	DLT "iki renkli ip"
esri	EUTS "iki renkli"
esriñü	ETG, EUTS "renkli, alaca"
arsalığ (?)	DLT (Oğuzca) "hem erkekliğı hem dişiliğı olan bir hayvan"

asur-t-	DLT "aksirtmak"	asur-	ETG, DLT, EUTS "aksirmak"	asur+ġan	DLT "çok aksiran"
as(u)r-uş-	DLT "aksırışmak"	asur- t+ġu	DLT "aksirtan"		
		a(k)sur-	KİLE, İMS, NF, BM, TA "aksirmak"		
		a(ñ)sır-	İML "aksirmak"		
		a(ġ)sur-	KFT "aksirmak, hapşirmak"		
		a(h)sur-	KE, ME, Gİ, KF, MS "aksirmak"		
		a(h)sır-	İML "aksirmak"		
		kaşır-	TZ "kansirmak"		

aş ETG, EUTS, İKPU, HUANS, DLT, KB, NF, MM, ME, İML, KİLE, TZ, İMS, BM, BV, CC, DM, GT, KK, TA, KT, KTSV, LD "yemek, besin, gıda"; EUTS "kurban yemeği, kurbanlık"; CC "yem, tahıl"

aş-a- ETG, EUTS, İKPU, DLT, KB, KE, NF, CC, GT, TA "yemek yemek, beslenmek"

aş-a-n- EUTS, İKPU "beslenmek, yemek yemek"

aş-a-t- ETG, EUTS, DLT "yemek yedirmek"

aş-la- EUTS "yemek yemek"; İKPU, TZ "yemek yedirmek, beslemek"; İH "tabağı düzeltmek, yemek koymak"

aş-a+daçı EUTS "yiyici"

aş-la+ğ+çı İML "kap kacak tamircisi"

aş+aç DLT, KE "tencere"

aş+çı ETG, EUTS, KB, KE, İML "aşçı"

aş+çı er EUTS "erkek aşçı"

aş+iç DLT "tencere"

aş+bar DLT "saman, kepek, ot vb. karışımı ıslatılarak hazırlanan hayvan yemi"

aş+lık ETG, EUTS, DLT "mutfak, yemek pişirilen yer"; DLT, KE, ME, MM, NF, KİLE, TZ, İML, AOYB, BM, CC, DM "erzak, aklık; tahıl, buğday"

aş+sız OY, EUTS "yemeksiz, yiyeceksiz"

aş+şı KK "aşçı"

aş CC "mutfak"

bişürge n ev

aş TA, TZ "sağlık olsun, yarasın"

bolsun CC "yemeğe davet etmek"

as EUTS "aş"

*

as-la- EUTS "yemek (hayvanlar hakkında)"

*

a(ş>)- EUTS "yemek
ka-n- (hayvanlar hakkında)"

yal TA "hayvan yemeği"

yal+ağ İH "toprak çanak"; Kİ, TA "köpeklere özgü yalak"

			aş- AOYB, DLT, KİLE, OY, TZ, ETG, KB, MM, ME, NF, BV, CC, GT, MG, RH, LD, KTSV "aşmak, geçmek"; NF, KTSV "yükselmek"		
	aş-u- DLT "koşmak, aşmak"				aş+ut İH "dağın aşılacak yolu"
	aş-ur- AOYB, KE, ME, NF, BV, MG, İN "aşırarak, geçirmek"; KE, NF "çıkarmak, yükseltmek"				aş+aķ İML "yükselen"
aş-(u)r-ul- DLT "aşırılmak, tepeden aşırılmak"	aş-dur- KE "aşırarak"				aş+a KTSV "orada, uzakta, öte tarafta"
	aş-sa- DLT "tepeyi aşmak istemek"				aş+ıķ BV "akıntı"
	*				aş+ıķ+lı BV "akıntılı"
aş-ın-dur- AH "geçirmek"	aş-un- DLT, KB "aşmak, geçmek"; KTSV "söze girmek, söze önce girmek"; KT "önelinmek, önce olmak"				
aş-un-dur- KT, KTSV "önceden yapmak"; KB "(selam kelimesiyle beraber) selama cevap vermek"	aş-(u)n+u İKPU, DLT, EUTS, ETG, İML, KE, KİLE, MM, NF, Üİ, KB, ME, KT, KTSV "önce, evvel, evvelce"; İKPU "aşmış, geçmiş; ME "ön, öne"; KİLE "eski zaman"				
aş-un-dır- KTSV "önceden yapmak"			aş-(u)n+u+ça EUTS "önce, daha evvel, önceleri"		
			aş-(u)n+u+ķı EUTS, İML, KB, KTSV, KT "önceki, ilk, evvelki"		
			aş-(u)n+u+ķ(u>)an EUTS "önceleri"		
			aş-(u)n+u+raķ ETG, EUTS "önceden, baştan"; EUTS "evvelki"		
			aş-(u)n+u+ķı ata İML "Adem, ilk baba"		
			aş-(u)n+u+ķı ana İML "Havva, ilk ana"		
			aş-(u)n+u+ķı yıl KİLE "geçen seneden önceki sene"		
			aş-ınķı yıl BM, KİLE "geçen yıldan önceki yıl"		
			aş-(u)n+u bar- KT "önelinmek, öncede yer alan"		

aş-ıl-	ETG, EUTS, İKPU "artmak, çoğalmak"; EUTS "sınırı asmak"	aş-	ETG, SD "çoğaltmak"	aş+a	KTSV "üzerinde, haddinden fazla"
*		aş-(u)r+u	KB "aşırı, çok"	as-	EUTS "çoğalmak, artırılmak"
as-ut-	Üİ "artırmak, çoğaltmak"				
as-ıl-	Üİ "artmak, çoğalmak"; EUTS "artırılmak"				
*		as-(ı)r+ı	AOYB, MG, SD "çok, pek çok"		
		as-(ı)r+u	AH, KE, CC, LD, SD "çok, pek çok"		
		as(+t)- (ı)r+ı	CC "aşırı, fazlasıyla"		
		as(+t)- (ı)r+u	CC "aşırı, fazlasıyla"		
			*	uş+uğ	CC "çok, çokluk"

		aşuğ-	ETG, KE, EUTS, İMS "acele etmek"; KE, DLT "özlemek"		
aşuğ-tur-	KE "acele ettirmek"			aşuğ	KE "ivedi"
		aşık-	TZ, CC, GT, İH, KFT, MG, RH "acele etmek"		
aşık-tır-	KK "acele ettirmek"				
		aşığ-	BV "acele etmek"		
		aşık-	İH "hiddetlenmek, kızmak"		
aştık- (<aşık-ıt-)	TZ "ivmek, acele ettirmek"				

aş KB, DLT
"kenet, bağ"

aş-la- DLT "kap
kenetlemek"; ME
"sarmak, bağlamak";
KİLE "aşlamak, ok
kıırıldığı zaman onu
eklemek"

aş-la-l- DLT "kap
kenetlemek"

aş-la-n- ME, MG
"kaynaşmak,
eklenmek"

aş-la-t- DLT "kap
kenetletmek"

*

aş-la-ş- EUTS
tur+u "sağlam
bağlamak"

aşu-n- KB "örtünmek"
aşu-l- DLT "örtülmek, örttürmek"
aşu-t- DLT "örttürmek"

aşu- KB "örtmek"

aşu+ķ DLT "demir başlık, tulga"
aşu+ķ DM, TA "miğfer, başlık"
aşak DM, TA "miğfer, başlık"

yaşı-
yaş-ur- NF, ETG, EUTS, İN, Kİ, MS, KT, SD, LD, KB
"saklamak, gizlemek"

yaş-ur+u İM, KTSV "gizli"

yaş-ur+u+ķı EUTS "gizli, saklı olan"

yaş-ur+un KFT, KE "gizlice"

yaş-(u)r+u KT, AH, DLT, KTSV

"gizli"

yaş-(u)r+un KE "gizlice"

yaşru söz KT "sır, giz"

yaşru söz-le- KT "gizlice söylemek"

yaşru söz-le+gli KT "sırdaş olmak"

bol-

yaş-in- CC, Gİ "gizlenmek, saklanmak"; İM, KF, KK "örtünmek, gizlenmek"

yaş-in+maķ İM "peçe, kadınların örtüsü"

yaş-un- CC, LD "örtünmek, gizlenmek"

yaş-un+maķ LD "saklambaç oyunu"

yaş-ır- CC, Gİ, KF, KK, TZ "gizlemek, saklamak"

yaş-ır+ı CC "gizli, saklı"

yaş-ır+alı TZ "saklı, gizli"

*
yaş-ır-(ı)l+ıĝ EUTS
"saklı, gizli"

yaş-it- EUTS "saklamak, gizlemek"

eşü- KB, DLT "örtmek"

eşü-l- DLT "örtülmek, örttürmek"

eşü-t- DLT "örttürmek"

eşü+k KB, EUTS, DLT "örtü, üste giyilen şey";
DLT "büyükleri mezarlarına serilmek üzere gönderilen ve sonradan parçalanarak fukaraya dağıtılan ipek kumaş"

eşü+k+lig DLT "örtülük kumaş sahibi"

eşü+k+lük DLT "örtülük kumaş sahibi"

barçın

köşi-t- DLT "örtmek"

koşi-t- EUTS "kapatmak, örtmek"

köşi- DLT "kapatmak, örtmek"

*

*

köşik DLT "perde, örtü; gölge"

köşik+lik DLT "gölgelik"

alu+ķ KİLE "hayvana örtülen şey, palan vb."

alu+ķ-la- KİLE "palanı düzeltmek, hazırlamak"

kal+aĝ+ıĝ KE "zırlı, örtülü"

çal+ma CC, MG "başörtüsü, sarkı"

aşuğ-la-	DLT "aşık kemiğine vurmak"	aşuğ	KE, KİLE, TZ, DLT, KT "aşık (kemiği)"
		aşık	MG, TZ "aşık, topuk kemiği"

at DLT, EUTS, ETG,
İML, KİLE, KB, BM,
BV, CC, DM, Gİ,
GT, İMS, İN, KF,
KFT, KİLE, RH, TZ,
LD, KTSV, SD "at"

at-at- DLT
"atlaşmak, -
tay- at
olmak"

at-ğar- DLT, KE
"ata
bindirmek";
KTSV "ordu
toplamak"

at-sa- DLT "at
istemek"

*

at+çı KB "süvari"

at+lu KİLE "atlı, süvari"

at+lık İML "at bağlanacak
yer"

at+lıg DLT, İML, ETG,
EUTS, ME, NF, OY
"atlı, ata binmiş
olan"; DLT, EUTS,
ME, NF, OY, BV
"süvari"

at+lu KFT, KİLE, TA
"atlı, süvari"

at-la-n- DLT, KB, ME, İML,
EUTS, KE, NF,
KİLE, CC, KT, SD
"ata binmek"; KE,
NF "süvari olmak";
ETG "atla yola
çıkılmak"

**at-la-n-
tur-** İKPU, KE,
EUTS "ata
bindirmek"

at kırığı DLT "atın ve eşeğin
genizden ses
çıkarması"

**at-la-n-
dur-** KT "süvari
olmak";
KTSV
"toplamak,
hazırlatmak
"

**at
kımçısı** DLT "at"

at-la-ş- DLT "at ortaya
koyarak bahse
girmek"

at yılı İML "Türkçe on iki
yıldan yedincisinin
adı"

**tüm kara
at** DLT "düz siyah at"

**tüm
taruğ at** DLT "düz, tamamen
doru at"

salğa at DLT "gem almaz,
başı sert at"

ağ AOYB, ME, MM,
NF, DM, KK, TA,
KT "at"

ağ+lıg NF "süvari, atlı"

ağ+lı GT "atlı, süvari"

ağtur DM "doru at"

at- AH, DKK, ETG, İMS, KE, KB, MM, EUTS, NF, TZ, DLT, BV, Gİ, GT, İN, KF, KFT, KK, RH, TZ, LD, KT, KTSV, SD "atmak, fırlatmak"; KE, MM, ME, EUTS "(şafak) sökmek"; İML, KE, KK, KT "koymak, bırakmak"; EUTS "nişan almak, silah atmak"; EUTS "vurmak, dövmek"; EUTS "fişkırmak, akmak"; İN, RH "ok atmak"; KT "uzaklaştırmak, savmak"; KT "kötü söz söylemek, iftira etmek"

at-ış- DLT, ME
"atışmak"

at+ım DLT, ETG, KB "atıcı, nişancı"; DLT, LD "atım, atış"; KB "cesur, kahraman"

at-ış+ğan DLT
"daima atışan"

at+ım+çı KE "nişancı, okçu"; LD "atıcı"

at-in- DLT "bir tarafa atılmak, yuvarlanmak; atar gibi görünmek"

at+ım er DLT "nişancı, iyi atıcı adam"

at-in+çu DLT
"atılan"

*

at-ıl- DLT, İMS, KE, TZ "atılmak"

at+(ı)k-a-l- EUTS "ok atmak istemek, silah atmak"

at-tır- DLT "attırmak"
at-dur- KTSV "attırmak"

at+ış İN "atış"

at-tur- LD "attırmak"

atla- İMS, İML, NF, [<? TZ "adım atmak"

at(ığ)-la-]

at-la+m İMS, İN, MG, TZ
"adım"

ât- ME "atmak, (adım) atmak"

ağ- TA "atmak, fırlatmak"
*

ad+ım KE, NF, TA, TZ "adım"

ad+ım-la- NF "adım atmak"

ata AH, DLT, İML, KE, KB, MM, ME,
NF, AOYB, KTSV, KT, ETG, LD,
SD, BV, CC, Gİ, GT, İMS, KF,
KFT, KİLE, KK, MS, TA, TZ
"baba. ata": KİLE "Adem"

ata+ç DLT "büyüklük gösteren çocuk"
ataç oğul DLT "büyüklük gösteren çocuk"
ata+kı DLT "babacığım anlamında sevgi
bildiren bir söz"
ata+lığ KE "babalı, babası olan"
ata+lık İMS, KE, NF, KB "babalık, baba
olma hali"; KE "atalık"
ata+sız KE, NF, KT "yetim"
ata+lıh CC "üvey baba, babalık"
ata karındaşı DLT "babanın erkek kardeşi, amca"
atası karındaşı İML "amca"
atasının kız İML "hala"
karındaşı
ata ata İMS "dede, büyük baba"
ata ana İMS "babaanne"; KT "anne baba"
ata ekisi İML "babanın kızkardeşi, hala"
ata kız karındaşı KT "hala"
ağa karındaşı BM, TA "amca"
ağa kız karındaşı BM "hala"

ağa AOYB "ata, baba"

ada EUTS "ata, baba"

	*	atan	DLT, İML "iğdiş edilmiş deve"	atan+lıg	DLT "iğdiş devesi olan"
atan-la-n-					
DLT "iğdiş deve sahibi olmak"		atın	DLT "iğdiş edilmiş deve"		

			atka- ETG"bağlama k"		
atka-n-	Üİ, ETG, EUTS "bağlanmak"; Üİ "kavramak, yapışmak, algılamak"	*		atka +ğ	EUTS "bent, kelepçe , bağ"
					atka+ğ+lı EUTS ğ "bağlı, keleşçeli , bentli"
			atka- ETG"bağsı n+ç+sız z, serbest"	atka +k	Üİ "şuur objesi"
	atka- Üİ n+ğu "duyu sahası, duyu objesi"				
			atka- ETG"hisle n+ğu+lar ri rapteden (altı bağ) , hisce mevzu teşkil eden harici varlık"		
		*			
			atka- EUTS n+ğu+luğ "keleşçele +suz nmeyen, bağlanma yan"		
		*			
			atka- EUTS n+ma+sız "serbest, bağlanmış olmadan"		
atga-n-	EUTS "bağlanmak"				
adga-n-	ETG, EUTS "bağlanmak"	*			
			adga- ETG, n+ç+sız EUTS "bağsız, serbest, hür"		

atız

DLT "iki dere arasındaki
su geçecek set"

atız-la-

DLT "set yapmak, toprağı
parçalara ayırmak"

atız-la-n-

DLT "(tarla hakkında)
parçalara ayrılmak"

atız- (at-ız)

EUTS, İKPU "bir müzik aleti
çalmak"

ıtız- (/etiz-?)

İKPU "bir müzik aleti çalmak"

ätiz-

İKPU "bir müzik aleti çalmak"

etiz-

İKPU "bir müzik aleti çalmak"

			aw- DLT "toplaşmak, üşüşmek, etrafını çevirmek"
	aw-a- DLT "üşüşmek, toplaşmak"		
	aw-la- DLT "üşüşmek, toplaşmak"		
aw-la-ş- DLT "toplanmak, yığılmak"			
			av- KB "toplaşmak, etrafını çevirmek"; EUTS "sıhhatte olmak"
	av-la- EUTS "bir şeyi çevrelemek, çevresini dolaşmak"		
	*		
		av- EUTS "bir şeyin ır+daçı çevresinde dönüp dolaşan"	
		av-ırta EUTS "toplum, topluluk, tüm"	
	*		
av-in-il- EUTS "kendisini sıhhatte hissetmek"			
			*
			ay+(ı)ğ-a-ş- LD "toplaşmak"
			*
	ew-le-ş- DLT "toplanmak, yığılmak"		
	ev-dü- İH "yemişi yoplamak"		
	ew-di- ETG "toplamak"		
	ew-ti- ETG "toplamak"		

	abı-t-	EUTS "teselli etmek, avutmak"		
	*			
			abı-n+iğ	EUTS "sakin, mutlu, dökük"
			abı-n+ç	ETG, EUTS "teselli, refah"
			abı-n+çu	ETG, EUTS "teselli, refah"
	awı-n-	DLT "alışmak, avunmak"		
			awı-n+ç	DLT "alışma, avunma"
			awı-n+çu	DLT "avunulan, alışılan"
	awu-n-	KTSV "teselli bulmak, avunmak"		
			awu-n+ça	KE "avunulan, teselli, eden"
	awu-t-	NF, KTSV "avutmak, eğlemek, teselli etmek"		
	avı-n-	KB "avunmak, teselli bulmak"; KB "alışmak"		
av(i)n-uş-	ME "birbirine alışmak, kaynaşmak"		avı-n+ç	KB "avunma"; İM "alışma, ısınma"
			avı-n+çu	KB "avunulan, avutan, alışılan"
	avı-t-	KB "avutmak"		
	avu(<ı)-n-	ME "alışmak"; KE "avunmak, teselli bulmak"; KİLE "(çocuk için) ağlamaktan vazgeçmek"; KİLE "bir şeyle meşgul olmak"		
avu-n-dur-	ME "alıştırmak"; TZ "avutmak, çocuğu ağlamaktan vazgeçirmek"		*	
				avu-n+ca+sız
				ME "alışmamış, ürkek"
	avu-t-	KİLE (çocuk için) "ağlamaktan vazgeçirmek"; ME "oyalamak"; ME "büyülemek"		

ay İKPU, DKK, EUTS, GT,
HUANS, EUTS, KİLE,
İMS, KB, ME, NF, MM,
KE, TZ, AOYB, BM, BV,
DM, Gİ, GT, İMS, İN, KF,
KK, MG, TA, TZ, KT,
KTSV, LD, SD "ay, kamer";
OY, İKPU, EUTS, DLT,
KB, KE, MM, ME, NF,
İML, KİLE, BM, CC, DM,
Gİ, GT, İMS, KF, KFT, KK,
MS, RH, TA, KT, KTSV,
LD, SD "yılın on ikide biri";
SD "ay şeklinde, ay
biçiminde"; SD, LD "(ay

ay KİLE "ayın
ağullan- etrafında
çember
oluşmak, ay
halelenmek"

ay+lı CC "gebe, hamile"

ay+lu TA "gebe, hamile"
ay+lık KB, KE, NF, İMS, KFT,
KT "aylık, otuz günlük";
NF "aylık ücret"

ay+kı EUTS "aylık, bir aylık"
ay+ınga EUTS "aylarca, her ay"

ay+dın İML "ışık, nur"; KE,
GT, TA, LD "parlak,
aydınlık"; TA "ay ışığı";
DLT "ay aydınlığı"

ay+dın-la- TZ
"aydınlı
tmak"

ay+dın+hğ KF
"aydınlık,
parlaklık"
ay+dın+hğ DM, Gİ,
GT, TZ
"aydınlık,
parlaklık"

ay+dın DLT "aydın, ay
aydınlığı"
ay evi DLT "hâle, ay evi"
ay tolun TZ "dolunay"
ay ıolun TA "dolunay"
aysalı KİLE "ay ışığının
düştüğü yer"; KİLE
"kadın adı"
uluğ ay DLT "yaz ortası"
tolunay DLT "ayın ondördü"
oğlak ay DLT "nevruzdan sonra
gelen ilk bahar"
uluğ DLT "oğlak aydan sonra
oğlak ay gelen yıl parçası"

ay ayaz EUTS "aydınlık,
mehtaplı"

ây ETG (Br.) "ay"

ay- AH, İKPU, DLT, ETG, HUANS, İMS, KE, KB, MM, ME, NF, OY, İML, EUTS, BV, GT, KT, KTSV, LD, SD "söylemek, demek"; KE, NF, KT "sormak"; İKPU "belirtmek, betimlemek"; OY "buyurmak"; EUTS "konuşmak, haber vermek"; KT "anlatmak"

ay-t- MM, KE, NF, İML, BM, BV, CC, DM, GT, TA, KT, KTSV, LD, SD "demek, söylemek"; ETG "sormak"; CC "anlatmak"; KT "iddia etmek"

ay+ıt EUTS "öğüt, vaaz"

ay-t-ıl- İMS, KE, ME, NF, DLT, CC, KT, LD "denmek, söylenmek"; DLT "sorulmak"

ay-t+ıg KT "söz"

ay+(ı)g ETG "söz"

ay-t-iş- KE, ME "karşılıklı söyleşmek"

ay-t+ıık KT "söz"

*

ay-t-ır- CC "söylemeye zorlamak"

ay-t+ucı KTSV "konuşan, konuşmacı"

ay+ıng+ç CC "itiraf eden"

ay-t-uş- KTSV "kendi aralarında konuşmak"

*

ay-d- MS "söylemek, demek"

ay+gu+çı ETG "yaver; hatip" EUTS "danışman; kumandan"

ay-d-uş- KTSV "kendi aralarında konuşmak"

aig EUTS "söz"

ay-ıt- AOYB, AH, DLT, İMS, MG, TA, KB, NF, TZ, KİLE, EUTS, LD, SD "söylemek, demek"; İKPU, DLT, EUTS, KB, Üİ, ETG "sormak"; EUTS "dikte etmek"

ay+ıık DLT "vait, söz verme"

ay-(ı)t+ıık KT "azap sözü"
kın

ay+uık OY "hükmolunan ülke, mülk"

ay-tur- DLT "söyletmek"

ay+aş İML "sözleşen, dostlaşan kimse"

ay-ıl- DLT, KE, KT "söylenmek"

ay+maık KT "söz, konuşma"

ay-ın- KB "söylemek, demek; sormak"

ay+mıı KT "söylenilen (doğru yol)"

ay-iş- KT "karşılıklı söyleşmek"
ay-ut- KTSV "demek"; KTSV "söyletmek, sormak?"

ey-id-dür- KFT "söyletmek"

ey-id- GT "demek, söylemek"

* **ey-id+mek+lık** KFT "söyleme, deme"

ey-id-il-in- KFT "söylenilmek"

ey-id-in-il- KFT "söylenilmek"

ey-d-il- Gİ, KF, MS "söylenmek, konuşulmak"

ey-it- TA "söylemek, konuşmak"
ey-t- İN, RH "demek, söylemek"
iy-id- KFT "söylemek, konuşmak"

ay DLT "beylerin kölesi;
bunların adı yazılan defter"

ay bitigi DLT "askerin adıyla
azığının yazıldığı defter"

ayas DLT "kölelere verilen
adlardan"

ayaz DLT "kölelere verilen
adlardan"

as DLT "cariyelere verilen ad"

aya DLT, EUTS, ETG, İKPU, KE,
KİLE, KB, MM, ME, NF, TZ,
YZ, BV, CC, GT, İN, KK, TA,
KT, KTSV "ava, avuç içi"

aya-la- DLT "el ayalarını
birbirine vurmak"; DLT
"sıvamak"

aya-kaş- (< ? BM "ellerini birbirine
vurmak"

aya-k-aş) KİLE, KT "el çırpma"

aya ur- EUTS "el çırpma"

aya yapın- EUTS "el çırpma"

aya+ça EUTS "avuç içi,
aya"

aya- ETG, EUTS, TZ
"hürmet etmek,
saymak"; DLT, İH
"lakap vermek"; DLT,
OY, KB, GT, LD
"korumak, himaye
etmek"; KB "acımak"

aya-n- CC "korunmak,
esirgenmek"

aya+ğ ETG, EUTS,
Üİ " hürmet,
saygı"; KB,
DLT "lakap,
unvan"

aya-n+u KİLE "şımarık"

aya+ğ+luğ EUTS "hürmetli,
itibarlı"

aya-n+ç ETG "saygı"; EUTS
"korku"

aya+ğ+hğ EUTS "hürmetli,
itibarlı"

aya-n+ç+anğ ETG, EUTS "saygıdeğer,
hürmete layık"

aya+ğ+sız EUTS "hürmetsiz,
itibarsız"

aya-n+ç+sız ETG "korkusuz"

aya+k+k EUTS
a "hürmetli,
teğimlik itibarlı"

ayı (<a)- ETG, EUTS "korku,
n+ç hürmet"

ayı (<a)-n+ç+sız ETG, EUTS "korkusuz"

ayı (<a)-n+ç+hğ EUTS "korkulu, korkunç"

aya-t- EUTS "saydırmak,
hürmet ettirmek";
EUTS "korkutmak"

aya-t-ıl- EUTS
"sayılmak"

ay- LD "esirgemek"

		ayla-	TZ, SD "çevirmek";		
	ayla-n-	TZ "çerçevelenmek"; TZ "dönmek, cevrilme"		ayl	CC "uçkur, kemer"
ayla-n-dur-	MG "döndürmek, çevirmek"			ayıl	TZ "semer kolanı"
ayla-n-dır-	MG "döndürmek, çevirmek"			ayla+ğ	AOYB "başıboş"
	eyle-n-	MS "dönmek, döndürmek"			

ayman- ETG, EUTS
"korkmak,
çekinmek"; BV,
LD "utanmak,
çekinmek"

ayman+ç ETG, EUTS
"çekişenlik,
korku"

ayman+ç+sız EUTS
"korkusuz"

eymen- ME, KE, SD,
NF "çekinmek,
korkmak"; LD,
KB, EUTS,
DLT "utanmak,
çekinmek"

eymen+ük KB "çekişen"

eymen+ci ME "korkunç"

eymen+ç EUTS "utanç,
korku"

emen- CC "utanmak,
çekinmek"

imen- CC "utanmak,
çekinmek"

uman- KT "korkmak,
kaçınmak"

uman- yâ kork- KT "umut
etmek veya
kaçınmak"

ayva İML, KE, KİLE, GT, TA "ayva,
bildiğimiz sert meyve"
awya DLT "avya"
hayva BV, DM, İM, KK, MG, TZ "ayva"

	az KB, ME, NF, TZ, Üİ, KİLE, İML, İMS, KE, DLT, EUTS, OY, AH, İKPU, ETG, BV, CC, Gİ, GT, İN, KF, KFT, KK, MG, MS, RH, TA, KT, KTSV, LD, SD "çok olmayan, az"; İİ "azlık"		
	az-la- KB, AH "az görmek, azımsamak"; NF "aşağılamak, horlamak"; KİLE "azalmak"	az+ın ME "azar az+ın azar"	
az-la-n- KB "az bulmak, azımsam ak"		az+ın KT "derece az+ın derece yok yoğut- etmek"	
	az-ar- TZ "azalmak"	az+rağ DLT, BV "daha az"	
	az-dır- TZ "azaltmak"		az+rağ+ça ETG "pek az"
	az-ı- DLT "sızmak; gürültüden ağır işitir olmak"	az+lık EUTS, KB, NF, İMS "az olma, çok olmama"	
	az- BM azaltmak" dur-	az+açuk KFT, TA "azıcık, çok az"	
	az bol- KİLE "azaldı"	az+ğına EUTS, KTSV "azıcık, çok az"	
	az-sı- TA "azımsamak" n-	az+kıa EUTS "azıcık"	
	az- TA "küçümsemek" ırğa-	az+kıya EUTS "azıcık"	
	az KT "az göstermek" körkit-	az+kıına OY "azıcık"	
		az+kına KTSV, KT "biraz, az, azıcık"	
		az+kına KT bitig "değersiz, değeri az"	
		az+ka KT "aza çok üküş veren; Esmâ- bérgen i Hüsna'dan Şekûr"	
	as ETG, RH "az, çok olmayan"	as+kya ETG "azıcık"	

	az	ETG, BV, KİLE "sarı renkli at"		
	az+man	OY "sarımtrak"		
	az+bar	TA "at ahır"		
	yez	BM, CC "sarı bakır, pirinç"		
	yüz	Kİ "sarı bakır"		
	sarığ	KE, KTSV, EUTS, ETG, DLT "sarı"		
sarığ-la-		DLT "sarılamak, sarı yapmak"	sarığ+lık	DLT "sarılık"
sar(i)ğ-ar-		ETG, DLT "sararmak"	sarığ+lığ	DLT "sarılık hastalığı olan"
			sarığ kezik	DLT "sarılık hastalığı"
			sarığ suw	DLT "karında biriken sarı su"
			sarığ surığ	DLT "herhangi bir sarı renk"
			sarığ turma	DLT "havauç"
	sap sarığ	DLT "sapsarı"		
	saru	MM, KTSV "sarı"		

az- ETG, DLT, KB, İML, EUTS, LD "yanılmak, yolu şaşırarak"; MM, KT, KTSV, LD, SD, BV, Gİ, GT, İMS, MG, TA, TZ "sapıtmak, sapıklığa düşmek, doğru yoldan ayrılmak"

az-dir- TZ, MG "şaşırtmak, yoldan çıkarmak"
az-dur- KE, NF, ME, MM, TZ, Gİ, KF, KFT, MG, SD, KTSV "azdırmak, yoldan çıkarmak"
az-ğur- ETG, HUA, ME, NF, EUTS, İML, LD "doğru yoldan çıkarmak, saptırmak"

* avuz+ğun (< ?az-ğuz+ğun) TZ "azgın, yolunu şaşırması"

az-id- İML "iş yoluyla saptırmak, azıtmak"
az-il- AH "yanılmak"; BV "azgın hale gelmek"; DLT yolun kaybedilmesi"

az-(i)l-an- EUTS "yanılmak, hata etmek"

az-it- ETG, EUTS, DLT, KB, NF "şaşırtmak, yoldan çıkarmak"; KT "azdırmak"

az-it+ğan DLT "azdıran, sürekli yoldan çıkaran"; KT "batıla satan"

az-ğar- GT "azdırmak, yoldan çıkarmak"

az-it+ğlı KT "azan, azıtan"

az-ay- CC "yolunu şaşırarak, yoldan çıkmak"

az-tur- KT "azdırmak, yoldan çıkarmak"

az+(i)ğ-a-ş- MM "zıtlasmak"

az+(i)ğ-a-ş- KTSV "tartışmak, zıtlasmak"

az+ağ DLT "kimden geldiği belli olmayan ok"

az+ğan İMS "kafir, sapık, fasık"; KB "yabançiçeği"

az+ğur KB "azgın, azılı"

az+ğun NF, KTSV "azmış, doğru yoldan çıkmış"

az+ğur+lık ME "yüzsüzlük"

az+ğun+lık GT, İMS, KTSV "sapıklık, azgınlık"

az+ğun+luğ İMS, ME, NF, Gİ, KF "azgınlık, dalalel"

*

az+ğ+lığ KE "doğru yoldan (din yolundan) sapmış olan"

az+uğ DLT, KB "yolunu şaşırarak, geldiği ve gittiği yer belli olmayan"

az+uğ munğ DLT "yoldan çıkan, azan"

az+uğ ok DLT "kimden geldiği belli olmayan ok"

az+man TZ "azmış, iri yarı"

az+kun+luğ MS "azgınlık, sapıklık"

az+mağ KT "azma, sapıklık"

az+mağ+lık KTSV "azgınlık, düşüncesizlik"

*

az-ık+ğlı KTSV

yar-al- EUTS "yanılmış olmak"

az EUTS "yanış, yanışlık, sürçme"

*

yaz- BM, GT, İH, AH, KE, LD, KTSV, İKPU, KB, EUTS, ETG, DLT "yanılmak, hata etmek"; MG, kb "şaşırmak"; KE "doru yoldan çıkmak"; KTSV "tabi olmamak"; ETG "ihmal etmek"

yaz-in- ETG, EUTS "günah işlemek"; EUTS "karşı gelmek"

yaz-in+ç EUTS "yazık, günah"

yaz-in+ç+sız EUTS "günahsız, masum"

yaz-ğur- LD "hatalı bulmak, suçlamak"

ar+man TZ "azmış, iri yarı"

yaz+ım KB "şaşma, yanılma, yoldan çıkma"

yaz+mas DLT "yanılmayan, şaşmayan"

yaz+ığ Gİ, KF, TZ, ETG "günah, suç"

yaz+ığ+lu KF "günahkar"

*

yaz+ığ+sız+lık CC "günahsızlık"

yaz+uğ KF, AH, LD, euts "günah, suç"

yaz+uğ CC "günah, suç"

yazuğ BM, CC, DM, Gİ, GT, İM, KF, KFT, Kİ, MS, TA, KT, AH, KE, MM, SD, LD, KTSV, İKPU, KB, NF, DLT euts "günah, suç"

yaz+uğ-la- CC, Kİ "günah işlemek"; GT, DLT "suçluyu yakalamak"

yazuğ+lı CC, KFT, SD "günahkar"

yaz+uğ+lu CC, İM, MM "günahkar"

yaz+uğ+luğ KT, KE, EUTS, NF, DLT "suçlu, günahkar"

yaz+uğ+luğ+lık KE "suçluluk"

yaz+uğ+luğ KE "günaha meyilli, günahkar"; KTSV "suçlu, günahkar"

yaz+uğ+suz CC, GT, İM, EUTS, NF, DLT "günahsız, suçsuz"

yaz+uğ+sız KE "günahsız, suçsuz"

yaz+uğ+sız+lık KE "masumluk"

yazuğ kı-l- GT, KT "günah işlemek"

yazuğ KT "bağış, af"

keçür- keçür- KT "günahı bağışlamak"

yazuğ ört+gen KT "Esmâ-i Hüsnâ'dan Gafür"

yazuğ ört+gen KT bağışlayan, affedici"

yazuğ ört+ğlı KT "günahlardan arınmak"

yazuğ KT "günah yükü"

yüki yüki KT "günahkar"

kı-l+ğan KT "günahkar, büyük hata işleyen"

kı-l+ğlı kı-l+ğlı

yâsok ETG (Br.) "günah"

*

ez- Kİ "azmak"

yaz+ı-la-n- KE "pislemek"

ez+ük İKPU "aldatmaca, yalan"

ez+ük (ezüg?) EUTS "yalan, sahte"; EUTS "hata, yanlış"

ez+ük-le- EUTS "yalan söylemek"; EUTS "hata etmek"

ez+ük+sez EUTS "yalansız"; EUTS "yanlışsız, hatasız"

saz- Kİ "yarannın ağrısını artmak"

az ETG "hırs"; EUTS
"arzu, heves"

az-lan- Üi "hırslanmak"; EUTS
"kıskanmak,
çekememek,
arzulamak"

az+sız EUTS "hırssız,
öfkemiz, sakin"

**asđanđu (asığ-đa- EUTS "yaltaklanma,
n+đ+đu) ikiyüzlülük"**

asđ(a)nđu-la-n- ETG
"yaltaklanmak"

asđanđu-la- EUTS "ikiyüzlülük
yapmak, yaltaklanmak;
alay etmek"

*

asđanđu-la- EUTS "yaltaklanmak;
alay etmek"

*

asđunđu-la- EUTS "yaltaklanmak;
alay etmek"

*

asđanđu-la- EUTS "yaltaklanmak;
alay etmek"

asđanđ(đ)u ETG "yaltaklanma"

azıg-la-	DLT "azı dişiyle ısırmaq; azı dişiine vurmak"	azıg	ETG, EUTS, DLT, ME, TA "azı dişi"	azıg+lıg	EUTS "azı dişi"; DLT "azı dişi belirmiş olan"; KE "yurtcu hayvan"; KB "azılı, gözü pek" KTSV "sivri ve uzun dişi"
		azih	ETG "azı dişi"	azıg+lıq	KTSV "sivri ve uzun dişi"
		azı	TZ "azı dişi"	azıg+lı	İMS "vahşi"
				azıg+lı kedik	İMS "yurtcu av hayvanı"
		azu	Gİ, KF, MG, KİLE "azı dişi"	azıg tiş	İMS "azı dişi"

	azık	EUTS, ME, MM, NF, KİLE, TZ, İML, BM, TZ "azık, yiyecek, yol viveceği"		
	azık-lan-dur-	NF "azık vermek"	azık+suz	GT "yolculukta yiyeceği olmayan"
	azuğ	ETG, OY, EUTS, DLT, KB, KE, AH, İMS, GT, İMS, KTSV "yiyecek, erzak"; KE "yol yiyeceği"		
	azuğ-la-n-	KE "azık hazırlamak"; DLT "azık sahibi olmak"; TA "hazırlık yapmak"	azuğ+luğ	DLT "azığı olan"
			azuğ+luğ	DLT "azıklık, azık için hazırlanmış şey"
azuğ-la-n-dur-	İMS	"yiyecek vermek"	azuğ berici	BM "rıziq veren, Allah"
	azıg	BV "yiyecek, gıda"		
	*		azuğ+luğ	KE "azığı, yiyeceği olan"
	azıh	CC "azık, yiyecek, gıda"		
	azuğ	LD "azık, yiyecek"		

azu DLT, EUTS, KB, OY, Üİ, ETG,
KTSV "yahut, veya"; OY, Üİ
"acaba, yoksa"; KTSV "hiç
olmazsa"; KTSV "rağmen"

azu+ça ETG, EUTS "yahut"; EUTS "yine"
azu+ra KTSV "ve, veya, aksine"
azu... azu KT "ya..., ya da; yoksa"

azo HUANS "veya, yahut"
âzu EUTS "yahut, veya"
asu ETG (Br.), EUTS "yahut, veya"
ağu KTSV "yahut, veya; hiç olmazsa;
rağmen"
azo HUANS "veya, yahut"
az EUTS "yahut, veya"

azın SD "+dan/+den başka"

osu AH "yahut, veya"

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada, Türkçenin fonetik, morfolojik ve semantik olaylarını türetme tasarruf ve tercihleri çerçevesinde bütünüyle izlemek amacıyla, derlenen kelime aileleri geniş düzlemde, türetme yön ve derecesine göre yerleştirilmiştir. Kelimelerin bu şekilde şematik gösterimi aynı ve benzer morfolojik kümelenmeleri karşılaştırmada kolaylık sağlamaktadır.

Bazı morfolojik yapılar ancak köklerin ikili durumlarıyla; yani hem isim hem fiil özelliği gösteren ikili köklerle açıklanabilir gibi görünmektedir. ada “tehlike; baskı, ihtiyaç”, ada- “birisine zarar vermek”; aç “tok olmayan, aç”, aç- “acıkmak, tok olmamak”; aç+sız (isimden isim yapım eki) “aç olmayan, tok”, aç-ık (fiilden isim yapım eki) “aç, acıkmış olan”; ara “iki şeyin arası, mesafe”, ara- “aralamak, arasını açmak”...

İsim ve fiiller arasındaki kesin ayrım düşünüldüğünde beliren, hangi grubun diğerini doğurduğu sorusu ise net bir cevap bulamamaktadır.

Bir kökün birincil biçimi birkaç türetmeden öteye gidemezken asıl türetmelerin dal biçimlerle gerçekleştiği görülebilir. Örneğin, yalnızca aḡ-it-, ank-it- “eḡilmek” gövdelerini türeten *aḡ- kökü ailesinin genişlemesi en-, in-, eḡ-, çök- biçimleri üzerindedir. Bir kökün ilk halindeki türetmeler için ileri öḡe konumundaki kelimelerin metinlerde tanıklanmayan, ancak var olduğu düşünülen ara basamakları da dal biçimler üzerinde gerçekleşen türetmelerde örneklenebilmektedir.

r/z, l/ş denklik örnekleri kök biçimlerden çok gövdelerde ortaya çıkmaktadır. ar- “yorulmak” kökü grubunda azman “yaşlı iken enetilmiş aygır”; aḡu- “örtmek, saklamak” grubunda aluk “palan”, kalag “zırh”, kölige “gölge”; aḡ “yemek, besin” grubunda yal “hayvan yemi”, yalak “toprak çanak; hayvan yemliḡi”...

Kelimelerdeki ve ekleşmeler sırasındaki, dilin üst soy ilgisine (r/z; ş/l denklikleri) dayansın veya bundan ayrı olsun, her türlü ses deḡişme ve olayları ile protez ses belirmeleri genel bir nöbetleşme terimiyle ifade edilebilir ve bu nöbetleşmeler anlama tesirine göre fono-semantik başkalaşma gerçekleşmiş olur. ak- ~ iḡ- “akmak”; adut ~ ovuç

“avuç” gibi örneklerdeki nöbetleşmelerin anlama herhangi bir tesiri bulunmazken adak “ayak”, ötüğ ~ üdüğ ~ itüğ “mesh, çizme”; gibi anlam olayları fonolojik başkalaşma örnekleridir.

Derin etimolojik çıkarımlardan uzak durulmakla birlikte bazı kelimeler arasındaki köken birliği ve yakınlıkları kelimelerdeki fonetik ve semantik değişimler oranında ilginç olmaktadır. Tarihî lehçelerde ve hattâ günümüzde kullanımda olan pek çok kelime kardeş biçimleriyle bir arada yaşarken bu akrabalığı farketmeyecek ölçüde birbirinden ayrı görünümdeydir. Örneğin, alın “ön cephe, alın”, alt “alt, alt taraf”, ast “alt, aşağı”, aşağı “aşağı, aşağı taraf”, alçak “alçak, yüksek olmayan” kelimeleri “beslemek, büyütme, korumak” anlamındaki asra- ile aynı kelime kökünden olup bugünkü esirge- kelimesi de buraya dahildir.

a ilk sesli köklerle ve tarihî lehçelerle sınırlı bu çalışma dar bir deneme olup diğer kelime kökleri ve ailelerinin benzer bir düzenlenmesinden sonra Türkçenin ses tarihi ve seslik temayülleri; morfolojik tasarrufları, türetme davranışları ve anlamlık seyriyle ilgili bir haritasını görüntülemek mümkün olabilecektir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Birincil Kaynaklar

Arat, Reşit Rahmeti (1979), **Kutadgu Bilig**, İstanbul: TKAE Yayınları.

_____ (2006), **Atabetü'l-Hakâyık**, Ankara: TDK Yayınları.

Ata, Aysu (1997), **Kısasü'l-Enbiyâ**, 2, Ankara: TDK Yayınları.

_____ (1998), **Nehcü'l-Ferâdis**, Ankara: TDK Yayınları.

_____ (2004), **Karahanlı Türkçesi: Türkçe İlk Kur'an Tercümesi**, Ankara: TDK Yayınları.

Atalay, Besim (2006) **Divanü Lügati't-Türk (Dizin)**, Ankara: TDK Yayınları.

Battal, Abdullah (2003), **İbn-i Mühenna Lügati**, Ankara: TDK Yayınları.

Borovkov, A. K. (2002), **Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)**, A. K. (Çev. Halil İbrahim Usta ve Ebülfez Amanoğlu), Ankara: TDK Yayınları.

Caferoğlu, Ahmet (1993), **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Eraslan, Kemal (1999), **Mevlâna Sekkâkî Divanı**, Ankara: TDK Yayınları.

Gabain, A. Von (2000), **Eski Türkçenin Grameri**, (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: TDK Yayınları.

Guiraud, Pierre (1999), (çev. Berke Vardar), **Anlambilim**, İstanbul: Multilingual Yayınları.

Hamilton, J. R. (1998), **Budacı İyi ve Kötü Prens Masalının Uygurcası**, (Çev. Ece Korkut ve İsmet Birkan), Ankara: Simurg Yayınları.

Karaağaç, Günay (1997), **Lutfî Divanı Giriş- Metin-Dizin-Tıpkıbasım**, Ankara: TDK Yayınları.

Özönder, Sema Barutçu (1998), **Üç İtigsizler**, Ankara: TDK Yayınları.

Özyetgin, Melek (1996), **Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi**, Ankara: TDK Yayınları.

Tekin, Talat (1998), **Orhon Yazıtları**, Ankara: TDK Yayınları.

Toparlı, Recep ve Argunşah, Mustafa (2008), **Mu'înü'l-Mürîd**, Ankara: TDK Yayınları.

Toparlı, Recep ve diğerleri (1993), **Kıpçak Türkçesi Sözlüğü**, Ankara: TDK Yayınları.

Yüce, Nuri (1993), **Mukaddimetü'l-Edeb**, Ankara: TDK Yayınları.

Diğer Kaynaklar

Aksan, Doğan (1969), “Türkçe Araştırmalarında Yeni Yollar”, **TDAYB**, 45-55.

_____ (1971), “Kavram Alanı- Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine”, **TDAYB**, 253-262.

_____ (1975), “Eski Türk Yazı Dilinin Yaşıyla İlgili Yeni Araştırmalar”, **TDAYB**, 133-141.

_____ (1980-81), “Köktürkçenin Sözvarlığı Üzerine”, **TDAYB**, 17-21.

_____ (1989), “Lengüistik Verilere Göre Türk Yazı Dilinin Yaşı Konusunda Değerlendirmeler”, **TDAYB**, 323-329.

_____ (2007), **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, 2, 4. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.

Arat, Reşit Rahmeti (Nisan 1955), “Türkçede Kelime ve Eklerin Yapısı”, **Türk Dili**, IV(43), 396-401.

Ata, Aysu (2010), “Moğol Fütuhâtı ve Doğu-Batı Türk Yazı Dili Kavramları Üzerine”, **Ankara Üniversitesi DTCF Türkoloji Dergisi**, 17(1), 29-37.

- Atalay, Besim (1941), **Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme**, İstanbul.
- Banguoğlu, Tahsin (1990), **Türkçenin Grameri**, 3. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.
- Baskakov, Nikolay Aleksandroviç (2006), **Türk Dillerinin Tarihi- Tipolojik Sesbilimi**, (Çev. Kenan Koç, Oktay Selim Karaca), İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Başkan, Özcan (1988), **Bildirişim, İnsan Dili ve Ötesi**, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları.
- _____ (1968), “İnsan Dilinin Doğuşu”, **TDAYB**, 143-156.
- Bhattacharjee, Y. (2004), “Köklerden Göklere”, (Çev. Alp Akoğlu), **Dilin Serüveni- Bilim ve Teknik**, 12-13.
- Bilgegil, M. Kaya (1982), **Türkçe Dilbilgisi**, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Cahit, Hüseyin (2000), **Türkçe Sarf ve Nahiv**, (Haz. Leylâ Karahan, Dilek Ergönenç), Ankara: TDK Yayınları.
- Ceylan, Emine, “Türkçe y- ~ ø, Halaçça h-, Çuvaşça ø-, y-, v- Üzerine”, **Türk Dilleri Araştırmaları** 4, Ankara 1994, s. 145-158
- Ceylan, Emine, “İlk Türkçe *d foneminin Çuvaşça ve Macarcada Gelişimi “, **Türk Dilleri Araştırmaları**, 1992, Ankara, s. 109-120.
- _____ (1997), **Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi**, Ankara: TDK Yayınları.
- Clauson, Sir Gerard (2004), “Altay Teorisinin Leksikoistatistiksel Bir Değerlendirmesi”, (Çev. İsmail Ulutaş), **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (10), 153-174.
- Demir, Nurettin ve Yılmaz, Emine (2006), **Türk Dili El Kitabı**, Ankara: Grafiker Yayınları.
- _____ (2011), **Türkçe Ses Bilgisi**, Hülya Pilancı (Ed.), 1. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Deny, Jean (1995), **Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları (Türkiye Türkçesi)**, (Çev. Oytun Şahin), Ankara: TDK Yayınları.

Doerfer, Gerhard (1974), “Eski Türkçe İle Halaçça Arasında Şaşırtıcı Bir Koşutluk”, (Çev. Semih Tezcan), **TDAYB**, 1-12.

_____ (1983), “Temel Sözcükler ve Altay Dilleri Sorunu”, **TDAYB**, 1-16.

Duman, Musa (1995), **Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri**, Ankara: TDK Yayınları.

Eckmann, Janos (1953), “Kelime Ortasında Anorganik B, P ve M'nin Türemesi”, **Türkiyat Mecmuası**, 10, 313-320.

_____ (1955), “Türkçede D, T ve N Seslerinin Türemesi”, **TDAYB**, 11-23.

_____ (2003), **Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar**, (Haz. Osman Fikri Sertkaya), Ankara: TDK Yayınları.

Ediskun, Haydar (1999), **Türk Dilbilgisi**, 7. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Emre, Ahmet Cevat (1943), **Türkçede İsim Temelleri**, İstanbul: Bürhaneddin Matbaası.

Eren, Hasan, Türkçede Doublet Örnekleri, **Türk Dili**, C. 2, S. 523, (Temmuz 1995), s. 731-736.

Ergenç, İclâl (1987), “Fonolojik İstatistik Yoluyla Karşılaştırmalı Bir Üslûp Araştırması”, **DTCF Dergisi**, 31(1), 147-178.

Ergenç, İclâl ve Güner, Levent “Sesin Doğası ve Oluşumu”,
http://www.jandarma.tsk.tr/kriminal/turkish_internet/anasayfa/bilarinde_dosyalar/azilar_dosyalar/bilarinde5.pdf (22.05.2012)

Ergin, Muharrem (1977), **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul: Minnetoğlu Yayınları.

Filizok, Rıza, “İşaret Yahut Gösterge Nedir?”, <http://www.ege-edebiyat.org/wp/wp-content/uploads/%C4%B0%C5%9Faret-yahut-G%C3%B6sterge-Nedir.pdf> (23.05.2012)

Gabain, A. Von (2007), **Eski Türkçenin Grameri**, (Çev. Mehmet Akalın), 5. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.

Gemalmaz, Efrasiyab (2010), **Türkçenin Derin Yapısı**, (Haz. Cengiz Alyılmaz, Osman Mert), Ankara: Belen Yayınları.

Gencan, Tahir Nejat (2007), **Dilbilgisi**, Ankara: Tek Ağaç Eylül Yayınları.

Grönbech, K. (2011), **Türkçenin Yapısı**, (Çev. Mehmet Akalın), 3. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.

Gül, Bülent (Bahar 1999), "Türkiye'de Altayistik Alanında Yapılan Çalışmaların Açıklamalı Kaynakçası Üzerine Bir Deneme", **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, (7), 119-172.

Gülsevin, Gürer (Kış 2005), "Ağız Araştırmalarımızda Yaygınlaşmış Yanlışlıklar (3) 'üzüm/yüzüm; öllük/höllük' türeme mi düşme mi?", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, V(2), 207-213.

_____ (1992), "Türk Dilinde Kelime Başı Ünsüzü Üzerine", **TDAYB**, 173-200.

_____ (2003) "Türkiye Türkçesi Ağızlarında h Sesi", **TDAYB**, I-II(44), 141-142.

Gürsoy-Naskali, Emine (1995), "Türkçe Kelimesi- Türkçede Hece Tipleri- Cümle Unsurlarını Tayin Kıstası- Ek Hâlinde Zamir Olabilir Mi?", **Türk Gramerinin Sorunları**, içinde (52-55), Ankara: TDK Yayınları.

Hacıeminoğlu, Necmettin (1991), **Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

_____ (2008), **Karahanlı Türkçesi Grameri**, Ankara: TDK Yayınları.

Hatiboğlu, Vecihe (Mayıs 1970), "Türkçenin Yapısı ve İkili Kökler", **Türk Dili**, XXII(224), 110-115.

Hocaoğlu, Durmuş (2007), "Dil Üzerine Notlar: İnsan'ın ve Dil'in Sıfır Noktası; İnsan, Dil ve Bir Tipoloji Olarak Aveyron'lu Victor", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (13), 5-36.

Huber, Emel (2008), **Dilbilime Giriş**, İstanbul: Multilingual Yayınları.

İmer, Kâmile (1976), **Dilde Değişme ve Gelişme Açısından Türk Dil Devrimi**, Ankara: TDK Yayınları.

_____ (1976), **Türkiye Türkçesinde Kökler**, Ankara: TDK Yayınları.

Kara, Mehmet (2004), **Ayrı Düşmüş Kelimeler**, Ankara; Çağlar Yayınları.

Karaağaç, Günay (2012), **Türkçenin Dil Bilgisi**, Ankara: Akçağ Yayınları.

_____ (Temmuz 1999), “Türkçede Düzensiz Ses Değişmesi Örnekleri, **Türk Dili**, 1999/II(571), 571-576.

Kaya, Ceval (1994), “Orhun Türkçesinin Tek Heceli Muhtemel Kelimeleri”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, (2), 121-140.

Koç, Nurettin (1990), **Yeni Dilbilgisi**, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Korkmaz, Zeynep (1972), “Dilde ‘Doğal Gelişme’ ve ‘Devrim’ Açısından Türk Dil Devrimi”, **DTCF Dergisi**, 4(1), 97-114.

Korkmaz, Zeynep (2003), **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, Ankara: TDK Yayınları.

_____ (2007), **Grammer Terimleri Sözlüğü**, 3. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.

Martinet, Andre (2001), **İşlevsel Genel Dil Bilim**, (Çev. Berke Vardar), İstanbul: Multilingual Yayınları.

Nalbant, Mehmet Vefa (2006), “Türkçede Tarihî Türk Dili Alanında Fonksiyon Değiştirmeye Bir Örnek: Tut- Fiili”, **Bilig**, (38), s. 137-148.

Onan, Bilginer (2009), “Eklemeli Dil Yapısının Türkçe Öğretiminde Oluşturduğu Bilişsel (Kognitif) Zeminler”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 6(11), 237-264.

Ölmez, Mehmet (1991), “Ana Altayca Sözbaşı *d-“, **Türk Dilleri Araştırmaları**, 167-190.

_____ (1995), “Türk Halkları ve Dilleri:2, Halaçlar ve Halaçça”, **Çağdaş Türk Dili**, (84), 15-22.

Ömer Demircan, **Türkçenin Ses Dizimi**, 1. Baskı, İstanbul: Der Yay., 1996, s. 66-67.

Özdem, Ragıp (1944), **Dil Türeyişi Teorilerine Toplu Bir Bakış**, Ankara.

Songar, Ayhan (1986), **Dil ve Düşünce**, İstanbul: Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Psikiyatri Kliniği Vakfı Yayınları.

TDK (2005), **Türkçe Sözlük**, 10. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.

Tekin, Talat (2003), **Makaleler 1 Altayistik**, (Haz. Emine Yılmaz, Nurettin Demir), Ankara: Grafiker Yayınları.

_____ (1997), **Türkoloji Eleştirileri**, Ankara: Simurg Yayınları.

Tezcan, Semih (2001), “En Eski Türk Dili ve Yazını”, **Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe**, 3. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, s. 271-323.

Tulum, Mertol (2000), **Tarihî Metin Çalışmalarında Usul**, İstanbul: Deniz Kitabevi.

Tuna, Osman Nedim (1990), **Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ve Türk Dilinin Yaşı Meselesi**, Ankara: TDK Yayınları.

_____ (Mart 1984), “Kelimeler Arasında”, **Türk Dili**, (387), 150-155.

_____ (1992), "Altay Dilleri Teorisi", **Türk Dünyası El Kitabı**, 11, 2. Baskı, içinde (sayfa aralığı), Ankara: TKAE Yayınları, 7-58.

Türk, Vahit (1999), “Türkçede İsim ve Fiil Olarak Ortak Kullanılan Bazı Kelimeler Üzerine”, **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı içinde** (1165-1173), Ankara: TDK Yayınları.

_____ (2003), “Türkçede Ökseste Ünlü Düşmesi (Aphaeresis- Aphasis) Örnekleri”, **TDAYB**, I-II(44), 223-233.

Türkmen, Seyfullah, “Aynılaşmış Kelimeler”, **Turkish Studies**, S.4, (Yaz 2009), s. 968-977.

Uçar, Erdem (2012), “Eski Türkçe Hapaksılar”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, 9(1), 73-100.

Üçok, Necip (2007), **Genel Fonetik (Ana Çizgileri)**, İstanbul: Multilingual Yayınları.

Vogelin, C. ve Ellinghausen, M. E. (1946) “Türkçenin Yapısı”, (Çev. Saffet Korkut, Vecihe Kılıçoğlu), **DTCF Dergisi**, 4(1), 113-132.

Yılmaz, Emine (2011), “Türkiye Türkolojisi ve Karşılaştırma(ma)lı Dilbilim”, Muğla Üniversitesi IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu (Muğla, 22-24 Aralık 2011), Muğla: 2012, s. 779-789.

<http://www.tdkterim.gov.tr> (21.05.2012)

ÖZ GEÇMİŞ

Gülşen ÖZÇAMKAN, 08.10.1988 tarihinde Turgutlu'da doğdu. İlköğretim ve liseyi Gündüzalp Koleji'nde tamamladı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun olduğu 2009 yılında aynı bölümde Eski Türk Dili bilim dalında yüksek lisans öğrenimine başladı. 1 Aralık 2009 tarihinden beri Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde araştırma görevlisidir. Orta seviyede İngilizce bilmektedir.